

Универзитет у Београду
Филозофски факултет
Одељење за историју

М А С Т Е Р Р А Д

**Дипломатски односи између
Шпаније и Југославије (1975-1980)**

Ментор:

проф. др Дубравка Стојановић

Студент:

Димитрије Матић ИС 18/15

Београд, септембар 2019.

Садржај

САДРЖАЈ	2
ПРЕДГОВОР	3
УВОД	6
Билатерални односи Шпаније и Србије/Југославије до 1945. године.....	6
Шпанија у Хладном рату – франкизам и демократија (1945-1980)	8
Југославија под вођством Јосипа Броза Тита.....	14
Билатерални односи Шпаније и Југославије након 1945. године.....	20
У СУСРЕТ УСПОСТАВЉАЊУ ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА.....	23
Међудржавни контакти Шпаније и Југославије до успостављања ограниченог облика дипломатских односа	23
Процес успостављања пуних дипломатских односа	26
Развој економских односа до отварања амбасада	29
(Не)поуздани савезник - СФРЈ и Комунистичка партија Шпаније.....	34
Односи са Републиком Шпанијом и ПСОЕ.....	39
Специфичан фактор – Удружење шпанских бораца	42
Проблем усташке емиграције	45
ПРВА ГОДИНА ДИПЛОМАТСКИХ ОДНОСА (1977-1978)	49
У сусрет првој посети на високом нивоу	49
Минић у Мадриду и Ореха у Београду	52
Економска сарадња у првој години дипломатских односа	56
Односи с политичким партијама и синдикатима	59
Културна, научна и просветна сарадња	63
Сарадња Шпаније и Југославије у оквиру КЕБС	66
СТАБИЛИЗАЦИЈА БИЛАТЕРАЛНИХ ОДНОСА (1978-1980)	70
Политички односи.....	70
Комунистичка партија Шпаније.....	79
Односи са Социјалистичком радничком партијом Шпаније и Унијом демократског центра	84
Развијање културних и научних веза	88
Сахрана Јосипа Броза Тита.....	90
ЗАКЉУЧАК.....	94
ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА.....	96

Предговор

Проучавање шпанско-југословенских односа крајем 1970-их година представља један специфичан изазов, пре свега због тога што у том периоду долази до зближавања ових двеју европских и медитеранских земаља након вишедеценијског захлађења. Стога су циљеви овог рада пре свега усмерени на расветљавање и анализирање специфичних односа између две земље у наведеној епохи. Рад се најпре бави периодом између смрти Франциска Франка и смрти Јосипа Броза Тита, двеју личности које су својом вишедеценијском владавином оставиле посебан печат у историји своје државе и њеном друштвено-политичком уређењу и систему власти. Још један од важних циљева овог рада обухвата и проучавање спољнополитичког положаја обе земље и ширег контекста у коме се одвијало обнављање међусобних односа. Иако су географски, у случају Шпаније, или идеолошки, у случају СФРЈ, ове две земље биле блиске западном, односно источном блоку, и Југославија и Шпанија су у наведеном периоду показивале значајне спољнополитичке специфичности и разлике у односу на традиционалне блокове, што је веома значајно за разумевање свих аспеката односа Београда и Мадрида.

Од историјских извора који су коришћени у раду примарна је необјављена архивска грађа, и то пре свега званична документа Архива Југославије и Дипломатског архива Министарства спољних послова Србије. Када је у питању Архив Југославије коришћена је грађа из следећих фондова: Кабинет председника републике, Савез комуниста Југославије, Председништво СФРЈ, Савезно извршно веће, Савез социјалистичког радног народа Југославије и Удружење југословенских добровољаца шпанске републиканске војске. Из Политичке архиве Дипломатског архива анализирана је грађа о односима Југославије са Краљевином Шпанијом и Владом Републике Шпаније у избеглиштву у поменутом периоду, док су за потребе писања појединих поглавља такође коришћена документа која се односе на активност СФРЈ на састанцима Конференције о европској безбедности и сарадњи. Објављени извори такође пружају важне информације о шпанско-југословенским односима у наведеном периоду. У раду је најпре коришћена југословенска штампа (*Политика*, *НИН*, *Вечерње новости*, *Борба*, *Ослобођење*, *Слободна Далмација*), док су од шпанске штампе анализирани само дневни лист *Ел Паис* и званичне новине Комунистичке партије Шпаније, иначе изузетно блиске југословенским комунистима, по имену *Мундо Обреро*. Важно је напоменути су наведени шпански листови читани у њиховој електронској форми. Бројеви *Ел Паиса*, објављени у периоду од 1975. до 1980. године, су у највећој мери дигитализовани и може им се приступити путем интернета, док је *Мундо Обреро* дигитализован само делимично за период до јуна 1977. године, што се може јасно видети на њиховој званичној интернет страници¹. Извесно ограничење за писање рада представљала нам је и немогућност физичког боравка у Шпанији и приступа њиховим архивима. Архивска грађа из Србије заиста пружа широке могућности за проучавање различитих аспеката шпанско-југословенских односа, али би анализа званичне документације Краљевине Шпаније и Владе Републике Шпаније у егзилу могла да пружи једну ширу слику и продуби наша сазнања о детаљима спољне политике Шпаније у односима са Југославијом.

Од објављених историјских извора, за потребе писања рада, такође су коришћени интервјуи, писма и саопштења шпанског борца Лазара Удовичког, теоријска књига лидера

¹ https://prensahistorica.mcu.es/es/publicaciones/numeros_por_mes.cmd?idPublicacion=4700 (приступљено 30.8.2019.)

шпанских комуниста Сантијага Кариља о историјату и политици еврокомунизма, као и званични документи усвојени на састанцима Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС). Ови извори пружају додатна сазнања о појединим аспектима билатералних односа, те су се за писање одређених поглавља показали као незаменљиви. За потребе анализе југословенске спољне политике такође су коришћени и зборници званичних докумената, издати од стране Архива Југославије, о сусретима на највишем нивоу између југословенских, америчких и совјетских функционера. Од извора непроцењиве важности за дубље разумевање шпанско-југословенских односа свакако треба издвојити мемоаре Рудолфа Чачиновича, првог амбасадора СФРЈ у Шпанији, али због непознавања словеначког језика нисмо били у могућности да их користимо².

Када је у питању литература, може се рећи да научних монографија на тему југословенско-шпанских односа није до сада било, а у општим прегледима спољних политика двеју земаља у наведеном периоду сразмерно мало простора је било посвећено самим односима Београда и Мадрида. Важан почетни корак у проучавању дипломатских односа између Мадрида и Београда начинио је Архив Србије објавом зборника докумената под називом *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија*. У овом зборнику налазе се сви важнији документи који говоре о српско-шпанским односима до 1919. године, али до сада није било историографских радова који би у значајнијој мери расветлили везе између Београда и Мадрида током било које историјске епохе. Стога смо одлучили да, за потребе писања мастер рада, коришћену стручну литературу поделимо у неколико категорија. Приликом анализе глобалних историјских токова коришћени су општи прикази епохе Хладног рата у делима Волтера Лакера, Ивана Беренда, Дубравке Стојановић, Џона Јанга и Џона Кента. Ради дубљег разумевања унутрашњег и спољнополитичког развоја Југославије користили смо дела Љубодрага Димића, Бранка Петрановића и Мари-Жанин Чалић, док смо за потребе приказивања југословенске економске историје консултовали монографију двојице страних и једног домаћег аутора о југословенско-америчким економским односима у Хладном рату, пре свега због слабе истраживачке покривености када је у питању овај аспект југословенске прошлости.

Опште токове шпанске историје у франкистичком и транзиционом периоду пратили смо користећи литературу на српском, шпанском и енглеском језику. Још крајем 1970-их и почетком 1980-их година, управо у време демократске транзиције у Шпанији, у Југославији се појавио интерес за разумевање прошлости највеће земље Иберијског полуострва. Већ 1977. године је Влајко Беговић, некадашњи шпански борац, објавио књигу под насловом *Шпанија и франкизам*. Према тумачењу Владана Вуклиша, Беговићева намера била је прикаже да корени франкизма сежу још из средњовековног доба, док је у исто време приказивао и борбу левих снага за напредак Шпаније³. Беговић у свом делу јесте показао извесну идеолошку пристрасност према шпанској левици, али је ипак успео прилично верно да прикаже динамичну унутрашњу историју Шпаније у периоду касног франкизма и почетка демократизације, упркос томе што није био историчар по професији. Знатно успешнији у анализи различитих аспеката и фактора у унутрашњој и спољној политици Шпаније после Другог светског рата био је социолог Триво Инђић, који је 1982. године објавио књигу *Савремена Шпанија*. Почетком XXI века у Србији се поново пробудило интересовање за шпанску историју. Историчар Никола Самарџић је Шпанији посветио две

² R. Čačinović, *Poslanstva in poslaništva od Rakičana do Madrida in nazaj: Madžarska, Južna Amerika, Švica, Nemčija, Španija*, Maribor 1985.

³ V. Vukliš, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj istoriografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka 2013, 51-52.

значајне књиге - *Историја Шпаније* и *Идентитет Шпаније*, док је у исто време започето и превођење дела шпанских историчара на српски језик⁴. Када је у питању коришћење шпанске историографије, користили смо зборнике радова које су приредили Хавијер Паредес и Абдон Матеос Лопез са групом аутора, док је такође у раду коришћена и монографија Хавијера Тусеља о франкизму и демократији. У дела од посебног значаја спадају и биографије водећих личности које су обликовале политички живот Шпаније и Југославије, те су у раду наведене и најпотпуније биографије Франциска Франка, краља Хуана Карлоса, премијера Адолфа Суареза и Јосипа Броза Тита.

Посебну врсту литературе представљају дела о историјату и променама у спољној политици Југославије и Шпаније. Од домаће историографије издвојили бисмо неколико монографија Драгана Богетића о односима Југославије са несврстаним земљама и Сједињеним Државама, монографију Ђока Трипковића о односима са Совјетским Савезом у периоду од 1956. до 1971. године, као и обимно дело хрватског историчара Твртка Јаковине о развоју Покрета несврстаних и улози Југославије у њему. Напослетку треба поменути и Леа Матеса и његов општи преглед историјата међународних односа социјалистичке Југославије до 1976. године. Када је у питању спољна политика Шпаније користили смо зборник радова о развоју шпанске дипломатије у XX веку који је уредио шпански историчар Флорентино Портеро, као и одабрано поглавље Хуана Фернандеза о неутралистичком заокрету у спољној политици премијера Суареза у периоду између 1978. и 1981. године.

На самом крају важно је поменути и дела српских, хрватских и шпанских историчара о појединачним темама важним за југословенско-шпанске односе. Та дела пре свега се баве историјом Комунистичке партије Шпаније, југословенским „шпанским борцима“ и њиховом послератном активношћу и улогом, као и сарадњом европских земаља на Медитерану и у области разоружања за време КЕБС-а.

⁴ Један од најуспешнијих и свеобухватних преведених дела о шпанској историји свакако је: S. Hulia, H. L. Garsia Delgado, H. K. Himenes, H. P. Fusi, *Španija u XX veku*, Beograd 2004.

Увод

Билатерални односи Шпаније и Србије/Југославије до 1945. године

Први контакти између Београда и Мадрида успостављени су још половином XIX века. Велику улогу у пробијању леда када су у питању били међусобни односи Краљевине Шпаније и Кнежевине Србије, тада још увек у саставу Османског царства, имали су култура и књижевност. У Београду 1862. године први пут су објављени делови Сервантесовог романа *Дон Кихот* у српском преводу, што је уједно било и прво превођење неког Сервантесовог дела на један јужнословенски језик. Упознавање Србије са шпанском културом наставило се и у наредним деценијама. Свега два месеца по отварању Народног позоришта у Београду 1868. године играна је комедија Мануела Хуана Дијана *Лек од пуница*, а до краја XIX века одиграно је осам драмских дела у више од 80 извођења⁵. Повољан моменат за развој политичких односа указао се тек након што је Србија постала независна држава 1878. године. Године 1880. у разговорима шпанског и српског посланика у Паризу договорено је да Шпанија и званичним документом призна независност Србије. Шпанска краљица Изабела је 1882. године одликовала краља Милана Обреновића орденом Реда Карлоса III, а до првог званичног сусрета двоје монарха дошло је у Бечу три године након тога⁶. Почетком XX века односи су почели знатно да се поправљају. Године 1908. потписана је Трговинска конвенција између две државе, што је био први билатерални споразум Београда и Мадрида. Две године потом шпански краљ Алфонсо XIII је именовао Мануела Мултијера Кортину за првог шпанског посланика у Србији на нерезиденцијалној основи, док је Србија 1911. године изабрала Александра Лакура за свог почасног конзула у Барселони⁷. Међутим, званични дипломатски односи још увек нису били успостављени.

Први светски рат донео је са собом до тада незапамћена разарања, али је у контексту српско-шпанских односа тај глобални сукоб уједно представљао и врхунац пријатељских односа између две државе. У октобру 1916. регент Александар је именовао Драгомира Јанковића за првог посланика Србије у Мадриду⁸, чиме су и званично, у јеку светског рата, најзад успостављени дипломатски односи двеју земаља. За време самог рата, иако званично неутрална, Шпанија је одиграла изузетно важну улогу у заштити и пружању помоћи српским интернирцима у аустроугарским логорима. Од августа 1914. године, српска влада је и званично прихватила да шпанска амбасада у Бечу буде задужена за заштиту српских интернираца, а до краја рата 1918. године шпански званичници редовно су слали материјалну и хуманитарну помоћ заробљеницима у логорима, детаљно извештавали српску владу о положају и броју интернираних у појединим логорима и покушавали да код аустроугарских власти договоре пуштање на слободу одређеног броја српских заробљеника, док се шпански краљ лично залагао код бечких власти за ослобађање српске деце из логора⁹.

⁵ М. Перишић, „Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: Културне везе и успостављање дипломатских односа у контексту европских утицаја на српско друштво у 19. и почетком 20. века“, у: М. Перишић, Љ. Шкодрић, Ј. Рељић (прир.), *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*, Београд 2017, 22-23.

⁶ „Докум. бр. 3 и 8“, у: *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*

⁷ „Докум. бр. 21, 24 и 28“, у: *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*

⁸ „Докум. бр. 58“, у: *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*

⁹ „Докум. бр. 37, 47, 50, 51, 61, 63, 64, 66, 68 и 70“, у: *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*

Првог децембра 1918. године у Београду је рођена нова држава – Краљевство Срба, Хрвата и Словенаца, те је стога наступила и нова фаза у билатералним односима са Шпанијом. Међутим, у међуратном периоду односи се нису осетније побољшали, а један од узрока оваквом развоју догађаја био је и тај што су се обе земље у том периоду суочавале са великим проблемима и бурним унутрашњим трзавицама. До почетка Шпанског грађанског рата 1936. године обе земље су се суочавале са сличним проблемима, као што су унутрашње тензије између различитих националности, диктаторски режими краља Александра и генерала Прима де Ривере, слабљење демократије, одлазак дугогодишњег монарха с власти услед абдикације или атентата, тешка економска ситуација као последица светске кризе из 1929. године, док је од друге половине 1930-их у обе земље све више почињао да јача утицај нацистичке Немачке и фашистичке Италије. Сви ови унутрашњи фактори знатно су доприносили стагнацији билатералних односа, док је лошу основу за побољшање односа представљала и чињеница да су Београд и Мадрид један другом били ниско позиционирани на листи спољнополитичких приоритета¹⁰. У међуратној епохи од важнијих билатералних споразума које су склопиле две државе могу се издвојити Конвенција о трговини и пловидби из 1929. године, Уговор о мирењу, судском расправљању и арбитражи из 1930. године и Трговински споразум из маја 1936. године. О слабом развоју међусобних односа сведочи и чињеница да је из одређених разлога југословенско посланство у Мадриду било затворено између 1933. и 1935. године, док је у том периоду интересе Југославије код шпанске владе штитила француска амбасада¹¹.

Шпански грађански рат је представљао посебну етапу у билатералним односима. Влада Милана Стојадиновића одлучила је да се према Шпанском грађанском рату постави неутрално, али је ипак прогањала своје грађане који су подржавали републиканске борце и одлазили да се боре на њиховој страни. Сумњичећи Комунистичку партију Југославије (КПЈ) као кључну за организовано слање добровољаца на шпанске фронтове, југословенске власти су забрањивале прорепубликанске протесте у својој земљи и хапсиле њихове учеснике, онемогућавале прикупљање новчане помоћи за Шпанију и донеле декрет о одузимању држављанства свима за које би се доказало да су отишли да се боре у Шпанији¹². Са друге стране, већ од 1936. године југословенски грађани различитог политичког опредељења почињу да се боре на обе стране у Шпанском грађанском рату, док је КПЈ по први пут организовано почела да шаље добровољце да се боре на републиканској страни у Шпанији тек од 1937. године, а све у складу са налозима Коминтерне¹³. Укупан број југословенских добровољаца који су се борили у Шпанији до 1939. године није могуће прецизно утврдити, али најпозуданије процене крећу се од око 1600 до око 1900 бораца¹⁴. На тлу Шпаније је у јесен 1937. године био и нови генерални секретар КПЈ Јосип Броз, али

¹⁰ М. Ж. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013, 144-162; Е. Moradiellos, „La política europea 1898-1939”, у: F. Portero (ур.), *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid 2003, 64-72; Спољна политика Шпаније је у периоду од 1918. године до почетка Грађанског рата 1936. године била углавном усмерена на одржавање добрих односа са европским силама Великом Британијом, Француском, Немачком и Италијом, док је Југославији све до половине 1930-их спољнополитички приоритет била Француска, а након тога је почела више да се везује за Немачку.

¹¹ Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије (ДАМСПРС), Политичка архива (ПА), год. 1975, фасц. 181, пов. бр. 438284, *Poglavlje IV – Jugoslovensko-španski odnosi*, 42; Овај документ је, по свему судећи, само извод из једног далеко опширнијег извештаја Савезног секретаријата иностраних послова, што се може установити по томе што у горепоменутом документу почетна страница носи редни број 42 и због информације да је у питању четврто поглавље.

¹² V. Pavlaković, *Jugoslaveni u Španjolskom građanskom ratu*, Beograd 2017, 21-27.

¹³ V. Vukliš, *нав. дело*, 20-21.

¹⁴ Цит. према: *Исто*, 19-20; V. Pavlaković, *нав. дело*, 49.

прави разлози његовог тадашњег једнодневног боравка у Шпанији нису познати¹⁵. Искуство вишегодишњег ратовања у Шпанији знатно је помогло југословенским комунистима да ефикасно организују покрет отпора у сопственој земљи 1941. године. Процењује се да је око 250 југословенских бораца из Шпанског грађанског рата наставило да се бори и у партизанским редовима у Другом светском рату, док су прва четворица команданата армија Народноослободилачке војске Југославије били управо шпански борци – Пеко Дапчевић, Коча Поповић, Коста Нађ и Петар Драпшин¹⁶.

Шпанија у Хладном рату – франкизам и демократија (1945-1980)

Генерал Франциско Франко изашао је као победник из Шпанског грађанског рата 1939. године. Франко, као превасходно војни командант, није имао склоности да самостално формулише идеологију која би окупљала његове присталице у јеку Грађанског рата или пружала неке јасне смернице у погледу његове будуће владавине. Његови политички погледи били су углавном везани за идеје традиционализма, клерикализма, антикомунизма, схватања о снажној држави која обликује цео државни и друштвени систем. Овакве његове идеје веома су биле блиске Мусолинијевом фашизму, те се Франко у априлу 1937. одлучио да својој власти да идеолошку подлогу стварањем јединствене државне партије под називом *Национални покрет*¹⁷. Та партија настала је тако што је, по Франковом наређењу, једна релативно мала профашистичка група по имену Фаланга спојена са другим традиционалистичким групама у једну велику државну организацију. Фалангу као организацију основао је још 1933. године адвокат Хосе Антонио де Ривера, син диктатора Прима де Ривере из 1920-их година, а у идеолошком програму те групе истакнуте су идеје строго централизоване државе, друштвене дисциплине, насиља према политичким противницима, католичког клерикализма, шпанског национализма, као и ставови о неопходности укидања политичких странака и парламентарне демократије¹⁸. Овакве идеје одлично су се уклапале у Франкове личне политичке ставове, али и стремљења ка готово неограниченој власти у једној изузетно централизованој држави. Победа у Грађанском рату, махом остварена уз помоћ фашистичке Италије и нацистичке Немачке, али и разједињености у републиканским редовима, дала му је ореол националног хероја, што му је коначно омогућило да своје политичке идеје спроведе у дело и у Шпанији уведе десничарску диктатуру, док је себе прогласио *шефом државе*¹⁹.

Међутим, идеолошка и политичка блискост са Немачком и Италијом била је кобна за Шпанију у годинама након Другог светског рата. У току самог рата Франко је најпре имао симпатије према немачким ратним успесима и повремено је обећавао Хитлеру улазак у рат на његовој страни, али након кључних пораза Сила осовине 1942. и 1943. године почео је да се дистанцира од њих и покушавао да се безуспешно приближи Савезницима. Таква политика лавирања између две стране у рату, као и задржавање политичког поретка налик фашистичком, довела је до тога да је Шпанија у другој половини 1940-их година била

¹⁵ I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, Novi Sad 2018, 149-150; Славко и Иво Голдштајн износе мишљење да је могуће Тито ишао на консултације са шпанским комунистима у вези са одређеним „деликатним питањима“.

¹⁶ V. Vukliš, *нав. дело*, 26.

¹⁷ V. Begović, *Španija i frankizam*, Beograd 1977, 183; Званични назив партије био је FET y JONS (*Falange Española Tradicionalista y de las Juntas de Ofensiva Nacional Sindicalista*).

¹⁸ *Исто*, 181.

¹⁹ S. G. Payne, J. Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, Madison (Wisconsin) 2014, 194-196.

готово у потпуној међународној изолацији²⁰. Уједињене нације су у децембру 1945. године изгласале дипломатски бојкот Франкове Шпаније, а две године касније такав међународни третман довео је до тога да Шпанија није могла да буде корисник Маршаловог плана²¹. Међутим, показало се убрзо да је антикомунистичка Шпанија била потребна Западу у време када је Хладни рат почео да се распламсава. Велику улогу у извлачењу Шпаније из међународне изолације имале су Сједињене Државе и Ватикан. Већ 1950. године су Уједињене нације укинуле санкције Шпанији, а пет година касније највећа земља Иберијског полуострва постаје члан УН. Прве важније међународне уговоре Шпанија потписује 1953. године – Конкордат са Ватиканом, којим се римокатоличкој цркви дају изузетне материјалне, политичке и просветне привилегије, док је исте године са САД потписан политичко-војни уговор који је Американцима дао право да оснују своје прве војне базе на тлу Шпаније²².

Већ у другој половини 1950-их година показало се да је опстајање једног режима налик фашистичком на тлу Европе постало неодрживо. Отварање Шпаније према свету пријемом у УН и развојем сарадње са земљама Запада неминовно су довели и до одређених промена у самом начину Франковог управљања државом. Прве видљиве промене догодиле су се у сфери економије. Све до шесте деценије XX века Шпанија је задржала неке основне одлике фашистичког начина управљања економијом - државни интервенционизам био је доминантна појава у привредном животу земље, док су радници из свих сектора привреде држани под контролом тиме што су још од 1940. године били обавезни да се учлане у државне Вертикалне синдикате²³. Међутим, све је почело да се мења избором нове владе 1957. године. Тада су у владу ушли нови људи, често називани *апертуристи* или *технократе*, који су желели да одређеним мерама, пре свега у економији, либерализују Шпанију и отворе је према свету, али им циљ није био демонтирање франкистичког режима. Управо је те 1957. године усвојен Закон о економској либерализацији и стабилизацији, који је у шпанску економију окренуо више ка тражишној и довео до привредног процвата у наредној деценији²⁴. Три главна покретача наглог развоја шпанске економије током 1960-их били су развој туризма, повећање страних инвестиција и емиграција незапослених у земље Западне Европе. На тај начин се број страних туриста који годишње посете Шпанију повећао са 17 на 24 милиона само у периоду од 1966. до 1970. године, док су страни инвеститори између 1959. и 1974. године у Шпанију уложили преко шест милијарди долара, углавном пореклом из Западне Европе и САД²⁵.

Највећу заслугу за ово „шпанско економско чудо“ имају апертуристи. Те 1957. године главни представници технократске струје у шпанској влади били су министар спољних послова Фернандо Марија де Кастијеља, министар финансија Маријано Наваро Рубио и генерални секретар националног покрета Хосе Солис Руиз. Формирањем нових

²⁰ J. Montero Díaz, „El franquismo: planteamiento general”, у: J. Paredes (yp.), *Historia contemporánea de España (siglo XX)*, Barcelona 2002, 657.

²¹ N. Samardžić, *Identitet Španije*, Beograd 2014, 210.

²² Исто, 211; Т. Инђић, *Savremena Španija*, Beograd 1982, 267.

²³ I. T. Berend, *Ekonomika istorija Evrope u XX veku: Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, Beograd 2009, 132; V. Begović, *нав. дело*, 186-188.

²⁴ A. Mateos López, „La etapa final del franquismo, 1959-1975”, у: J. Avilés Farré, Á. Egido León, A. Mateos López, *Historia contemporánea de España desde 1923: dictadura y democracia*, Madrid 2011, 126-127.

²⁵ J. Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939-2004*, Barcelona 2005, 197-198; Значајан пораст страних инвестиција у Шпанији може се јасније сагледати ако се упореди са периодом између 1956. и 1958. године, када су странци у Шпанију уложили само скромних три милиона долара. Са друге стране, шпанску економију знатно је растеретио и одлазак незапослених на рад у западноевропским државама, а процењује се да је на овај начин Шпанију напустило око милион људи између 1960. и 1973. године.

влада 1962. и 1965. године апертуристи су ојачали своје редове доласком Грегорија Лопеза Брава на место министра индустрије, Мануела Фраге Ирибарнеа на место министра туризма и информисаности, Алберта Уљастреса Калва на положај министра трговине и Лауреана Лопеза Рода као министра без портфеља²⁶. Апертуристи су такође утицали на формулисање нове спољне политике Шпаније, а велику улогу у дефинисању њених нових начела имао је шеф дипломатије Кастијеља. Његови планови укључивали су подношење захтева за пријем Шпаније у Европску економску заједницу (ЕЕЗ), јачање добрих односа са Де Головом Француском, продужење војно-политичког пакта са САД, унапређивање добрих односа са латиноамеричким и арапским државама, а уз то и деколонизацију Шпанске Гвинеје и повећање дипломатске активности унутар УН да би се добила подршка за припајање Гибралтара²⁷.

Апертуристичка влада је у другој половини 1960-их спровела и неке важне институционалне промене франкистичког режима. Усвајањем Органског закона о држави 1966. године јасно су прецизиране надлежности различитих државних институција и органа власти, изборни систем је незнатно измењен да би омогућио веће учешће грађана у власти, а Франкова моћ је донекле умањена одвајањем функција шефа државе и председника владе. Те године усвојен је и Закон о штампи којим је омогућена већа медијска слобода у земљи, али је прилив вести из иностранства и даље контролисала држава. Две године након тога Кривични законик је модификован и ублажен, а 1969. године Франко је напoкон одабрао свог наследника. Још 20 година пре тога Шпанија је била дефинисана као монархија, али све до именовања Хуана Карлоса за *принца Шпаније* од стране самог Франка ниједан монарх није званично седео на шпанском престолу²⁸. Паралелно са напорима шпанске владе догађале су се крупне промене у друштву које су водиле у правцу будуће демократизације државе. Отпор франкизму био је очигледан током многобројних радничких штрајкова и студентских протеста током 1960-их, док је и сама римокатоличка црква почела да се дистанцира од режима. Неслагање између државе и цркве постало је очигледно након што је шпански клер у великој мери прихватио ставове II ватиканског концила, одржаног између 1962. и 1965. године, о праву народа на политички плурализам и учешће у власти, о фундаменталним слободама, праву радника на штрајк и синдикално организовање²⁹.

Католички кругови у шпанској влади дошли су у сукоб с Франком већ 1969. године. Већина министара из редова апертуриста припадала је секуларној, али католички орјентисаној, интересној организацији *Опус Деи*, чији су чланови тежили економској и донекле политичкој либерализацији режима, али никако и потпуном увођењу парламентарне демократије³⁰. Франко је 1969. године искористио сукоб две струје унутар апертуриста, самим тим и унутар Опус Деи, да из владе избаци либералније ministre попут Фраге и Кастијеље и да поново заведе ригидан диктаторски режим³¹. Овога пута ипак није била могућа рестаурација фашистичког начина управљања државом, али су политичке и

²⁶ Исто, 218-220; Т. Indić, *нав. дело*, 168.

²⁷ А. Mateos López, *нав. дело*, 137-141; У спровођењу спољнополитичких начела Кастијеља је био релативно успешан. Побољшани су односи са већином западних земаља, али захтев за улазак у ЕЕЗ није прихваћен због непостојања демократије у земљи. Шпанска Гвинеја је добила независност 1968. и постала је Екваторијална Гвинеја, док су покушаји враћања суверенитета над Гибралтаром били неуспешни (прим. Д. М.).

²⁸ N. Samardžić, *Istorija Španije: od Altamire do današnjih dana pola miliona godina*, Beograd 2003, 543-545; Хуан Карлос је припадник династије Бурбона и унук Алфонса XIII, шпанског краља који је абдицирао 1931. године и омогућио проглашење Друге републике.

²⁹ Т. Indić, *нав. дело*, 151.

³⁰ Исто, 166-169.

³¹ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 551.

друштвене слободе стечене у претходној деценији систематски бивале гушене у периоду од 1969. до 1975. године. Путем Суда за јавни ред прогоњени су критичари режима, државна контрола над штампом се повећала и започето је укидање појединих критички настројених листова, док је репресија над радницима у штрајку и студентима такође порасла³². Међутим, тада је већ постало очигледно да је Франко исувише стар и болестан да би могао да одржава у животу један такав режим. Половином 1973. године поверио је премијерску позицију свом верном адмиралу Луису Кареру Бланку, упркос томе што је одвајање Франкових функција било законски обавезно још од 1966. године. Кареро Бланко није се дуго задржао на тој функцији. Већ у децембру 1973. године убили су га припадници баскијске терористичке организације ЕТА (*Euskadi Ta Askatasuna* — „Баскијска домовина и слобода”), која је још током претходне деценије изводила терористичке нападе у Шпанији. На месту премијера наследио га је Карлос Аријас Наваро, који ће на том положају и дочекати Франкову смрт 20. новембра 1975. године³³.

Франковом смрћу званично је започет процес шпанске политичке транзиције и успостављању демократског вишепартијског система. Корени транзиције могу се наћи у друштвеним и делимично политичким променама које су се одвијале у Шпанији још од краја 1950-их година, али су тек одласком шефа државе могли да се створе повољни услови за истинску демократизацију. Шпанска транзиција догодила се на самом почетку глобалног феномена којег је Семјуел Хантингтон означио као *трећи талас демократизације*, а који је започет мирном револуцијом у Португалији 1974. године³⁴. Једна од кључних личности шпанске транзиције био је Хуан Карлос, који је крунисан за краља свега два дана након Франкове смрти. Његови почетни кораци у новој улози најмоћније личности у Шпанији у први мах нису давали наде да је значајнији отклон од франкизма могућ. Приликом ступања на престо Хуан Карлос је изразио своје поштовање и захвалност Франку, али је убрзо почео да предузима и прве кораке који су наговештавали промене, те је у децембру 1975. за председника Кортеса и Краљевског савета поставио себи оданог човека — Торквата Фернандеза Миранду, дотадашњег генералног секретара Националног покрета³⁵. Показало се да у том тренутку није ни била могућа нека нагла промена постојећег режима. Присталице Франка су и даље биле на високим државним позицијама, док су главна упоришта франкистичког система били нереформисани Кортеси, војска и сам председник владе. Краљ је задржао Аријаса Навара на премијерској позицији након Франкове смрти, али његова спремност на само козметичке промене државног система неминовно су га водиле у политички разлаз са монархом. Већ у јуну 1976. године краљ је у интервјуу, датом једном америчком листу, за Аријасову владу рекао да је „неизлечива коб“, што је био увод у избор нове владе која би била способна да реформе спроведе одлучније. Првог јула 1976. Аријас Наваро поднео је оставку, а неколико дана касније краљ је за новог премијера именовао Адолфа Суареза³⁶.

³² S. Hulia, „Politika i društvo: Glava IV – Demokratija“, у: S. Hulia, H. L. Garsia Delgado, H. K. Himenes, H. P. Fusi, *нав. дело*, 144.

³³ *Исто*, 145-150.

³⁴ S. P. Hantington, *Treći talas: Demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Beograd 2004, 20-32; Хантингтон је *талас демократије* дефинисао као „групу транзиција из недемократских у демократске режиме која наступа у одређеном временском периоду, а бројношћу значајно превазилази истовремене транзиције у супротном смеру“ (стр. 22). По његовом мишљењу, први талас обухватао је период од 1828. до 1926. године, други талас раздобље између 1943. и 1962. године, док је трећи талас започет у Португалу и окончан је падом комунистичких режима у Источној Европи.

³⁵ S. Hulia, *нав. дело*, 151.

³⁶ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 573.

Од јула 1976. године постало је јасно да су тројица водећих личности шпанске транзиције, која је још увек била у зачетку, били краљ Хуан Карлос, председник Кортеса Фернандез Миранда и премијер Суарез. Адолфо Суарез и министри из његове прве владе своју политичку каријеру започели су још за време Франковог живота, али због своје младости нису имали прилике да у време последње фазе франкизма заузму високе државне позиције и тиме се компромитују за учешће у будућим реформистичким владама. По доласку на место премијера, Суарез је почео верно да спроводи политички план Фернандеза Миранде, који је подразумевао прелазак земље из франкистичког у демократски поредак путем постепеног мењања закона, устава и гашења репресивног апарата. Стога је Суарез 16. јула изашао са јасним програмом нове владе, који је обухватао амнестију за политичке затворенике, одржавање општих избора у наредних годину дана, отпочињање дијалога са још увек илегалном опозицијом, а све у циљу остваривања неопходног „националног јединства Шпаније“³⁷.

Са друге стране, ни опозиција током 1970-их није била пасивни посматрач дешавања у Шпанији. Међу најважнијим политичким партијама на опозиционој сцени биле су Социјалистичка радничка партија Шпаније (PSOE - *Partido Socialista Obrero Español*) и Комунистичка партија Шпаније (КПШ). Ове две странке биле су на републиканској страни у току Грађанског рата. У периоду франкизма углавном су деловале илегално у Шпанији, док је само руководство партија било у иностранству. Међутим, крајем 1960-их и почетком 1970-их година, у обе партије догодиле су се крупне промене. На конгресу ПСОЕ 1974. године, одржаном у граду Сирену у Француској, на чело партије дошао је млади адвокат Фелипе Гонзалес. Његов избор значао је победу струје оних активиста који су деловали у самој Шпанији и имали директан контакт са шпанским народом, док је у програму странке истицана приврженост демократији, радничким и синдикалним правима, федеративном уређењу земље, посвећеност јачању синдиката УГТ (*Unión General de Trabajadores* – „Генерална унија радника“), иначе блиског самој партији, док је такође пропагирана сарадња са свим антифранкистичким странкама и организацијама у Шпанији³⁸. Крупне промене одигравале су се и унутар КПШ. Ова странка је осудом совјетске инвазије на Чехословачку 1968. године коначно одбацила туторство Комунистичке партије Совјетског Савеза (КПСС) и прихватила еврокомунизам - политички правац који је подразумевао задржавање основних комунистичких идеја и постулата, уз потпуно прихватање правила парламентарне демократије и одрицања од тежње за доласком на власт путем социјалистичке револуције³⁹. Ове две партије током 1974. и 1975. оформиле су и посебне коалиције са другим мањим странкама, које су се, ради ефикаснијег вршења притиска на власт, крајем марта 1976. ујединиле у већу коалицију под називом *Демократска координација*⁴⁰.

Догађаји су се потом одвијали великом брзином. Још за време Аријасове владе, јуна 1976. године, усвојен је Закон о политичкој реформи који је предвиђао оснивање и званично регистровање политичких странака. Овај закон усвојен је у Кортесима и потврђен на општем референдуму у децембру 1976. године. Након краћег дијалога с властима, већина странака је без проблема легализована, док је међу последњима регистрована КПШ тек у априлу 1977. године, свега два месеца пред прве парламентарне изборе у

³⁷ G. Morán, *Adolfo Suárez: Ambición y destino*, Barcelona 2009, 111-112.

³⁸ V. Begović, *нав. дело*, 348.

³⁹ *Исто*, 345.

⁴⁰ „Junta y Plataforma unidas – A los pueblos de España: Declaración de Coordinación Democrática”, *Mundo Obrero*, 31.3.1976.

постфранкистичком добу⁴¹. Парламентарни избори одржани су 15. јуна 1977. године. Тог дана победу је однела Унија демократског центра (УДЦ), центристичка коалиција окупљена око премијера Суареза. УДЦ је однела победу са освојених 34,4% гласова, на другом месту је била ПСОЕ са 29,3% гласова, док је трећа по снази била КПШ са 9,3% гласова⁴². Након избора Суарез је поново формирао владу, овога пута са мањинском подршком у Кортесима, те је често морао у наредном периоду да прибегава договорима с опозицијом.

Наредних годину и по дана политички живот Шпаније одвијао се у духу непрестаних преговора, споразума и трзавица у односима између власти и опозиције. Производ једног таквог договора између УДЦ, ПСОЕ, КПШ и других мањих партија било је закључивање Монклоа пактова у октобру 1977. године. Ти пактови потписани су ради ублажавања последица глобалне економске кризе из 1973. године у Шпанији и подразумевали су увођење посебног система социјалних програма и фискалну реформу, што је довело до тога да се 1978. године обузда инфлација и поправи платни биланс⁴³. Други важан државни пројекат, који је захтевао сарадњу свих парламентарних странака, био је процес доношења новог устава током 1978. године. Крајем 1977. године у Комисију за израду нацрта устава ушли су преставници готово свих политичких партија. Парламентарна и јавна полемика била је изузетно бурна, док је ПСОЕ на неколико месеци током 1978. године и привремено била напустила Комисију. На крају бурних расправа, 31. октобра 1978. године Кортеси су усвојили коначни текст устава који је дефинисао Шпанију као парламентарну монархију и „социјалну и демократску правну државу, која као највише вредности свог правног устројства штити слободу, правду једнакост и политички плурализам“⁴⁴. Текст новог устава грађани су потврдили подршком на референдуму у децембру 1978. године.

Након доношења Устава Суарез је рапустио владу и парламент и расписао нове изборе. Почетком марта 1979. године одржани су нови парламентарни избори, али се однос снага није битно променио – УДЦ је освојио 34,8% гласова, ПСОЕ 30,4%, док је КПШ незнатно порасла на 10,8%, те је Суарез поново био у могућности да формира мањинску владу. Међутим, крупне промене догодиле су се на првим постфранкистичким општинским изборима, одржаним почетком априла 1979. године. Успех левице на тим изборима био је потпун, те је коалиција социјалиста и комуниста била у могућности да формира власт у 15 од највећих 20 шпанских градова, укључујући Мадрид, Барселону и Севилју, што је значило да је од тада три четвртине урбане популације Шпаније живело у општинама у којима је власт освојила левица⁴⁵. Поред значајних резултата које је левица постигла на свим изборима након смрти Франка, упркос вишедеценијском прогону за време франкизма, парламентарни и локални избори јасно су показали и потпуни суноврат екстремне деснице. Иако је током шпанске транзиције пропуштена прилика да се дефинитивно раскрсти са наслеђем франкизма и недвосмислено осуди фашистички режим успостављен 1939. године, ипак је од 1977. године постало готово немогуће да отворени франкисти добију знатнију подршку на изборима, али и да прескоче изборни праг и уђу у сам парламент⁴⁶.

У току 1979. и прве половине 1980. године на дневном реду нашло се још једно важно питање шпанске транзиције – дефинисање степена покрајинских аутономија. Суарезова влада започела је преговоре са челницима Каталоније и Баскије, најосетљивијим

⁴¹ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 576-577.

⁴² *Исто*, 578.

⁴³ *Исто*, 579.

⁴⁴ Т. Indić, *нав. дело*, 290-291.

⁴⁵ *Исто*, 302-303.

⁴⁶ J. Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018*, Beograd 2019, 560-564.

шпанским покрајинама. Специфичност ових покрајина била је у томе што се на њиховој територији говоре посебни нешпански језици и што имају изузетно развијене економије. Након краћих преговора, у којима је било и несугласица и договарања, грађани Баскије и Каталоније су на референдумима 25. октобра 1979. године прихватили договорене покрајинске статуте о аутономији, што је довело и до првих покрајинских избора у тим областима у марту 1980. године. На изборима у обе покрајине победу су однеле локалне странке умерено десне оријентације, иначе блиске каталонском и баскијском национализму, док су ПСОЕ, УДЦ и КПШ претрпеле значајан пад⁴⁷.

Југославија под вођством Јосипа Броза Тита

Други светски рат завршен је маја 1945. године и за Југославију престављао је важну прекретницу. У периоду између 1941. и 1945. године на југословенском простору су се паралелно одвијали светски и грађански рат који су укупно однели око милион жртава⁴⁸, док су као победници из рата изашли партизани, предвођени Јосипом Брозом Титом. По доласку на власт у Југославији, почели су да раде на уређењу државе сходно свом предратном политичком програму, али и одлукама донетим у току самог рата. Држава је подељена на шест формално равноправних народних република, започет је процес увођења једнопартијског комунистичког система и обрачуна са класним непријатељем, политички и економски систем је уређиван по угледу на онај из Совјетског Савеза, док се у спољној политици у првим послератним годинама примећивала потпуна подређеност Москви и озбиљно заоштравање односа са појединим земљама Запада, нарочито са САД и Италијом⁴⁹.

Међутим, све се из корена променило почетком лета 1948. године. Тежња југословенског руководства да води самосталну унутрашњу и спољну политику неминовно је водила у сукоб са совјетским лидером Стаљином, до чега је и дошло 1948. године. У периоду од 1948. и 1953. године Југославија се суочавала са политичком и економском изолацијом које су спроводили СССР и његови источноевропски савезници, са отвореним непријатељством суседне Мађарске, Румуније и Бугарске, као и са покушајем проналаска нових савезника, пре свега на Западу⁵⁰. Управо у периоду након сукоба са Стаљином, Југославија је почела да поправља своје односе са Западом, док су западне земље, у контексту глобалног Хладног рата, схватиле да пружање помоћи Југославији може да представља ефикасан подстицај и другим комунистичким руководствомима да се ослободе совјетске контроле. Економска помоћ из САД, Велике Британије и Француске почела је да пристиже од 1949. године. САД су 1950. године послале помоћ Југославији у вредности од 68 милиона долара ради отклањања последица суше, док је у периоду између 1951. и 1955. године Југославија од Париза, Лондона и Вашингтона добила око 493 милиона долара у оквиру различитих врста кредита, зајмова и помоћи⁵¹. Приближавање Југославије и Запада у том периоду имало је и војну димензију. Споразум о војној сарадњи између Федеративне Народне Републике Југославије (ФНРЈ) и САД склопљен је новембра 1951. године, док је

⁴⁷ Т. Indić, *нав. дело*, 306-307.

⁴⁸ М. Ж. Чалић, *нав. дело*, 209.

⁴⁹ *Исто*, 213-233.

⁵⁰ *Исто*, 235-237.

⁵¹ В. Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988. Knj. 3: Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd 1988, 243-245.

Југославија 1954. и 1955. године склопила посебан Балкански пакт са Грчком и Турском, јединим чланицама НАТО на Балкану⁵².

Управо у време сукоба са Стаљином почеле су да одвијају и крупне унутрашње промене у Југославији. Партијски врх је 1950. године, предвођен Едвардом Кардељем, Милованом Ђиласом, Владимиром Бакарићем, Мошом Пијаде и Борисом Кидрићем, изнео план Основног закона о управљању државним и привредним предузећима. Њиме се у југословенској привреди уводио принцип самоуправљања, који је подразумевао дебиروقратизацију предузећа, њихов прелазак из државног у друштвено власништво, укидање праксе централног планирања у привреди и формирање посебних радничких савета који би требало да одлучују о свим питањима производње и пословања⁵³. Начело самоуправљања тиме је постало један од стубова социјалистичке Југославије, а његов посебан значај за државу огледао се и у томе што је био уграђен у све потоње савезне и републичке уставе.

Промена на спољнополитичком плану дошла је након Стаљинове смрти 1953. године. Ново совјетско руководство, предвођено генералним секретаром КПСС Никитом Хрушчовим, показивало је намеру да прекине с непријатељским држањем према ФНРЈ и да нормализује односе са Београдом. Посета Хрушчова Београду 1955. године и Титова посета Москви 1956. године, као и потписивање посебних декларација том приликом, за међусобне односе подразумевали су увођење начела поштовања суверености и територијалног интегритета, немешање у унутрашње ствари других земаља, вођење самосталне спољне политике, као и постојање различитих путева у изградњи социјализма⁵⁴. То истовремено није значило да је Москва потпуно одустала од покушаја да поново увуче Београд у ред својих савезника, али су начела потврђена током ових сусрета на крају ипак представљала трајни темељ југословенско-совјетских односа у Хладном рату. Побољшање односа са Москвом подстакло је Београд да прекине са претераном везаношћу са западни војни блок, те је од тог времена Југославија полако пуштала Балкански пакт да одумре, док је са друге стране почела да гради једну потпуно нову спољну политику.

Пут Југославије ка грађењу несврстане спољне политике није био једноставан. Корене југословенског опредељења за политику независности и несврстаности свакако треба тражити и у првим међуратним несугласицама између Коминтерне и Комунистичке партије Југославије (КПЈ) из друге половине 1930-их година⁵⁵, али тек у првим послератним годинама нове власти социјалистичке Југославије почињу да се упознају и са спољнополитичким принципима других неевропских земаља. Упознавање ФНРЈ са земљама Азије и Африке, пре свега са Индијом и Египтом, сеже још од времена када су те три земље биле несталне чланице Савета безбедности УН 1950. и 1951. године, те им је то искуство омогућило да се зближе и да увиде делимично поклапање међусобних политичких, економских и безбедносних интереса. Титов пут у Индију и Бурму крајем 1954. и почетком 1955. године омогућио је југословенском маршалу и његовим саговорницима у тим земљама да размене мишљења и сличне ставове о неопходности очувања унутрашње и спољнополитичке независности ванблоковских земаља, подстицања економског напретка мање развијених земаља и смањења јаза између богатих и сиромашних држава⁵⁶. Јачање међусобних односа ових држава значило је и приближавање ка оним начелима која ће

⁵² Исто, 244, 253.

⁵³ М. Ж. Чалић, *нав. дело*, 238.

⁵⁴ В. Petranović, *нав. дело*, 259-261.

⁵⁵ D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990, 56-62.

⁵⁶ Исто, 211-213, 224-225.

касније постати темељ Покрета несврстаних, али све до краја шесте деценије XX века званичне иницијативе за оснивање једног новог глобалног покрета није било. Међутим, сусрети до којих је долазило у том периоду знатно су допринели приближавању ставова. Тито је 1956. године на Брионима угостио египатског председника Гамала Абдела Насера и индијског премијера Џавахарлала Нехруа, крајем 1958. и почетком 1959. године је за три месеца обишао Индију, Бурму, Цејлон, Етиопију, Судан, Египат и Сирију. У време заседања генералне скупштине УН 1960. године посебан састанак су одржали лидери Југославије, Индије, Египта, Индонезије и Гане, док је Тито почетком 1961. године обишао осам различитих афричких земаља⁵⁷. Сви ови сусрети омогућили су одржавање првих самита несврстаних земаља – први самит одржан је септембра 1961. године у Београду, док је домаћин другог самита био Каиро у октобру 1964. године. У Београд 1961. године допутовале су делегације из 25 различитих земаља, углавном из Африке и Азије, док су једини изузеци од тог правила били Југославија, Кипар и Куба. У Београду и Каиру Покрет несврстаних није добио чврсту структуру или организацију, већ је представљао окупљање различитих држава око одређених заједничких начела – залагање за мирољубиву коегзистенцију држава са различитим унутрашњим уређењима, антиколонијализам, борба против блоковске подељености света и свест о неопходности бржег економског напретка неразвијених земаља⁵⁸.

Реакције Вашингтона и Москве на формирање једног оваквог покрета нису биле повољне, али у први мах су оштрије реаговале Сједињене Државе. Све до 1968. године односи Београда и Вашингтона били су углавном затегнути, пре свега због Титове критике западног империјализма на Београдском самиту 1961. године, а након тога и због оштре југословенске критике америчког учешћа у Вијетнамском рату и пружања подршке Израелу у рату са арапским државама 1967. године⁵⁹. Упоредо са слабљењем односа са САД Југославија је побољшала односе са Москвом. Током 1960-их чести су били сусрети Тита са совјетским лидерима Хрушчовим и Брежњевим, економска сарадња је бележила успон, а добри односи Београда и Москве допринели су и унапређењу сарадње Југославије са Бугарском и Румунијом⁶⁰. До промене је дошло након совјетске инвазије на Чехословачку 1968. године. Страхујући од потенцијалне инвазије Совјета на сопствену земљу, југословенски државни врх одлучио је да оштро осуди рушење режима у Прагу. Тиме су односи са Совјетима поново погоршани, док је у наредним годинама наступило приближавање Београда и Вашингтона. Побољшање односа кулминирало је посетом америчког председника Ричарда Никсона Југославији крајем септембра 1970. године и узвратном Титовом посетом Вашингтону у октобру наредне године⁶¹. Већ почетком 1970-их година, у ери биполарног детанта, односи са две највеће силе полако се стабилизују, док у спољној политици Југославије приоритетно место заузимају односи са несврстаним земљама и посвећеност развијању мира и сарадње међу европским државама, сходно закључцима Конференције о европској безбедности и сарадњи у Хелсинкију 1975. године⁶². Односи са Совјетским Савезом јесу поново кренули узлазном путањом након посете Брежњева Београду 1971. године⁶³, али су међусобна неслагања у тумачењу глобалних прилика најчешће занемаривана или прећуткивана током наредне деценије.

⁵⁷ Т. Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, Zaprešić 2011, 38-41.

⁵⁸ L. Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976, 51-52.

⁵⁹ D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, Beograd 2012, 214-216.

⁶⁰ Ђ. Tripković, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, Beograd 2013, 208-209.

⁶¹ D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, 333-335.

⁶² L. Mates, *нав. дело*, 174-178.

⁶³ Ђ. Tripković, *нав. дело*, 310-311.

Већ од 1960-их година у Југославији почиње да се заоштрава и унутрашња друштвена и економска ситуација. Све је почело отварањем националног питања на проширеној седници Централног комитета Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ) у марту 1962. године. Том приликом Тито је оштро критиковао национализам и сепаратизам у појединим републикама, док је такође био веома критичан према обликовању републичких економија и затварања привреда унутар републичких граница. На крају свог излагања поставио је питање присутним делегатима о томе да ли је Југославија као држава способна да опстане у будућности⁶⁴. Са друге стране, Броз је такође био противник централизације државе и залагао се за веће преузимање одговорности појединачних република⁶⁵, што му је омогућавало да одигра улогу језичка на ваги у сукобу у врху СКЈ, који је у наредним годинама уследио. У наредних неколико година распламсао се сукоб у врху СКЈ поводом питања унутрашњег уређења Југославије и односа између савезне државе и република. Ставови о неопходности заједништва југословенских народа и спречавања распарчавања савезних надлежности заступао је потпредседник Југославије Александар Ранковић, док је главни заговорник децентрализације давања већих надлежности републикама и покрајинама био председник Савезне скупштине Југославије Едвард Кардељ⁶⁶. Међутим, убрзо након Титове критике републичких партикуларизама, ствари су почеле да се развијају у потпуно супротном правцу. Новим савезним уставом из 1963. име државе је промењено у Социјалистичка Федеративна Република Југославија и поједине надлежности савезне државе су биле пренете на републички ниво. Поновно отварање националног питања догодило се на VIII конгресу СКЈ 1964. године, али је Тито овога пута више пажње посветио критици државног централизма и унитаризма, покушаја вештачког стварања јединствене југословенске нације, док је у исто време исказао суштинску подршку идеји децентрализације и давања већих надлежности републикама и покрајинама⁶⁷. Коначан сукоб две концепције у врху СКЈ одиграо се на Брионском пленуму 1966. године, када је струја која се противила децентрализацији доживела потпуни пораз, док је сам Ранковић смењен са свих функција.

Крајем 1960-их и почетком 1970-их година унутрашњи немири и превирања у СФРЈ нису се смиривали. Већ 1968. године дешавају се крупни немири – почетком јуна студенти Универзитета у Београду, али и студенти из других делова СФРЈ, протестују и траже већу једнакост у друштву, смањење социјалних разлика и боре се против повлашћеног положаја партијских руководиоца, док неколико месеци касније на Косову и у западној Македонији започињу националистичке демонстрације Албанаца, током којих се захтева статус републике за Косово и кличе се албанском председнику Енверу Хоџи и идеји Велике Албаније⁶⁸. Убрзо након смиривања ових побуна почињу да се квари односи између партијског врха и појединих републичких руководства, нарочито оних у Хрватској и Србији. Године 1970. у врху Савеза комуниста Хрватске преовладала је струја Мика Трипала и Савке Дабчевић Кучар, а наредне године своје ставове изнели су у јавност и покренули протесте. Њихова критика односила се на наводну дискриминацију Хрватске у федерацији, губитак културе због србизације хрватског језика, привредну експлоатацију Хрватске од стране других република и саме федерације. Међутим, током ових протеста, често називаних „Хрватским пролећем“ или „Масовним покретом“ (МАСПОК), могле су се чути и радикалније идеје као што су залагање за сопствену армију, вођење самосталне

⁶⁴ Љ. Димић, *Историја српске државности. Књ. 3, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001, 370-371.

⁶⁵ *Исто*, 374.

⁶⁶ *Исто*, 380, 385.

⁶⁷ *Исто*, 379-380.

⁶⁸ М. Ж. Чалић, *нав. дело*, 289-292, 303-306.

спољне и монетарне политике, могућност ревизије границе према Босни и Херцеговини, док се повремено пробијала и идеја о независности Хрватске⁶⁹. Национализам који је испољавало хрватско руководство није се допао врху СКЈ и самом Титу, те су Трипало и Дабчевић Кучар крајем 1971. године били приморани да поднесу оставке. Наредне године уследио је сукоб са српским републичким руководством, предвођеним Марком Никезићем и Латинком Перовић. За разлику од хрватског, српски руководиоци заступали су идеје модернизације привреде и друштва Србије, увођења елемената тржишне економије у српску привреду, док су такође критиковали доминантну улогу партије у друштву и залагали се за окретање Србије „самој себи“, што је подразумевало напуштање улоге Србије као „врховног заштитника“ Југославије и развој међурепубличких односа на равноправним основама⁷⁰. Партијски врх СКЈ, али и део водећих комуниста из Србије, протумачио је дискурс Никезића и Перовић као увођење „идеја либерализма“ и то је искористио у обрачуну с њима, те су Никезић и Перовић као „српски либерали“ били приморани на подношење оставки крајем 1972. године. Сменом српског руководства уништени су демократски и модернизацијски потенцијали Србије, што се посебно негативно одразило на економију, пре свега „чистком“ око 6000 привредника који су сумњичени за блискост са српским либералима⁷¹.

У исто време напредовао је процес децентрализације земље, а давање све ширих надлежности републикама и покрајинама постепено је претварао Југославију у неку врсту конфедералне државе. Амандмани на савезни устав, којима је циљ био смањивање улоге и надлежности федерације, усвајани су у периоду од 1967. до 1971. године, док је процес конфедерализације кулминирао усвајањем Устава СФРЈ 1974. године. Тим уставом су у надлежности савезне државе остали примена савезних закона, регулисање привредног поретка и одбрана земље, док су републике имале паритетну заступљеност у савезним органима и право вета на готово сваку одлуку на федералном нивоу⁷². Процес конфедерализације земље довео је Србију у неравноправан положај у односу на остале републике и покрајине. Србија је била једина република која је у свом саставу имала две аутономне покрајине – Војводину и Косово. По одредбама устава из 1974. године покрајине су биле готово потпуно самосталне и Србија није ни на који начин могла да се меша у њихове послове, док су аутономне покрајине могле равноправно да учествују у политичком животу Србије и да уложе вето на сваку одлуку коју су сматрали противном својим интересима. На тај начин су, половином 1970-их година, покрајине спречиле усвајање јединственог плана привредног развоја, заједничког закона о одбрани и онемогућиле централно прикупљање статистичких података⁷³.

Децентрализација земље значајно је утицала и на економију Југославије током седме и осме деценије XX века. У периоду од 1952. до 1964. године економски раст у Југославији био је један од највиших на свету и бруто друштвени производ растао је по стопи од 8,1% годишње⁷⁴, али већ у првој половини 1960-их југословенски државни врх постао је свестан кризе привреде и самоуправног система, те је велика привредна реформа покренута 1965. године. Мере које су спроведене 1965. године зарад унапређења привреде обухватале су увођење неких елемената тржишне економије попут либерализовања увоза, јачања

⁶⁹ Исто, 309-311.

⁷⁰ Исто, 312-313.

⁷¹ Љ. Димић, *Историја српске државности*, 438.

⁷² Ж. Чалић, *нав. дело*, 319-320.

⁷³ Исто.

⁷⁴ Љ. S. Adamović, Dž. Lempi, R. O. Priket, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1990, 73.

независности предузећа и излагања њихових производа домаћој и међународној конкуренцији. Предузећима је такође умањен порез, затим је валутном реформом успостављен реалнији девизни курс динара у односу на западне валуте, док је 1967. године донет Закон о страним инвестицијама, први закон те врсте у једној комунистичкој земљи⁷⁵. Међутим, привредна реформа на крају је доживела крах. Савезна држава и републике су новац добијен привредном реформом користиле на нерентабилне пројекте, куповање социјалног мира, док је обим потрошње значајно премашивао обим производње у неефикасним самоуправним предузећима, у којима није постојао адекватан систем одговорности за пословање фирме. До 1973. године око 1,3 милиона југословенских грађана напустило је замљу у потрази за послом у Западној Европи, што је такође био један од начина државног врха да реши проблем незапослености⁷⁶. У наредним годинама децентрализацију савезне државе пратило је парцелисање економије по републикама и покрајинама, те је свака од ових конститутивних јединица федерације водила готово самосталну економску политику. Децентрализација привреде, оличена најпре у Уставу СФРЈ из 1974. године и Закону о удруженом раду из 1976. године, значила је успостављање „договорне економије“ на нивоу појединачних предузећа, покрајина, република и федерације на врху, те је сваки неспоразум потенцијално могао да паралише економски систем. Тешко стање у привреди појачано је светском нафтном кризом из 1973. године, константним дефицитом у спољној трговини и рапидним повећањем спољног дуга, иначе намењеним покривању губитака насталих у спољнотрговинским односима⁷⁷.

На пољу спољне политике и угледа у свету и СФРЈ је постизала значајне успехе током 1970-их година, пре свега захваљујући ширењу Покрета несврстаних и доминантној улози Београда у њему. Након Самита у Каиру 1964. године Покрет је запао у мању кризу и неактивност, али она је коначно разбијена одржавањем III самита несврстаних у Лусаки 1970. године. На том самиту по први пут је уведен статус земље-координатора, што је значило да положај председавајућег у Покрету има држава која је последња била домаћин самита⁷⁸. На наредном самиту несврстаних, одржаном у Алжиру 1973. године, процес институционализације Покрета је настављен, те је тада донета одлука о формирању Координационог бироа. У надлежност овог бироа спадала је организација наредног самита Покрета, обезбеђивање организовања редовног годишњег састанка министара спољних послова несврстаних земаља и олакшавање комуникације између земаља-чланица, док је у његов састав улазило осам афричких, пет азијских, три латиноамеричке и једна европска држава⁷⁹. Од Алжирског самита значајно је проширена сарадња међу чланицама Покрета, те су одржавањем редовних министарских и експертских састанака унапређени односи у области економске сарадње, медија и телекомуникација, док се у важније успехе Покрета на глобалном плану свакако убраја одржавање VI и VII специјалног заседања Генералне

⁷⁵ Исто, 77-79.

⁷⁶ Исто, 80-81; Љ. Димић, *Историја српске државности*, 369-370.

⁷⁷ Lj. S. Adamović, Dž. Lempi, R. O. Priket, *нав. дело*, 84-90; Велику нафтну кризу из 1973. године покренуле арапске државе смањењем производње нафте за рекордних 95%. До овога је дошло на самом почетку новог арапско-израелског рата, а смањење производње нафте, као и потпуни прекид испоруке овог деривата Вашингтону, био је покушај арапских држава да изврше притисак на велике силе како би се њихова подршка Израелу умањила. Смањење производње нафте довело је до ушестостручења цене овог деривата на светском тржишту за веома кратко време, што је проузроковало нову светску економску кризу, као и нови нафтни удар 1979. године (D. Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd 2015, 342-343).

⁷⁸ O. Bogetić, D. Bogetić, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti: Beograd, 1. septembar 1961 - 1. septembar 1981*, Beograd 1981, 64.

⁷⁹ Исто, 96.

скупштине УН, посвећених ублажавању светске економске кризе и смањењу све веће неједнакости између привредно развијених и мање развијених држава⁸⁰. У периоду између Самита у Коломбу 1976. године и Самита у Хавани 1979. године све више је почело да се испољава нејединство унутар Покрета. У Коломбу 1976. године присутно је било чак 86 пуноправних учесника, а показало се да је све теже постало помирити ставове толиког броја држава са веома различитим уређењима и политичким системима. Међу иницијативама које су највише бринуле Југославију, а које су до пуног изражаја дошле на Самиту у Хавани, биле су оне које су пропагиране од стране Кубе и Либије. Куба је покренула идеју о „природном савезништву“ између несврстаних и социјалистичких земаља, што је требало да Покрет тешње веже уз СССР, док је либијски предлог о „еквидистанци према блоковима“ подразумевао готово потпуно изједначавање блокова и њихових наводних империјализама. На Самиту у Хавани, СФРЈ се оштро супротставила обема иницијативама, а већина државачланица том приликом је стала уз Југославију и одбрану изворних начела Покрета. Југословенски аргументи темељили су се на томе да је кубански предлог јасно значио одустајање од политике несврставања, док је предлог Либије осуђиван због политике Покрета да се блокови појединачно похвале када воде мирољубиву политику, а да се оштро осуђују када почну да се мешају у унутрашње ствари суверених земаља и тиме угрожавају светски мир⁸¹. Самит у Хавани за Тита је представљао значајан политички успех, али је уједно то била и његова последња спољнополитичка победа пре смрти у мају 1980. године.

Билатерални односи Шпаније и Југославије након 1945. године

Након Другог светског рата Франкова Шпанија се нашла у готово потпуној међународној изолацији. Почетком Хладног рата, она је третирана као последњи остатак фашизма од стране оба блока која су те 1945. године била тек у формирању. Југославија, тада још увек верни савезник СССР-а, имала је неколико разлога да буде још оштрија према Шпанији него остатак међународне заједнице. Франков режим је у Југославији преципиран као пуки одраз у огледалу свих оних страних и домаћих снага против којих су се партизани борили још од 1941. године⁸². Међутим, још важније од тога било је учешће југословенских комуниста против Франкових снага у оквиру Интернационалних бригада у самом Шпанском грађанском рату⁸³. Након 1945. године, многи „наши шпанци“, како су ови борци често називани, били су на неким од највиших државних положаја у новом систему, што им је омогућавало да имају велики утицај на државну политику. Године 1946. основали су и своју организацију под називом *Удружење југословенских добровољаца шпанске републиканске војске 1936-1939*, које је имало велику улогу у обликовању свести југословенских грађана о Шпанском рату и злочинима Франковог режима⁸⁴. Исте године, ФНРЈ је као јединог легитимног представника шпанског народа признала владу Републике Шпаније, иначе поражену у Грађанском рату и која се у егзилу налазила још од 1939. године⁸⁵. Сви ови кораци били су јасан знак да Београд нема намеру да успоставља било какве политичке везе с Мадридом све док је тамо на власти франкистички систем.

⁸⁰ Исто, 86.

⁸¹ Т. Jakovina, *нав. дело*, 232-234.

⁸² V. Vukliš, *нав. дело*, 42.

⁸³ Исто, 9-27.

⁸⁴ Архив Југославије (АЈ), Фонд 674 - Удружење југословенских добровољаца шпанске републиканске војске, фасц. 13, *Izveštaj o pomoći španskom narodu od 1946. do 1964. godine*

⁸⁵ АЈ, Кабинет Председника Републике (КПР), I-5-b/107-2, *Informacija o Španiji i našim bilateralnim odnosima sa Španijom*, 23.7.1969.

Иако успостављање званичних дипломатских односа није било у плану, друге врсте односа између две државе ипак су полако почеле да се јављају. Након сукоба са Информбироом 1948. године, комунистичке државе источне Европе предвођене СССР-ом прекидају готово све везе са ФНРЈ, што приморава Београд да полако почне да се окреће Западу. У овом периоду Југославији је нарочито тешко падала економска блокада са Истока, што је приморава да преусмери тежиште своје економије и трговине ка Западу⁸⁶. У оквиру те стратегија приближавања са Западом почиње да се дешава нешто што је пре тога било незамисливо – до тада омрзнута Франкова Шпанија јавља се по први пут као спољнотрговински партнер. У периоду од 1949. до 1952. године робна размена између две државе износила је три милиона долара⁸⁷. Главна препрека развоју економских односа тих година и у наредном периоду остаће непостојање дипломатских односа. Оваква ситуација почеће да се мења тек од 1958. године у мањој мери, а крајем 1960-их и почетком 1970-их година потписивањем првих економских аранжмана и отварањем трговинских представништва трговина између две земље ће се значајно повећати.

Управо током 1960-их година створили су се и први услови за побољшање политичких односа Београда и Мадрида. Постављањем „апертуриста“ у владу 1957. и 1962. године, Франко интензивно покушава да пробије међународну изолацију и негативну перцепцију своје земље у свету. Ови напори шпанске владе крајем деценије почињу да се одражавају и на Југославију. Године 1968. амбасадор Шпаније у Паризу предао је свом југословенском колеги документ са жељом да његова земља суделује на наредном самиту несврстаних земаља, што је до тада био први шпански захтев те врсте⁸⁸. Овај захтев био је одбијен, али то није био једини напор Шпанаца да се приближе Југославији. Од 1967. године они интензивно покушавају да ступе у контакт са југословенским дипломатама путем пословних контаката, привредних делегација, сусрета амбасадора у иностраним земљама и током заседања Генералне скупштине УН⁸⁹. На тим пријемима и састанцима шпански политичари и дипломате истичу како са СФРЈ имају развијеније спољнотрговинске односе него са источноевропским земљама и како су спремни сваког тренутка на успоставу пуних дипломатских односа⁹⁰. При таквим сусретима не траже ништа заузврат, а чак пристају и на сузбијање усташке емиграције у својој земљи.

Ови напори шпанских политичара не остају непримећени у Југославији. Од инвазије Совјетског Савеза на Чехословачку 1968. године, СФРЈ фокус своје дипломатије почиње поново да усмерава са глобалног плана на Европу.⁹¹ Међутим, стално одбијање шпанских захтева тешко се покапало са залагањем СФРЈ за мирољубиву коегзистенцију земаља са различитим политичким системима, што је био један од основних спољнополитичких постулата Београда. Једина реалне препреке успостави пуних односа почетком 1970-их јесте Франко, личност која је захваљујући нацистима и фашистима дошла на власт, и изузетно добри односи СКЈ са шпанским комунистима, чија партија је у самој Шпанији и даље илегална и прогоњена. Због тога, али и због политичког обзира према шпанској републиканској влади у егзилу, југословенски државни врх 1971. године игнорише препоруке Савезног секретаријата иностраних послова (ССИП) да се с Мадридом успоставе

⁸⁶ B. Petranović, *нав. дело*, 226-247; Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: Ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita (1944-1974)*, Beograd 2014, 71-75; M. Ж. Чалић, *нав. дело*, 234-237.

⁸⁷ АЈ, КПП, I-5-b/107-2, *Promemorija o nekim pitanjima robne razmene između Jugoslavije i Španije*, 9.4.1965.

⁸⁸ T. Jakovina, *нав. дело*, 63.

⁸⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-10, 122/IX-2, *Zabeleška o jugoslovensko-španskim odnosima*, 1.3.1971.

⁹⁰ АЈ, Фонд 507 – Централни комитет Савеза комуниста Југославије (ЦК СКЈ), IX-Шпанија, к-10, 122/IX-1, *Informacija o odnosima Jugoslavije i Španije*, 6.11.1970.

⁹¹ Lj. Dimić, *нав. дело*, 357-383.

конзуларни односи⁹². Овакав развој догађаја те 1971. године упућивао је на то да је било интереса који су ишли у прилог успостављању односа, али на крају су ипак превагнули политички и идеолошки разлози који су налагали да за отварање амбасада још није време. Са друге стране, неусвајање ове препоруке ССИП-а такође је показао да ни државни врх СФРЈ није био јединствен када је у питању било окончање вишедеценијских замрзнутих односа са једном европском земљом.

Поред оваквих сусрета током овог периода било је и оних разговора на знатно вишем нивоу. Пре смрти Франка, Тито је већ лично познавао шпанског принца Хуана Карлоса и његову жену Софију. Тада још увек као принцеза из грчке краљевске породице и ћерка краља Павла, Софија је 1953. године посетила ФНРЈ и том приликом упознала Тита, док је сусрет председника СФРЈ са Хуаном Карлосом био врло занимљив. Њих двојица сусрели су се октобра 1971. године у Персеполису на прослави 2500 година Персијског царства. О том сусрету у архивским документима Јосипа Броза нема ни речи⁹³, али према сазнањима из југословенских дипломатских извора, шпански лист *Ел Паис* пише да је Тито тада наводно рекао шпанском принцу како не верује гласинама које говоре о њему као настављачу франкизма⁹⁴. Колико је познато, ово је био први и једини сусрет југословенског председника и будућег шпанског краља.

⁹² АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-10, 122/IX-2, *Zabeleška o jugoslovensko-španskim odnosima*, 1.3.1971.

⁹³ АЈ, КПП, I-2/49-1 *Put Josipa Broza Tita u Iran, 13-16. X 1971*; У овим материјалима припремљеним за Броза нигде се ни као могућност не помиње било какав сусрет са шпанском делегацијом.

⁹⁴ „El Rey se entrevistó con Tito en 1971“, *El País*, 27.11.1977.

У сусрет успостављању дипломатских односа

Међудржавни контакти Шпаније и Југославије до успостављања ограниченог облика дипломатских односа

Након вишегодишњег игнорисања шпанских захтева за нормализовањем билатералних односа, југословенска страна напokon је почела да показује интерес за успостављање дипломатских односа с Мадридом у лето 1975. године, односно чак и неколико месеци пре Франкове смрти, а с обзиром на његово тешко здравствено стање, може се рећи и у ишчекивању његове смрти. Најпре ССИП петог јуна одлучује да убрза поступак за отварање места саветника у Трговинском представништву СФРЈ у Мадриду, о чему је иначе већ донета одлука још септембра претходне године⁹⁵. Његов задатак био би праћење прилика у Шпанији, а у овом документу се први пут помиње да је могуће побољшање односа чак и до отварања амбасаде уколико се у Шпанији буде радило на демонтажу франкизма. За саветника је убрзо изабран Боривоје Бора Стојадиновић, искусни дипломата који је познавао Шпанију и говорио шпански језик, те је он већ у августу стигао на своје ново радно место у Мадрид. Овакав развој додатно су омогућиле европске и светске прилике, те је управо тог лета у оквиру свеопште политике детанта дошло до организовања прве Конференције о европској безбедности и сигурности у Хелсинкију. Општи принципи Завршног документа из Хелсинкија донетих том приликом отворили су нове могућности за сарадњу европских држава са различитим друштвено-политичким системима, а посвећеност новодонешеним одлукама исказали су на тамошњем сусрету и шефови дипломатија СФРЈ и Шпаније Милош Минић и Педро Кортина Маури⁹⁶.

Развој догађаја у овом правцу био је несумњиво омогућен и вестима о тешком здравственом стању самог Франка током читаве 1975. године, што је у Југославији схваћено као сигнал да би ускоро у Шпанији могло да дође до промене система. Овакве наде привремено су прекинуте у септембру, када је Франков режим стрељао двојицу Баскијаца осуђених за тероризам. Примена смртне казне изазвала је револт готово целе Европе, а сама Југославија је на два месеца прекинула све дотадашње трговинске, културне и спортске везе са Шпанијом, па чак и туристичка путовања својих грађана у ту земљу⁹⁷. Међутим, ови догађаји је убрзо пао у засенак због вести о смрти Франка, који је преминуо 20. новембра, када југословенски државни врх одлучује да знатно убрза припреме за успостављање ограниченог вида конзуларних односа с мадридским властима.

Смрт Франциска Франка дочекана је у СФРЈ и њеним медијима с олакшањем, па чак и с отвореном радошћу. Вест о томе *Политика* и *Вечерње новости* преносе на насловним странама, описујући Франка као једну од најмрачнијих личности XX века чија је владавина била крвава, као некога ко поседује „лукавство и хладнокрвну окрутност“, а преношене су и тврдње да је свет његову смрт дочекао с великим олакшањем⁹⁸. Његов наследник, нови

⁹⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 427762, *Otvaranje radnog mesta savetnika pri Privrednoj komori Jugoslavije u Madridu*

⁹⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 181, пов. бр. 438284, *Zabeleška o razgovoru PP SIV i SS za inostrane poslove M. Minića sa španskim ministrom inostranih poslova Pedro Cortina Mauri u Helsinkiju, u okviru završne faze KEBS, 31. jula 1975. godine*

⁹⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448230, *Izveštaj iz Madrida o najnovijim događanjima oko Španije, 10.10.1975.*

⁹⁸ Р. Брајовић, „Нестао последњи фашистички диктатор Европе – Умро Франко“, *Вечерње новости*, 20.11.1975; „Умро Франциско Франко“, *Политика*, 21.11.1975.

шпански краљ Хуан Карлос, у наведеним листовима није ништа позитивније дочекан, те се он описује као „заробљеник деснице“ и неко ко је васпитаван „у духу Фаланге“⁹⁹. Иако у најчитанијим југословенским новинама није било готово ничег позитивног о новим властима у Мадриду, другачији су били тонови из власти СФРЈ.

Насупрот овоме у ССИП-у је баш тих дана дошло до значајне промене односа према Шпанији. Извештаји овог секретаријата, ослањајући се на извештавања Боре Стојадиновића из Мадрида¹⁰⁰, у другој половини новембра већ пишу о томе како је могуће да ће краљ и нова влада у Шпанији кренути путем постепене либерализације режима, те да овакве нове околности омогућују успостављање односа две државе¹⁰¹. Важно је напоменути да су овакви извештаји настали мало пре Франкове смрти, али већ у тренутку када је он био у коми и када се сваког тренутка ишчекивао његов крај. Сама смрт Франка ово је додатно убрзала и већ почетком децембра су предлози ССИП-а о потреби успостављања ограничених конзуларних односа стигли до СИБ-а и Председништва СФРЈ. Управо на дан смрти шпанског ауторитарног вође, код југословенских власти по први пут се појављују детаљни планови о томе на који начин постепено треба ући у побољшање односа с Мадридом да би се то на крају завршило и успостављањем пуних дипломатских односа између две државе¹⁰².

Према тим плановима потребно је прво нормализовати односе нарушене због погубљења Баскијаца, а затим у контакту са шпанским властима договорити преговоре на нивоу званичника из ресора спољних послова, а који би се потом окончали успостављањем ограниченог вида конзуларних односа. Овакав вид односа подразумевао би да по један службеник у трговинским представништвима две земље у Београду и Мадриду добије одређена конзуларна овлашћења, док се сама та представништва не би претварала у званичне конзулате. Након неколико месеци таквих односа и адекватне припреме јавности обе земље уследило би и отварање амбасада, до чега би дошло у моменту када би се процес демонтажа франкистичког система чинио неповратним¹⁰³. Овако постепен процес за југословенске власти био је неопходан из више разлога – адекватно припремање јавности сопствене земље за успостављање односа с једном државом чији је систем деценијама сатанизован, показивање политичког обзира према КПШ и шпанској републиканској влади које су још увек прогоњене од стране мадридских власти. Било је неопходно пратити и односе источноевропских држава према новим шпанским властима, које такође нису имале дипломатске односе са Шпанијом а сада би могле да од те праксе одустану. Иако ће у разговорима са шпанским политичарима показивати опрез и уздржаност када је у питању успостава пуних дипломатских односа, може се рећи да ће се југословенске власти у односима према Мадриду све време чврсто држати управо ових смерница дефинисаних на дан Франкове смрти.

У овом правцу односи су наставили да се развијају и током децембра. Председништво СФРЈ је петог децембра усвојило мишљење ССИП-а о успостави

⁹⁹ Д. Пешић, „Шпанија после Франка: сумње у Хуана Карлоса“, *Политика*, 21.11.1975; „Окончан најмрачнији период Шпаније“, *Борба*, 21.11.1975.

¹⁰⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 452029, *Izveštaj o situaciji u Španiji – od predstavnika SSIP u Birou Privredne komore Jugoslavije u Madridu*, 29.10.1975.

¹⁰¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448230, *Informacija o aktuelnom razvoju u Španiji i o našim eventualnim koracima*, 18.11.1975.

¹⁰² ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448230, *Predlog konkretnih mera Saveznog sekretarijata inostranih poslova u vezi sa sadašnjim i predstojećim razvojem naših odnosa sa Španijom*, 20.11.1975.

¹⁰³ *Исто*, 2-3.

ограничених конзуларних односа са Шпанијом¹⁰⁴, док је СИВ исто учинио 12. децембра¹⁰⁵. У исто време одржавале су сталне консултације званичника из трговинских представништава обе земље са службеницима из ресора спољних послова у Београду и Мадриду како би договорили све детаље око успоставе односа. Напослетку је договорено да се прелиминарни односи успоставе након директне посете једног званичника ССИП-а Мадриду, где би та особа разговарала са званичником шпанског Министарства спољних послова. Један од највећих проблема за успоставу односа за југословенску страну била је активност усташа на територији Шпаније. Шпанци су овога били свесни и били су и током ранијих разговора спремни да раде на сузбијању екстремне хрватске емиграције, али су тек након ових првих југословенских жеља за побољшањем односа почели заиста да делују на овом плану, најпре укинувши емитовање усташке емисије на националном радију¹⁰⁶.

Међутим, постојали су и други разлози за ову журбу, нарочито они коју су се тицали управо највећих светских сила као што су САД и СССР. У јануару 1976. године Шпанију је посетио амерички државни секретар Хенри Кисинџер, те је том приликом склопљен нови шпанско-амерички Уговор о пријатељству и сарадњи, који се великим делом односио на америчке војне базе на тлу Шпаније и унапређења билатералне војне сарадње¹⁰⁷. Овај уговор посредно је довео и до приближавања Шпаније НАТО-у, од чега је нарочито од тада СФРЈ почела све више да стрепи. Разлог овог страха био је тај што се у појединим југословенским и шпанским круговима сматрало да ће се ступањем Шпаније у НАТО нарушити крхка равнотежа међу блоковима која је успостављена детантом, те да би заузврат Совјети желели од Запада компензацију тиме што би тражили укључивање СФРЈ у Варшавски пакт¹⁰⁸. Каснији развој догађаја, нарочито приликом самог ступања Шпаније у НАТО 1982. године, показао је да су овакве процене ипак умногоме биле нереалне, иако су средином 1970-их година биле у оптицају. Када су у питању били СССР и земље лагера, Југославија се током наведеног периода трудила да нимало не заостаје за њима у поправљању односа са Шпанијом. Током целе 1976. године владала је напета ситуација и скоро такмичарски однос између СФРЈ и ових земаља у томе ко ће први успоставити односе с Мадридом, док су са друге стране и једни и други као сигнал за почетак ове трке све време чекали јасне знаке да се Шпанија дефинитивно ослобађа Франковог наслеђа¹⁰⁹.

¹⁰⁴ АЈ, Фонд 803 – Председништво СФРЈ, фасц. 32, *Zapisnik sa 44. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, održane 5. decembra 1975. godine*, 3-4.

¹⁰⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 4357, Допис Савезног извршног већа Савезном секретаријату иностраних послова, 26.12.1975.

¹⁰⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 462330, Телеграм Трговинског представништва СФРЈ у Мадриду Савезном секретаријату иностраних послова, 28.12.1975.

¹⁰⁷ J. Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939-2004*, 320; J. C. Pereira, P. A. Martínez, „Política exterior 1976-1997“, у: J. Paredes (ур.), *нав. дело*, 979.

¹⁰⁸ Овакав развој догађаја се ни у наредним годинама није чинио немогућ ни југословенском ни шпанском државном врху. Члан Председништва СФРЈ Едвард Кардељ је јануара 1977. године изјавио да је један од главних разлога за успостављање односа са Шпанијом управо спречавање те земље да постане пуноправни члан НАТО (АЈ, фонд 803, фасц. 43, *Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine*, 47), док југословенски амбасадор у Мадриду извештава у марту 1978. године да су совјетски представници самом шпанском премијеру Суарезу имплицитно поручивали да ће Југославију укључити у Варшавски пакт уколико Шпанија уђе у НАТО (ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 412655, *Iz nezvaničnog razgovora F. Barbieria sa Suarezom*, 1.3.1978)

¹⁰⁹ АЈ, КПП, I-5-b/107-3, стр. пов. 679/1-76, *Situacija u Španiji – Iz izveštaja potpredsednika Skupštine SFRJ Peka Dapčevića, šefa delegacije Jugoslovenske grupe na zasedanju Interparlamentarne unije u Madridu od 22. septembra do 1. oktobra 1976. godine*; ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 453097, Телеграм амбасаде СФРЈ у Софији упућен ССИП-у, 7.10.1976.

Сви ови фактори додатно су утицали на убрзање успостављања прелиминарних односа, до чега је коначно дошло крајем јануара 1976. године. За шефа југословенске делегације приликом преговора са званичницима шпанског министарства дипломатије одређен је Миливоје Максић, начелник Управе за Западну Европу у ССИП-у, те се на ове преговоре крајем јануара 1976. упутио у Мадрид. Саговорник са шпанске стране био му је Нуњо Агире де Карсер, генерални директор за Европу при Министарству спољних послова Шпаније. До сусрета је дошло 26. и 27. јануара и приликом разговора као добар наговештај будућег пријатељства највише су истицане тачке поклапања у спољним политикама две земље: политика мира и разоружања на Медитерану, неприпадност блоковима, пријатељство са арапским државама и позитиван однос према детанту¹¹⁰. Потом се прешло на разговор о томе шта ће тачно подразумевати успостављање ограничених конзуларних односа између две земље. Договорено је да се појединачним службеницима у трговинским представништвима (Бори Стојадиновићу у Мадриду и Херману де Касу у Београду) додели статус *опуномоћеника за конзуларне послове*, у чија овлашћења спада издавање пасоша, путних и других конзуларних докумената, као и виза¹¹¹. Затим су истакнуте намере обе земље да се у што скоријем року потпишу и први споразуми између две земље, нарочито о трговини, ваздушном и поморском саобраћају и о укидању виза. Предвиђено је и да се у наредном периоду подстиче научна, културна, спортска, туристичка, медијска и друга сарадња СФРЈ и Шпаније, те да ће се зарад праћења спровођења свих ових мера званичници два министарства спољних послова поново састати најкасније до септембра 1976. године. Двадесет и седмог јануара Максић и Де Карсер потписали су и записник о разговорима који је садржао све ове мере, чиме су и званично успостављени ограничени конзуларни односи две државе¹¹².

Процес успостављања пуних дипломатских односа

Иако је деловало да су овим договором постављене јасне смернице за постепен развој међусобних односа, показало се током прве половине 1976. године да Шпанци баш не намеравају стриктно да се држе ове постепености. У том периоду шпанске дипломате наставиле су са дотадашњом праксом да при сусретима у иностранству са југословенским колегама инсистирају на потреби што скорије успоставе пуних дипломатских односа, притом истичући да СФРЈ не смеју дуго да чекају јер ће, наводно, источноевропске земље готово сваког часа да отворе своје амбасаде у Мадриду¹¹³. Нешто дискретнији по овом питању био је сам Де Карсер када је у мају 1976. године дошао у званичну узвратну посету Београду. Том приликом је Де Карсер истакао да разуме да за успоставу пуних односа треба времена, али ипак није пропустио да нагласи да Шпанија већ има конзуларне односе са Чехословачком, Бугарском и Пољском, док се врло брзо очекује успостављање

¹¹⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640/1, *Izveštaj o razgovorima Milivoja Maksića sa funkcionerima španskog Ministarstva inostranih poslova, održanim u Madridu 26. i 27. januara 1976. godine*

¹¹¹ Исто.

¹¹² ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zapisnik o jugoslovensko-španskim razgovorima*

¹¹³ Најдиректнији по том питању су били званичници шпанске амбасаде у Кувајту, који су својим југословенским колегама у тој земљи у марту 1976. поручивали отворено да очекују да СФРЈ и Шпанија успоставе пуне дипломатске односе до краја године, као и да је југословенска уздржаност по том питању навела шпанске власти да ипак прво успоставе односе с Москвом, па тек онда с Београдом (ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 415689, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Кувајту упућен ССИП-у, 22.3.1976)

дипломатских односа с Румунијом¹¹⁴, што је представљало суптилни наговештај Југословенима да „не заостају“ превише.

Велики значај ове узвратне посете Де Карсера ипак нису могли да помуте ни овакви тонови. Де Карсер је као шеф делегације шпанског Министарства спољних послова боравио у Београду 10. и 11. маја и том приликом водио је важне разговоре са Лазаром Мојсовим, замеником савезног секретара иностраних послова и Драганом Бернардићем, помоћником Милоша Минића. Том приликом разговарали су о унапређењу економске и туристичке сарадње, безбедносним изазовима на Медитерану, несврстанима, детанту, односима са арапским земљама и другим билатералним и глобалним питањима¹¹⁵. Ипак се као најважније покренуло питање Београдског састанка Конференције о европској безбедности и сарадњи (КЕБС), који је заказан за другу половину 1977. године. Обе земље истакле су своју чврсту посвећеност принципима из Завршног акта КЕБС-а у Хелсинкију из претходне године, као и жељу да те принципе унапреде и дубље сарађују по питањима европске безбедности на Београдском састанку¹¹⁶. Од овог тренутка питање присуства Шпаније на КЕБС-у у Београду 1977. године постаће једно од кључних за убрзање нормализације односа између две земље, с обзиром на то да би било немогуће да Шпанци учествују на једној таквој конференцији а да немају дипломатске односе са државом домаћином.

Оно што је такође у вези са овим сусретом је и то да је тада први пут отворено саопштено Шпанцима да СФРЈ заиста планира да успостави пуне односе у року од неколико месеци¹¹⁷. Убрзо након окончања посете показало се да Југославија заиста и намерава да то испуни. Већ 17. маја ССИП шаље посебне инструкције Бори Стојадиновићу да помно прати процес демократизације у Шпанији јер државне власти СФРЈ намеравају да отворе амбасаду у Мадриду убрзо након неког крупног догађаја који би означио дефинитивни раскид с франкизмом попут реконструкције владе или референдума по неком важном питању¹¹⁸. Летњи месеци који су уследили показали су да ће се у Шпанији десити и једно и друго. Кортеси су деветог јуна усвојили Закон о политичкој реформи којим је и званично уведен парламентарни систем у Шпанији дозвољавањем оснивања политичких партија, а предвиђено је да званично ступи на снагу у децембру након што га грађани потврде на општем референдуму¹¹⁹. Након тога је почетком јула конзервативног премијера Аријаса Навара заменио на тој позицији либералнији Адолфо Суарез, чиме је унета нова динамика у процес демократизације. Стојадиновићеве процене с почетка јула такође су биле пуне оптимизма у погледу унутрашњег развоја у Шпанији, а поред тога констатовао је и да није запажена никаква усташка активност против југословенских службеника у земљи, док је антијугословенска кампања у медијима готово потпуно обустављена¹²⁰.

На прилику за сусрет са званичницима нове шпанске владе није се дуго чекало. На редовном годишњем заседању Генералне скупштине Уједињених нација 29. септембра дошло је до сусрета Милоша Минића и новог министра спољних послова Шпаније Марселина Орехе. Сусрет је био изузетно срдчан, а оно што је посебно било изненађујуће

¹¹⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 418978, *Zabeleška o razgovoru Bernardića i Pešića sa De Carcerom, održanom 10. i 11. maja 1976. godine*

¹¹⁵ Исто.

¹¹⁶ Исто.

¹¹⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 418978, *Zabeleška o razgovoru zamenika SS Lazara Mojsova sa generalnim direktorom u španskom MIP-u De Carcerom, održanom 11. maja 1976. godine u Beogradu*

¹¹⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 423671, *Uprava za Zapadnu Evropu Opunomoćeniku za konzularne poslove – drugu B. Stojadinoviću, dana 17. maja 1976. godine*

¹¹⁹ Т. Индић, *Savremena Španija*, Београд 1982, 260-261.

¹²⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 437252, *Legalizovanje političkih partija u Španiji*, 1.7.1976.

биле су Минићеве речи упућене Орехи. Том приликом рекао му је како је прекид односа између две земље трајао исувише дуго, као и да народи Југославије и Шпаније имају јак осећај пријатељства једни према другима¹²¹. Овакве Минићеве речи без сумње представљале су јасан знак да се Југославија дефинитивно определила да што пре успостави пуне односе са Мадридом. Шпанци су по свему судећи на време приметили ову промену код Југословена, те од половине 1976. године више с њихове стране није било инсистирања на што скоријој успостави односа, већ су напротив сада почели да истичу како не желе да овај процес додатно и на силу форсирају¹²².

Било је више разлога због којих је у другој половини 1976. године дошло до наглог побољшања односа између две земље. Припреме за Београдски састанак КЕБС-а, за који су иначе биле веома заинтересоване и СФРЈ и Шпаније, требало је да отпочну почетком 1977. године, те је било заиста неизводљиво да се званичне консултације на припремним састанцима за један тако важан свеевропски скуп одржавају између држава које немају међусобне дипломатске односе¹²³. Са друге стране дошло је до крупних промена у правцу демократизације у самој Шпанији које Југославија није могла да игнорише. Изабрана је нова влада која је показивала већу одлучност у спровођењу демократских реформи, а до јуче прогоњеној КПШ су се почеле толерисати политичке активности, па чак и повратак њених истакнутих функционера и критичара режима у Шпанију¹²⁴. Овај развој прилика у Шпанији примећивале су и земље лагера и намеравале и саме убрзо да успоставе пуне односе с Мадридом, али су ипак и шпански и југословенски званичници у међусобним разговорима истицали да им је ипак важније да Мадрид прво успостави односе с Београдом па тек онда са источноевропским државама¹²⁵. Шпанија је још од раније показивала велику предусретљивост по питању сузбијања усташа, те су и са те стране биле отклоњене препреке побољшању односа. Целокупан овакав развој догађаја крајем 1976. године омогућио је да до коначне успоставе пуних дипломатских односа дође јануара 1977. године.

Као и претходне године предвиђено је да се до дефинисања новог формата односа дође званичним преговорима између званичника два министарства дипломатије. У ову сврху ССИП је за вођу југословенске делегације која је требало да отпутује у Мадрид одредио Драгана Бернардића, о чему се опширно расправљало и на седници Председништва СФРЈ 10. јануара 1977. године¹²⁶. На основу закључака са овог састанка, Бернардић се убрзо запутио у Мадрид, а главни саговорник са шпанске стране је овог пута био сам министар

¹²¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 452695, *Razgovor Minić – Oreha u Njujorku*, 29.9.1976; Са овом оценом сложио се и потпредседник Скупштине СФРЈ Пеко Дапчевић када је управо у то време предводио југословенску делегацију на заседању Интерпарламентарне уније у Мадриду (АЈ, КПР, I-5-b/107-3, стр. пов. 679/1-76, *Situacija u Španiji – Iz izveštaja potpredsednika Skupštine SFRJ Peka Dapčevića, šefa delegacije Jugoslovenske grupe na zasedanju Interparlamentarne unije u Madridu od 22. septembra do 1. oktobra 1976. godine*)

¹²² ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 467032, *Izveštaj o susretu B. Stojadinovića, Opunomoćenika za konzularne poslove u Španiji, sa Nicolas Revenga, v. d. Generalnog direktora Generalne direkcije za Evropu španskog MIP-a, održanog 14. decembra 1976. godine*

¹²³ Исто.

¹²⁴ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 576.

¹²⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 463335, *Iz susreta i razgovora sa Martin Villa, ministrom unutrašnjih poslova Španije na večeri diplomatskog kluba 15. novembra 1976. godine* (Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен ССИП-у)

¹²⁶ АЈ, фонд 803, фасц. 43, *Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine*, 42, 49; Као основне мотиве за успостављање пуних односа Милош Минић је на овој седници истакао подршку коју нам по овом питању даје КПШ, као интензивни притисак СССР-а на Мадрид у последњих шест месеци сврху што бржег отварања амбасада између две земље, те да бисмо ми морали „претећи Москву у томе“ и што пре успоставити односе с Мадридом.

Ореха, што је сведочио о великој важности коју су Шпанци придавали овом сусрету и односима са СФРЈ уопште. Бернардић је разговоре са Орехом водио 20. и 21. јануара и на њима је договорено да обе земље по завршетку ове посете започну процедуру којом би се у што краћем року успоставили пуни дипломатски односи између Шпаније и СФРЈ¹²⁷. Поред овога, главне теме разговора биле су неопходности побољшања и новог регулисања билатералних економских, трговинских, туристичких, културних, научних и других односа. Том приликом разговарало се и о важности коју Београдски састанак и општи принципи КЕБС-а имају за обе државе, те је договорено обе земље блиско сарађују и консултују се како на припремама тако и током самог Београдског састанка. Поводом активности екстремне емиграције, Ореха је информисао Бернардића да шпанске безбедносне структуре пажљиво мотре на њих, као и да се ускоро очекује доношење одлуке о забрани усташког листа *Обрана* који излази у Шпанији¹²⁸.

Након овог састанка, Бернардић је имао и два важна сусрета са представницима двеју највећих опозиционих партија у Шпанији – Хосеом Сандовалом из КПШ и Луисом Јањезом из ПСОЕ¹²⁹. Том приликом је Бернардић подвукао чврсту посвећеност Југославије даљој демократизацији Шпаније која би укључивала легализацију свих политичких партија и раскид са свим остацима франкизма. Са друге стране, двојица званичника из КПШ и ПСОЕ су истакли захвалност Југославији што је свих ових година здушно подржавала јачање „прогресивних“ снага у Шпанији и поздравили су отварање амбасада између две земље које треба да уследи у наредном периоду.

По повратку Бернардића у Југославију, до званичне одлуке о успостављању пуних дипломатских односа са Шпанијом дошло је у невероватно кратком року. Дана 24. јануара ССИП је СИБ-у послао допис о неопходности доношења одлуке по хитном поступку у вези успостављања односа са Шпанијом¹³⁰, што је СИБ усвојио већ наредног дана на ванредно одржаној седници¹³¹. Сходно ранијем договору између Бернардића и Орехе, као и наведеном одлуком СИБ-а, пуни дипломатски односи између СФРЈ и Шпаније званично су успостављени разменом дипломатских нота између амбасада двеју земаља у Паризу дана 27. јануара 1977. године¹³². Тиме је коначно прекинуто вишедеценијско затишје у шпанско-југословенским односима и отворено ново поглавље и широке могућности за ближу сарадњу двеју земаља у будућности.

Развој економских односа до отварања амбасада

Од краја Другог светског рата па све до отварања амбасада двеју земаља 1977. године, развој међусобних економских и трговинских односа између Југославије и Шпаније ишао је једним потпуно другачијим правцем у односу на политичке односе.

¹²⁷ АЈ, КПР, I-5-b/107-3, *Izveštaj o konsultacijama predstavnika Saveznog sekretarijata inostranih poslova i španskog Ministarstva spoljnih poslova, održanih u Madridu 20. i 21. januara 1977. godine*

¹²⁸ Исто.

¹²⁹ АЈ, КПР, I-5-b/107-3, *Zabeleške iz razgovora Bernardića sa članom Izvršnog komiteta CK KP Španije Hoseom Sandovalom i sekretarom za međunarodne odnose u Socijalističkoj radničkoj partiji Španije Luisom Janjezom, održanim 22-24. januara 1977. godine u Madridu*

¹³⁰ АЈ, Фонд 130 – Савезно извршно веће, фасц. 7629, бр. документа 43246, Допис ССИП-а упућен СИБ-у 24.1.1977; У наведеном допису се као главни разлог хитности поступка наводи неопходност успоставе односа са Шпанијом пре него што то учине земље Варшавског уговора

¹³¹ АЈ, фонд 130, фасц. 7629, *Zapisnik sa 229. sednice Saveznog izvršnog veća, održane 25. januara 1977. godine*, тачка 39а

¹³² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 45150, *Diplomatska nota br. 51/77, Nota verbal No 59, 27.1.1977.*

Вишедеценијски застој у политичким односима разбијен је нагло за свега 14 месеци¹³³ и то тек након Франкове смрти, док су се економски односи развијали постепено током деценија још од краја 1940-их година, свакако уз повремене успоне и падове. У време непостојања дипломатских односа, сфера економске сарадње је све до почетка 1970-их година била готово једина веза између званичних органа две државе. Све до отварања амбасада, трговинску размену ограничавало је непостојање међудржавних односа, али је она ипак напредовала и повећавала се, нарочито од краја 1960-их година.

Иако је постојала одлучна непомирљивост ФНРЈ према Франковом режиму први вид трговинских односа између двеју земаља јавља се доста рано, још крајем 1940-их година. Трговинска размена у том периоду била је доста скромна и између 1949. и 1952. године износила је свега три милиона долара¹³⁴, али су већ тада почели да јављају правилности везане за тип робе и услуга које се увозе и извозе а које ће задржати и у наредним деценијама. Показало се од тада да Југославија има интерес и могућности да у Шпанију извози дрвну грађу, месне прерађевине, финалне производе металопрерађивачке индустрије, боксит, цемент, а заузврат да увози бродове, обојене метале, аутогуме, сирово гвожђе, хемијске производе, текстилна влакна, маслиново уље и агруме¹³⁵. Већ у овој структури робе намењеној за увоз и извоз види се несразмера коју карактерише то што вредност шпанске робе далеко превазилази вредност југословенског извоза. Трговинска размена ће од тада остати основни вид економске сарадње двеју земаља, те ће овај дисбаланс у робној размени остати и у наредним деценијама као главна особеност привредних односа.

Нове могућности економске сарадње отварају се већ 1958. године. Четрнаестог јануара те године у Паризу су потписани Уговор о платном аранжману и Протокол о робној размени између Народне банке ФНРЈ и Шпанског завода за страну валуту. Пошто између Југославије и Шпаније нису постојали дипломатски односи, сви аранжмани оваквог типа морали су да се склапају између институција нижег ранга, а никако између званичника двеју влада. Ова два споразума склопљена су ради ефикаснијег регулисања робне размене и предвиђали су отварање посебних рачуна у оквиру институција-потписница којим ће се олакшати плаћање робе, трошкова превоза, осигурања, провизија и других трошкова¹³⁶.

Упркос склапању ових споразума, трговинска размена је у наредним годинама стагнирала. Све до друге половине 1960-их трговински односи се готово нису ни померили с мртве тачке¹³⁷. Тешко је одредити разлоге који су довели до оваквог стања, мада део одговора се може пронаћи у анализи општег стања југословенске и шпанске економије у наведеном периоду. Промене у шпанској влади крајем 1950-их и почетком 1960-их година довођењем способних „технократа“ је довело до значајне либерализације шпанске економије, већег прилива страних инвестиција, наглог развоја туризма и других грана шпанске привреде¹³⁸. Све ово омогућило је огроман економски развој Шпаније у том периоду, док је са друге стране Југославија била у знатно неповољнијој економској

¹³³ Од новембра 1975. до јануара 1977. године

¹³⁴ АЈ, КПП, I-5-b/107-2, *Promemoriја о неким питањима робне размене између Југославије и Шпаније*, 9.4.1965.

¹³⁵ Исто.

¹³⁶ АЈ, КПП, I-5-b/107-2, *Referat DSIP-a о потписивању Уредбе о ратификацији Платног аранжмана између Народне банке ФНРЈ и Шпанског завода за страну валуту (Instituto Español de Moneda Extranjera), склопљеног 14. јануара 1958. године у Паризу*

¹³⁷ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, 122/ IX-1, *Informaciја о односима Југославије и Шпаније*, 6.11.1970; У периоду од 1959. до 1963. извоз у Шпанију стагнира и у просеку износи 1,4 милиона долара.

¹³⁸ J. Tusell, *нав. дело*, 197-198.

ситуацији. Управо половином 1960-их, појавили су се први знаци о озбиљним проблемима у југословенској економији у виду неуспеха привредне реформе, повећања незапослености и кризе система самоуправљања¹³⁹. Овакво економско стање двеју земаља свакако није ишло на руку процесу успостављања баланса у трговинској размени и повећању југословенског извоза током прве половине 1960-их.

Међутим, већ у другој половини седме деценије XX века стање почиње значајно да се мења. Управо у то време инвазија на Чехословачку приморава југословенску дипломатију да почне да се фокусира на Европу и у оквиру те политике на јачање веза са западноевропским државама, док од 1967. године Шпанија почиње да показује нагло интересовање да са СФРЈ у што скоријем року успостави дипломатске односе. Ови процеси морали су имати утицаја и на повећање и даље учвршћивање економске размене. Година 1968. представљала је прекретницу у овом смислу јер је управо те године југословенски извоз у Шпанију повећан за чак 200% а увоз за 92% у односу на претходну 1967. годину¹⁴⁰. Овиме није прекинут дисбаланс, али је ипак знатно ублажен. Већ првог септембра 1968. године отворено је и званично Трговинско представништво Привредне коморе Југославије у Мадриду, док је наредне године склопљен нови платни аранжман на бази система плаћања у конвертибилним девизама, чиме су укинута клириншки односи успостављени претходним споразумом из 1958. године¹⁴¹. Исте 1969. године основан је и мешовити југословенско-шпански комитет привредника који је требало да одржава редовне једногодишње састанке и предлаже мере за даље јачање привредне сарадње, док је три године касније коначно отворено и Трговинско представништво Шпаније у Београду¹⁴². Од свих ових мера најзначајније су свакако отварања трговинских представништва двеју земаља у Београду и Мадриду, што је омогућило званичницима СФРЈ и Шпаније да у наредним годинама остварују непосредну комуникацију, те су управо ова представништва и њихови службеници одиграли велику улогу у процесу успостављања дипломатских односа.

Почетком 1970-их робна размена улази у благу кризу која се превазилази тек након отварања шпанског представништва у Београду 1972. године. Наредни важан корак представља потписивање Међубанкарског протокола о робној размени између Народне банке Југославије и Банке Шпаније првог новембра 1973. године којим је успостављена сарадња двеју централних државних банака и додатно регулисана робна размена¹⁴³. Међутим, до нове кризе у односима долази у септембру 1975. након извршења смртне казне над Баскијцима у Шпанији. У знак протеста Југославија је тада на два месеца прекинула готово све контакте са Шпанијом, па чак и економске везе. Веће Савеза синдиката Југославије је чак 11. октобра и званично позивало све југословенске радне организације у саобраћају, ПТТ везама, туризму и другим гранама у земљи и иностранству да бојкотују Шпанију због извршења смртних казни¹⁴⁴. Иако је представљен као акт међународне солидарности и осуде суровости Франковог режима, овај бојкот је имао и негативне

¹³⁹ Љ. Димић, *Историја српске државности*, 369-370, 382-384.

¹⁴⁰ АЈ, КПР, I-5-b/107-2, *Izveštaj o predstojećim pregovorima sa Španijom predviđenim za novembar 1972. godine u Madridu*, 29.9.1972; Једино је те 1968. године југословенски извоз био већи од увоза (позитивни биланс од око 1,2 милиона долара), док се већ од наредне године опет јавља велики дисбаланс од чак 12 милиона долара.

¹⁴¹ Исто.

¹⁴² Исто.

¹⁴³ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zabeleška o razgovoru načelnika Uprave za Zapadnu Evropu Milivoja Maksića sa šefom španskog trgovinskog predstavništva Germanom de Cassom, održanom 9. decembra 1975. u Beogradu*

¹⁴⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448257, *SSIP – Svim ambasadama SFRJ*, 20.10.1975.

последнице, нарочито кад је у питању туризам¹⁴⁵. Бојкот на крају није прекинут увидом југословенских власти у то какве економске последнице он производи, већ чињеницом да се Франково здравље рапидно погоршавало и да се ближио час његове смрти, те је прекид економског и сваког другог бојкота Шпаније био само један од корака које ССИП сматрао да је неопходно предузети како би се што брже након Франкове смрти уредили односи између две државе¹⁴⁶.

Процес успостављања ограничених конзуларних односа између СФРЈ и Шпаније наметао је и редефинисање економских односа. Тим процесом отвориле су се могућности за потписивање првих значајних економских споразума, за шта је постојао обострани интерес. У децембру 1975. године одржано је неколико састанака југословенских званичника са шефом Трговинског представништва Шпаније у Београду Херманом де Касом, који су уједно служили као припрема за предстојећу посету Максића Мадриду и као постављање основе и првих планова за будућу економску сарадњу двеју земаља на једном вишем ступњу. У разговору Максића и Де Каса деветог децембра први пут је отворено питање о неопходности што скоријег склапања званичног трговинског споразума¹⁴⁷, а већ на једном од наредних састанака 17. децембра, Де Касо је истакао и жељу Шпаније да се потпише и уговор о ваздушном саобраћају¹⁴⁸. Око ових предлога без проблема сложили су се представници обе државе, што је додатно потврђено током званичне Максићеве посете Мадриду крајем јануара 1976. године, а том приликом две стране су се договориле и да се што скорије потпишу и споразум о пловидби и укидању виза¹⁴⁹.

Ови званични разговори југословенских и шпанских представника из децембра 1975. и јануара 1976. године били су веома значајани за развој економске сарадње двеју земаља. Њихова отвореност, добра комуникација званичника и лакоћа постизања договора о будућим споразумима сведочили су о томе да је са обе стране већ дуже постојала заинтересованост да се додатно унапреде међусобни привредни односи. Брзина којом је Југославија приступила процесу побољшања политичких и економских односа са Шпанијом након Франкове смрти сведочи о томе да је СФРЈ ово имала у плану већ дуже време, док је смрт шпанског диктатора само пружила пригодан повод за коначну реализацију ових намера. Успоставом ограничених конзуларних односа јануара 1976. године, отвориле су се нове могућности за институционално повезивање које би додатно унапредило привредну сарадњу.

Право оличење овог процеса представљају два важна споразума склопљена у току 1976. године. Преговори између авио-компанија двеју држава, који су интензивирани по

¹⁴⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 451005, *Obustava putovanja u Španjolsku*, 23.10.1975; Овај допис упутила је ССИП-у загребачка туристичка агенција Атлас која је организовала туристичке туре у Шпанији и критиковала је бојкот наводећи да ће им због тога губици за предстојећу зиму износити преко 18 милиона динара и да бојкот летова за Шпанију никако не може допринети демократизацији Шпаније, већ да у томе велику улогу имају сами туристи који представљају везу Шпанаца са светом.

¹⁴⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 460401, *Zabeleška o razgovoru sa Germanom de Cassom, trgovinskim predstavnikom Španije u Jugoslaviji*, 15.12.1975; При овом сусрету Де Касо је изразио жаљење што је двомесечни бојкот Шпаније ишао толико далеко да са на радио станицама у СФРЈ није могла чути шпанска музика, али је такође поздравио недавно укидање политике бојкота.

¹⁴⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zabeleška o razgovoru načelnika Uprave za Zapadnu Evropu Milivoja Maksića sa šefom španskog trgovinskog predstavništva Germanom de Cassom, održanom 9. decembra 1975. u Beogradu*

¹⁴⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zabeleška o razgovoru sa španskim predstavnicima u Madridu i u Beogradu*, 17.12.1975.

¹⁴⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zapisnik o jugoslovensko-španskim razgovorima*

успостављању ограничених односа, довели су до склапања Споразума о сарадњи југословенских и шпанских чартер превозилаца 13. априла 1976. године у Загребу¹⁵⁰. Њиме је било предвиђено да половину чартер саобраћаја обавља југословенска а половину шпанска страна, док би се састанци за договор о летовима за наредну летњу и зимску сезону одвијали два пута годишње, једном у априлу и једном у октобру. Овим споразумом такође је било договорено да се летови за Палма де Мајорку, најпопуларнијој шпанској летњој дестинацији за туристе из СФРЈ, обављају са загребачког и љубљанског аеродрома.

Свега неколико недеља након потписивања овог споразума донета је одлука о отпочињању званичних преговора за склапање трговинског споразума. На седници СИБ-а шестог маја одређено је да вођа југословенске делегације на преговорима буде Милица Жиберна, помоћница савезног секретара за спољну трговину¹⁵¹. Званични преговори двеју делегација одржани су у Београду од 14. до 18. јуна, а шпанску делегацију предводио је Рајмундо Басолс, генерални директор Дирекције за економске односе у Министарству спољних послова Шпаније. Током преговора дошло се до закључка да је неопходно већ наредног месеца склопити трговински споразум, као и да постоји доста простора за унапређење односа нарочито у домену саобраћаја, индустријске и научно-техничке сарадње и заједничких улагања. Упркос томе што је претходних година дошло до побољшања, ипак је дотадашња укупна трговинска размена оцењена као јако слаба, првенствено због тога што само 0,09% укупног шпанског увоза чине производи и услуге из СФРЈ, док 0,16% целокупног југословенског увоза чини роба из Шпаније¹⁵².

Јунски преговори су протекли без проблема и званични Трговински споразум између Југославије и Шпаније закључен је 30. јула у Београду, а потписали су га Милица Жиберна и Херман де Касо¹⁵³. Њиме су се две земље обавезале да једна другој признају третман најповлашћеније нације у међусобној трговинској размени, да ће међусобно одобравати олакшице у вези учешћа на сајмовима и организацијом комерцијалних изложби, а уређено је и право бродовима једне државе да слободно пристају у лукама друге земље. Овим споразумом основана је и Мешовита комисија за унапређење развоја привредне сарадње.

Трговински споразум склопљен је у време када је југословенски извоз у Шпанију већ неколико година уназад имао стопу опадања. У периоду од 1971. до 1974. године укупна трговинска размена између две земље се значајно повећала – 1971. године износила је 14,3 милиона долара а 1974. године чак 85,6 милиона долара¹⁵⁴. Иако је ово повећање заиста било огромно, у њему се може од 1973. године приметити значајно опадање југословенског извоза – 1972. године извоз СФРЈ је износио 19,3 милиона долара а 1974. само 7, 1 милиона

¹⁵⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 424959, *Sporazum o saradnji između jugoslovenskih i španskih čarter prevozlaca*; Са југословенске стране потписници су били *Inex Adria Airways* и *Aviogenex*, а са шпанске *Trans Europa Cia. De Aviación* и *AVIACO*.

¹⁵¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 427477, Допис Савезног извршног већа упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 12.5.1976; Југословенску делегацију чине представници неколико институција задужене за спољну трговину (ССИП, Савезни секретаријат за спољну трговину, Савезни секретаријат за финансије, Народна банка Југославије, Привредна комора Југославије и др)

¹⁵² ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 437138, *Razgovor pomoćnika saveznog sekretara Marka Vrhuneca sa Raimundo Basolsom, generalnim direktorom Direkcije za ekonomske odnose u MIP-u Španije, održan u Beogradu 17. juna 1976. godine*

¹⁵³ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 444351, *Trgovinski sporazum između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Kraljevine Španije*, 30.7.1976; Споразум је склопљен на период од три године. СИБ га је ратификовао 7. октобра, а након ратификације у Кортесима Споразум је званично ступио на снагу 15. децембра 1976. године.

¹⁵⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 452228, *Osvrt na jugoslovensko-špansku privrednu saradnju*, 29.9.1976.

долара. Као главни узрок овог опадања Привредна комора Југославије наводила је општа негативна кретања у светској привреди која су настала након нафтне кризе из 1973. године¹⁵⁵. Нафтна криза заиста јесте драматично утицала на опште смањење економског раста и спољне трговине нарочито у источноевропским земљама и Југославији. Стога су у другој половини 1970-их неке од ових земаља, нарочито Југославија, Пољска, Мађарска и Румунија покушале да овај негативан тренд преокрену и повећавањем трговине са Западом на уштрб извоза у СССР¹⁵⁶. Овакав шири тренд покушаја тражења повољнијих аранжмана и услова трговинске размене на Западу уместо на Истоку додатно је допринео проширењу економске сарадње између СФРЈ и Шпаније које је уследило након Франкове смрти.

Склапање Трговинског споразума представљало је врхунац економске сарадње двеју земаља у периоду до званичног отварања амбасада, што је постало очигледно и у обиму трговинске размене у току 1976. године. Те године је југословенски извоз у Шпанију више него утростручен у односу на 1975. годину, док се увоз из Шпаније смањио за трећину¹⁵⁷. У периоду до званичног успостављања дипломатских односа велики значај за развој привредне сарадње имао је и састанак билатералног комитета југословенских и шпанских привредника који је одржан у Валенсији крајем октобра 1976. године. Ово је био укупно осми такав састанак од када су они почели да се одржавају још 1969. године и уједно први од потписивања Трговинског споразума. На њему је учествовало неколико предузећа двеју земаља као и оба трговинска представништва. Важна одлука донета на овом састанку односила се на оснивање четири специјализоване радне групе чији је циљ био да раде на унапређењу билатералне привредне сарадње у својим секторима. Прва група била је задужена за производну и индустријско-техничку сарадњу, друга за сарадњу у области туризма, трећа за сарадњу на тржиштима трећих земаља и четврта за сарадњу у области поморског, друмског и ваздушног саобраћаја¹⁵⁸. Подела у овакве специјализоване секторе представљала је јасан знак да су делегације обе земље придавале велику важност развијању будуће економске сарадње чији су први чвршћи темељи створени управо те године.

(Не)поуздани савезник - СФРЈ и Комунистичка партија Шпаније

Током процеса побољшања односа Југославије и Шпаније након Франкове смрти, Комунистичка партија Шпаније имала је изузетно важну улогу. Генерални секретар Партије Сантијаго Карилхо и његови сарадници су у том периоду обавештавали своје југословенске колеге о томе како тече развој демократизације у Шпанији. Њихови савети о томе да ли и када је време да две земље успоставе односе су пажљиво разматрани и поштовани од стране државног врха СФРЈ, што је све сведочило о томе да су односи између КПШ и СКЈ средином 1970-их били изузетно блиски.

Међутим, до развијања овако добрих односа шпански и југословенски комунисти прешли су дуг пут. Током сукоба ФНРЈ са Информбироом који је отпочео 1948. године,

¹⁵⁵ Исто; У овом документу такође је приметно да је нафтна криза тек 1975. године утицала на смањење шпанског извоза у Југославију пошто је увоз из Шпаније у СФРЈ опао са 78,5 милиона долара у 1974. години на 43,1 милиона долара у 1975. години.

¹⁵⁶ I. T. Berend, *нав. дело*, 210-212.

¹⁵⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 417707, *Informacija o stanju ekonomskih odnosa između SFRJ i Španije*, 29.3.1977; Овиме је несразмера у трговинским односима смањена, али је 1976. године увоз из Шпаније и даље остао скоро дупло већи него југословенски извоз у Шпанију (27,1 наспрам 14,6 милиона долара).

¹⁵⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 467102, *Izveštaj o VIII plenarnom zasjedanju bilateralnog jugoslovensko-španskog komiteta privrednika, održanom u Valensiji 21. i 22. oktobra 1976. godine*

руководство КПШ стало је на страну Стаљина и придружило се најтежим оптужбама које су тада биле упућиване југословенским комунистима¹⁵⁹. Тиме су у суштини шпански комунисти показали, као у то време и већина комунистичких партија других земаља, да прихватају да безусловно следе Стаљинову концепцију монолитизма међународног радничког покрета. Процес дестаљинизације отпочет XX конгресом КПСС отворио је могућности комунистичким партијама других држава да почну да изграђују сопствене независне позиције како у својој земљи и партији тако и у односу према Југославији. Управо од 1956. године почиње процес осамостаљивања западноевропских комуниста од Совјетског Савеза познатији као *еврокомунизам*¹⁶⁰. Самосталне позиције полако су почели да изграђују највише комунисти Италије, Шпаније и Француске, али и других ваневропских земаља попут Јапана и Аустралије. Еврокомунизам као појам односио се на схватање да начин на који су комунисти дошли на власт у источној Европи не може бити применљив и за западноевропске партије, те да оне морају променити тактику и почети да функционишу у оквиру парламентарног система и остваривати сарадњу са странкама и покретима других идеолошких профила да би опстали као релевантан политички чинилац у својим земљама.

За шпанске комунисте пут до еврокомунизма није био брз и једноставан. Важни моменти за КПШ у кретању ка еврокомунизму јесу управо XX конгрес КПСС и Хрушчовљев „Тајни реферат“¹⁶¹ и VI конгрес саме КПШ који је одржан у Прагу 1960. године. На Конгресу у Прагу победила је струја млађих чланова Партије склонијих еврокомунизму којима су, између осталог, подршку пружили Долорес Ибарури „Ла Пасионарија“ и Сантијаго Кариљо¹⁶². Међутим, оштрији антисовјетски гласови унутар КПШ нису се могли јасније чути све до инвазије на Чехословачку. Управо је то био преломни моментат за еманципацију КПШ и коначно опредељење за еврокомунизам. Шпански комунисти оштро су осудили совјетску инвазију и од тада су постали најоштрији јавни противници ставова о монолитизму светског комунизма и Брежњевљеве доктрине о „ограниченом суверенитету“ источноевропских држава¹⁶³.

Овакав развој КПШ имао је одлучујући утицај на побољшање односа са југословенским комунистима. Од друге половине 1960-их година, руководиоци и чланови КПШ почињу сваке године у све већем броју да долазе у Југославију у званичне посете, ради лечења или одмора. Од 1967. године Кариљо готово сваке године посећује СФРЈ, некада и по два пута годишње, док је Ибарури учествовала на Конгресу шпанских бораца у

¹⁵⁹ AJ, КПР, I-3-a/110-12, стр. пов. бр. 152/1, *Intervju novinara Tanjuga Bore Lalića sa generalnim sekretarom KP Španije Santjagom Kariljom*, 25.2.1975; У овом интервјуу је Кариљо истакао да је била „грешка“ што је КПШ 1948. године била под утицајем „Стаљинове пропаганде“ и што се његова партија тада придружила увредама на рачун Југославије.

¹⁶⁰ D. Porović (прир.), *Evrokomunistički putevi u socijalizam*, Zagreb 1979, 51-52.

¹⁶¹ Исто, 66-67; Сам Кариљо је у својој књизи *Еврокомунизам и држава*, објављеној 1977. у Шпанији и 1980. у Југославији, говорио да је Хрушчовљево „обелодањивање истине“ о Стаљину 1956. године код руководиоца КПШ изазвало осећај изманипулисаности и преварености, те да су тада први пут почели да увиђају и своје „раније грешке“ спрам Југославије (S. Carrillo, *„Evrokomunizam“ i država*, Zagreb 1980, 105). Иако је тешко поверовати у Кариљову тврдњу да шпански комунисти све до тада нису имали увида у праву природу Стаљинове диктатуре, ова прича о XX конгресу КПСС као моменту „отрежњења од стаљинистичке идеологије код КПШ“ остала је главни наратив шпанских комуниста и у наредним деценијама.

¹⁶² B. Pribićević, „Evrokomunistički istorijski obrt i analize Santiaga Carrilla“, у: S. Carrillo, *нав. дело*, XVI; На овом Конгресу такође је дошло и до промене на врху КПШ јер је тада за генералног секретара изабран Кариљо а Ибарури је додељено почасно место председнице партије.

¹⁶³ C. Molinero, P. Ysás, *De la Hegemonía a la Autodestrucción: El Partido Comunista de España (1956-1982)*, Barcelona 2017, 47-50.

Љубљани 1971. године¹⁶⁴. Том приликом, Тито је Долорес Ибарури одликовао и Орденом народног хероја¹⁶⁵. Овакав развој односа почетком 1970-их сведочио је о томе да су неслагања из 1948. године у времену пред Франкову смрт већ била одавно превазиђена. Управо су тих година шпански комунисти југословенским властима постали својеврстан „прозор у Шпанију“. Иако прогањана за Франковог живота КПШ је тада ипак имала мрежу својих илегалних структура у Шпанији, нарочито у синдикалним покретима и удружењима, што им је пружало добар увид у стварно стање у шпанском друштву позног франкизма. Стога су анализе и процене КПШ за југословенске званичнике биле незаменљив извор информација о Шпанији пред Франкову смрт.

Од 1974. године две теме доминирале су у разговорима између званичника СКЈ и КПШ – правац развоја шпанске државе и друштва након Франкове смрти и припреме обеју партија за Конференцију европских комунистичких партија која би требало да се одржи у источном Берлину у лето 1976. године. Припреме за тај скуп трајале су скоро две године и у разговорима са Кариљом, Тито и други југословенски званичници постигали су сагласност у проценама око тога да је стварна намера Брежњева да на Конференцији наметне водећу улогу КПСС међу комунистичким партијама и тиме умањи њихову самосталност, што су и једни и други сматрали неприхватљивим¹⁶⁶. Упркос страху да оваква совјетска концепција не однесе превагу у Берлину, то се на крају ипак није десило. Пре свега, захваљујући наступу западноевропских партија и СКЈ на Берлинској конференцији, одржаној 29. и 30. јуна 1976. године, консензусом је усвојен Завршни документ који је подвукао принципе „потпуне самосталности и суверене независности партија“ и „немешања у унутрашње послове других“, а уједно је и наглашен значај Покрета несврстаних¹⁶⁷.

Са друге стране, питање развоја прилика у Шпанији и евентуалног успостављања односа двеју држава било је далеко осетљивије него заједнички наступ СКЈ и КПШ према Совјетима. Још када је ССИП 1971. године предлагао да се размотри могућност успоставе конзуларних односа, Кариљо је југословенским властима истицао своју молбу да се „у знак солидарности“ и до момента развоја демократије у Шпанији Београд не успоставља односе с Мадридом¹⁶⁸. Солидарност са КПШ и непостојање демократије у Шпанији за Франкова живота могли су бити мотиви југословенског државног врха за неусвајање ове препоруке ССИП-а 1971. године. Међутим, упорни захтеви званичника КПШ да се не успостављају односи који су стизали званичницима СФРЈ у време и убрзо након смрти Франка могли су представљати проблем у односима двеју изузетно блиских партија.

Са друге стране, Југославија је већ именовањем Боре Стојадиновића за специјалног саветника у Мадриду у лето 1975. године показивала знаке да намерава да успостави неки вид односа са Шпанијом, што је директно било у супротности са жељама КПШ, те је још у августу 1975. ССИП саветовао званичницима из Амбасаде СФРЈ у Паризу да о именовању

¹⁶⁴ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-3, 122/I-108, *Materijal o boravku Dolores Ibaruri i Santjaga Karilja u Jugoslaviji, 14-31. maja 1971. godine*

¹⁶⁵ „Es conferida a la camarada Dolores Ibárruri la más alta condecoración yugoslava”, *Mundo Obrero*, 15.6.1971.

¹⁶⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-13, *Zabeleška o razgovoru generalnog sekretara KP Španije S. Karilja sa predsednikom Titom, sekretarom Izvršnog komiteta Predsedništva SFRJ Stanetom Dolancom i članom Predsedništva SFRJ Vladimirom Bakarićem, održanom 19. maja 1976. godine*; Кариљо је током ових разговора показивао да има велико поверење у СКЈ и уједно и страх од намера КПСС на Конференцији, те је истицао да неће ићи у Берлин уколико југословенски комунисти одбију да иду.

¹⁶⁷ Цит. према: D. Поповић, *нав. дело*, 72-73.

¹⁶⁸ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-10, 122/IX-2, *Zabeleška o jugoslovensko-španskim odnosima*, 1.3.1971.

Стојадиновића још увек не треба обавештавати ни КПШ ни Републиканску владу¹⁶⁹. Након смрти Франка, југословенске власти су почеле да спроводе брзе мере како би што пре побољшали односе са Шпанијом, док је КПШ тада била на потпуно супротним позицијама оптужујући и новог краља и премијера Аријаса Навара да су само пуки настављачи франкистичке диктатуре¹⁷⁰. Управо од децембра 1975. године у међусобним разговорима са југословенским колегама званичници КПШ почињу све више да истичу своју молбу да СФРЈ никако не успоставља односе са Шпанијом док нова влада не учини прве стварне демократске кораке, који пре свега подразумевају легализацију саме КПШ. Ово су на састанцима са југословенским званичницима понављали најпре члан Централног комитета КПШ Мануел Аскарате почетком децембра 1975. године¹⁷¹, потом његов колега Игнасио Гаљего у фебруару наредне године¹⁷² и напослетку лично Кариљо¹⁷³ током своје посете Југославији у мају 1976. године. Иако су по Франковој смрти југословенски руководиоци били свесни да побољшање односа са Шпанијом не би ишло лако и брзо и да би морало проћи одређено време до отварања амбасада, ипак су имали у виду да противљење КПШ тим поступцима може бити проблем. О томе се отворено расправљало на седници Председништва СФРЈ 5. децембра 1975. године. Том приликом су најпре Тито, Кардељ и Минић изнели мишљење да Кариљо лично не би био противан постепеном поправљању односа двеју држава, али уколико то не би био случај требало би наставити деловање у том правцу чак и без изричитог пристанка од стране КПШ¹⁷⁴.

Ни Кариљо ни остали руководиоци КПШ нису износили никакве примедбе приликом успостављања ограничених конзуларних односа јануара 1976. године, али су наредних месеци наставили да се противе успостави пуних дипломатских односа. Иако су југословенске власти већ половином 1976. године почеле да увиђају јасне знаке напретка демократије у Шпанији руководиоци КПШ нису и даље делили те ставове. Током Кариљове посете Југославији у мају и Ибарурине посете у августу, постало је јасно да су вође КПШ као један од јасних сигнала побољшања прилика у Шпанији сматрале давање дозволе њима двома за повратак у земљу од стране шпанске владе и полиције¹⁷⁵. Како до тога није долазило током 1976. године, ни званичан став КПШ поводом успоставе односа није се мењао.

Поред овога било је још разлога због којих је КПШ задржавала овакав став. Савети о неуспостављању односа нису били резервисани само за Југославију, већ су шпански комунисти исто понављали и источноевропским државама. Званичницима СКЈ је маја 1976. године Маркос Ана, члан Централног комитета КПШ, рекао да су успели да убеди СССР и

¹⁶⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 439634, Телеграм ССИП-а упућен Амбасади СФРЈ у Паризу, 14.8.1975.

¹⁷⁰ „Кариљо: Хуан Карлос представља наставак Франкове диктатуре“, *Политика*, 22.11.1975.

¹⁷¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 459088, *U razgovoru sa V. Obradovićem, član Izvršnog komiteta SK KP Španije M. Azcarate o situaciji u Španiji*, 8.12.1975.

¹⁷² ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 47397, *Ambasada SFRJ, Pariz – drugu Grličkovu lično*, 11.2.1976.

¹⁷³ АЈ, КПР, I-3-a/110-13, *Zabeleška o razgovoru generalnog sekretara KP Španije S. Karilja sa predsednikom Titom, sekretarom Izvršnog komiteta Predsedništva SFRJ Stanetom Dolancom i članom Predsedništva SFRJ Vladimirom Bakarićem, održanom 19. maja 1976. godine*; Овом приликом Кариљо је лично Титу поручивао да би било добро да СФРЈ не успостави односе са Шпанијом још минимум шест месеци.

¹⁷⁴ АЈ, фонд 803, фасц. 32, *Stenografske beleške sa 44. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, održane 5. decembra 1975. godine u Beogradu*, 32.

¹⁷⁵ АЈ, КПР, I-3-a/110-14, *Kretanja u Španiji i saradnja SKJ sa KP Španije и Zabeleška o razgovoru Predsednika Republike Josipa Broza Tita sa predsednikom KP Španije Dolores Ibaruri, vođenog na ostrvu Vangi 28. avgusta 1976. godine*

већину чланица Варшавског пакта да не успостављају односе с Мадридом¹⁷⁶, а када је румунски лидер Николае Чаушеску покушао да се оглуши о такву препоруку и успостави дипломатске односе с Мадридом, Кариљо му је запретио да ће обуставити све међусобне контакте¹⁷⁷. Постојало је више разлога за овакву бурну реакцију Кариља. КПШ је у то време била још увек илегална у сопственој земљи и са релативно мало утицаја на општа политичка збивања у врху власти, док су јој добри односи са владама и партијама комунистичких држава омогућавали да те земље искористе како би вршили додатни притисак на шпанску владу да настави с демократизацијом и у склопу тога коначно и одобри легализацију КПШ. Уосталом, челници КПШ су, према речима Маркоса Ане, примећивали да ПСОЕ такође користи своје добре везе са левим владама западноевропских држава како би ове заузврат вршиле дипломатски притисак на Шпанију да успостави систем парламентарне демократије¹⁷⁸. Пошто је у то време основни циљ спољне политике шпанске владе било учлањење у ЕЕЗ, логично је да су везе које је ПСОЕ користила могле бити далеко ефектније и од већег утицаја на шпанску владу, те су челници КПШ осећали додатни притисак због тога и покушавали да утицајем на комунистичке земље истакну свој значај пред главним ривалом на шпанској опозиционој сцени. Као потврду овакве врсте притиска, Кариљо је наводио званичницима из СКЈ и своја сазнања да западне државе и савези партија, попут САД и Социјалистичке интернационале, чији је једини члан из Шпаније управо ПСОЕ, све време врше притисак на краља и Суареца да блокира легализацију КПШ¹⁷⁹.

Иако руководиоци КПШ и сам Кариљо никад у разговорима нису изричито захтевали од Југославије да не успоставља односе са Шпанијом већ су то исказивали суптилно у виду савета, југословенски државни врх се ипак тога чврсто придржавао. Међутим, већ крајем 1976. године показало се да је потреба за постојањем дипломатских односа постала велика и да ставови једне илегалне партије не могу бити пречи од интереса двеју суверених држава. Почетком децембра 1976. године делегација СКЈ, предвођена чланом Председништва Централног комитета СКЈ Јосипом Врховцем, боравила је у Мадриду као гост на XXVII конгресу ПСОЕ и по завршетку Конгреса Врховец се сусрео с Кариљом деветог децембра¹⁸⁰. Том приликом поведена је опширна дискусија на тему југословенских намера да у скоријем року успостави дипломатске односе са Шпанијом. Код Кариља је то изазвало огорчење и истицао је да сматра да још није „созрело време“ за успоставу односа, као и то да су до сада све социјалистичке земље неуспостављањем односа вршиле врло значајан дипломатски притисак на владу Шпаније да обезбеди политичке слободе и легализацију КПШ а да је то сада почело да мења оваквим југословенским предлогом¹⁸¹. Увидевши на крају одлучност југословенских власти, али и њихову намеру да и даље наставе с чврстом подршком када је у питању легализација КПШ, Кариљо је ипак дао свој пристанак на то да се успоставе дипломатски односи¹⁸².

¹⁷⁶ АЈ. КПР, I-5-b/107-3, *Razgovor člana Izvršnog komiteta Predsedništva CK CJ Dušana Popovića i člana Izvršnog komiteta CK KP Španije Markosa Ane, vođen 7. maja 1976. godine u Beogradu*

¹⁷⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 431450, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен ССИП-у, 3.6.1976.

¹⁷⁸ АЈ. КПР, I-5-b/107-3, *Razgovor Popović-Ana*

¹⁷⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-3, 122/I-148, *Zabeleška o razgovoru druga J. Vrhovca, člana Predsedništva CK SKJ, sa drugom Santjagom Kariljom, generalnim sekretarom KP Španije*

¹⁸⁰ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-3, 122/I-148, *Zabeleška o razgovoru druga J. Vrhovca, člana Predsedništva CK SKJ sa drugom Santjagom Kariljom, generalnim sekretarom KP Španije na temu uspostave diplomatskih odnosa sa Španijom*

¹⁸¹ Исто, 1-2.

¹⁸² Исто, 4.

Међутим, постојао је још један разлог због којег је југословенски државни врх одлучио да више не делује сходно саветима КПШ. Наиме, на седници Председништва СФРЈ 10. јануара 1977. године Милош Минић говорио је члановима тог тела да државна безбедност има одређена сазнања да је Кариљо „све време у контакту“ са Суарезом и краљем, те да се између њих увелико воде преговори око тога на који начин је најбоље легализовати КПШ и омогућити легалан боравак Пасионарије и њега у Шпанији а да то не изазове друштвене потресе у земљи у којој су још увек јаки антикомунистички сентименти¹⁸³. Након оваквих сазнања постало је излишно свако даље истрајавање на неустављању односа. Када су у питању остале комунистичке земље, показало се да ни оне нису више следиле упутства КПШ. Истог дана, 27. јануара 1977. године, дипломатске односе са Шпанијом успоставиле су СФРЈ и Бугарска, док је мало времена пре тога исто учинила и Румунија, а остале социјалистичке земље пошле су убрзо истим овим стопама¹⁸⁴.

Односи са Републиком Шпанијом и ПСОВ

До дана званичног отварања амбасаде у Мадриду, Југославија је од свих чиниоца шпанског политичког спектра најбоље односе имала са КПШ, али су у том периоду добри односи одржавани и са другим опозиционим представницима. Међу њима се најпре издвајају Социјалистичка радничка партија Шпаније (ПСОВ) и Шпанска републиканска влада у избеглиштву. Као ни КПШ ни овим организацијама није било дозвољено деловање у Франковој Шпанији те су до тренутка његове смрти, али и неко време након тога, своје активности водили углавном из Париза.

Шпанска републиканска влада у избеглиштву представљала је поражену страну у Грађанском рату. Пред сам крај тог рата 1939. године, председник, премијер и чланови владе побеђене Републике Шпаније пошли су у изгнанство, највећим делом у Мексико и Француску¹⁸⁵. Имајући у виду чињеницу да су се југословенски комунисти у Шпанском грађанском рату борили на страни Републике, није била неочекивана одлука државног врха ФНРЈ да 1946. године призна Републику Шпанију и у исто време да одбије било какав контакт са Франковим властима. Наредних година и деценија Југославија је наставила да одржава везе са овом владом, али већ почетком 1960-их година контакти су почели да се проређују¹⁸⁶. Управо у то време почиње да долази до побољшања односа Југославије и шпанских комуниста, као и значајно унапређење економских односа између Београда и Мадрида склапањем првих аранжмана 1958. године. Поготово се ближе повезивање СКЈ и КПШ посебно негативно одразило на односе с Републиканском владом.

Већ у време Франкове смрти постало је јасно да односи Београда и Републике Шпаније нису сезали даље од дипломатске љубазности. У извештају ССИП-а од 18. новембра 1975. године, односи СФРЈ са Републиканском владом су квалификовани као „односи симболичко-политичке природе, без уобичајеног комуницирања које би ову владу

¹⁸³ АЈ, фонд 803, фасц. 43, *Stenografske beleške sa 67. sednice Predsedništva Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije, održane 10. januara 1977. godine u Beogradu*, 44.

¹⁸⁴ „Restablecidas las relaciones con Bulgaria y Yugoslavia“, *El País*, 28.1.1977.

¹⁸⁵ N. Samardžić, *Identitet Španije*, 207.

¹⁸⁶ У архивској документацији Међународне комисије СКЈ се након 1963. године више не помињу значајнији сусрети са званичницима Владе Републике Шпаније у избеглиштву (прим. Д. М.)

потврђивало као субјект међународног права¹⁸⁷. Било је више разлога због којих су односи ишли оваквом силазном путањом од 1946. године. Вишедеценијски егзил републиканаца умногоме је допринео томе да је ова влада средином 1970-их већ била изгубила међународни значај, те су је у време смрти Франка једино признавали СФРЈ и Мексико¹⁸⁸. Постепено побољшавање односа са међународно признатом владом у Мадриду и планирање отварања амбасаде такође је са собом повлачило слабљење веза с Републиком. У исто време главни југословенски „прозор у свет“ Шпаније постала је КПШ, чија је разграната мрежа илегалног деловања у самој Шпанији за СФРЈ била од изузетног значаја. Иако се и сама КПШ у Грађанском рату борила на страни Републике, већ 1975. године су руководиоци ове странке сматрали Републиканску владу за „политичког фосила“¹⁸⁹.

Чак и републикански премијер Фернандо Валера је у разговору са званичницима амбасаде СФРЈ у Паризу августа 1976. године рекао да је свестан неизбежности успоставе званичних односа између Београда и Мадрида, али да је ипак у нади да би се то могло десити што касније и у тренутку када влада у Мадриду оствари минималне демократске норме¹⁹⁰. До успоставе дипломатских односа је ипак дошло свега неколико месеци након тог сусрета, а свега дан пре званичне размене нота двеју земаља, ССИП је послао упутство амбасади у Паризу да куртоазно обавести Републиканску владу о окончању односа на званичном нивоу, уз наду да је могуће с њеним званичницима и даље одржавати личне пријатељске односе¹⁹¹. Овакав потез СФРЈ није изазвао негативне реакције у Валериној влади јер је у оквиру процеса демократске транзиције у Шпанији убрзо дошло и до измирења двеју влада, те је Република Шпанија у егзилу и званично престала да постоји у јуну 1977. године. Последњи гест који је Југославија учинила према званичницима Републиканске владе било је враћање дела њиховог архива који је чуван у самој згради Амбасаде СФРЈ у Паризу, а који су чинила документа сачињена у периоду од 1945. до 1961. године¹⁹².

Иако је Републиканска влада имала малу улогу у процесу успостављања дипломатских односа између Београда и Мадрида, то се не може једнако рећи и за Социјалистичку радничку партију Шпаније. Односи СКЈ и ПСОЕ нису били тако интензивни нити срдачни као односи са КПШ, али у времену пред и убрзо након Франкове смрти, шпански социјалисти су јачали и почели полако да се учвршћују на лидерској позицији лево орјентисане шпанске опозиције. Сходно томе, као и повећаном интересовању за Шпанију у том периоду, власти СФРЈ су решиле да интензивирају односе са ПСОЕ. Дobar део кривице за слабе односе у дотадашњем периоду носила је и сама ПСОЕ. Тек променом лидера партије и доласком Фелипеа Гонзалеса на њено чело 1974. године, ПСОЕ полако почиње да мења своју дотадашњу изолационистичку политику, да подмлађује своје чланство, јача активности у Шпанији и своје међународне контакте, да промовише

¹⁸⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448230, *Izveštaj iz Madrida o najnovijim događanjima oko Španije*, 10.10.1975.

¹⁸⁸ X. Flores, „El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno”, у: *Espacio, Tiempo y Forma, Serie V - Historia Contemporánea*, Número 14, Madrid 2001, 349-350.

¹⁸⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 448230, *Izveštaj iz Madrida o najnovijim događanjima oko Španije*, 10.10.1975.

¹⁹⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 445443, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 17.8.1976.

¹⁹¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 41622/2, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова упућен Амбасади СФРЈ у Паризу, 26.1.1977.

¹⁹² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 448906, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Паризу упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 8.9.1977; Иако је Република Шпанија у егзилу званично престала да постоји још 21. јуна прихватањем монархије Хуана Карлоса Југославија је ипак почетком септембра 1977. предала целокупну документацију из архива републиканским званичницима.

политику сарадње са комунистима и својим бројним отцепљеним крилима која су напуштала партију претходних година¹⁹³.

Контакте са СКЈ, који су били на минимуму још почетком 1960-их, ПСОЕ покушава да обнови 1973. године преко Амбасаде СФРЈ у Паризу, а до првог значајног сусрета дошло је приликом посете делегације ПСОЕ Београду 1974. године ради присуствовања јубиларном X конгресу СКЈ¹⁹⁴. Тада је трочлана делегација ПСОЕ имала прилику да обави краћи разговор са представницима СКЈ и да обиђе Београд и Кладово. Већ наредне 1975. године и сам Гонзалес долази у посету Југославији. Том приликом боравио је у Београду и Цавтату на међународном скупу „Европа и земље у развоју“ који је организовао ССРНЈ, где је говорио о приликама у Шпанији¹⁹⁵. Као највеће проблеме Шпаније у том моменту Гонзалес је издвојио економску кризу праћену одласком два и по милиона радника у иностранство у потрази за послом, опадање инвестиција, лоше стање демократије и људских слобода и права у франкистички уређеној Шпанији. Гонзалес је тада ипак задржавао оптимизам и истицао да недавни пучеви и демократска транзиција у Грчкој и Португалији могу да представљају узор и за Шпанију, док би смањењу репресије знатно могло да допринесе и тешко здравствено стање самог Франка.

Болест Франциска Франка и његова смрт заиста јесу означили формални почетак демократске транзиције у Шпанији. За разлику од и даље непријатељског односа према комунистима, нове шпанске власти су се показале доста предусретљивије у опхођењу према ПСОЕ. Непостојање жестоке антисоцијалистичке кампање и толерисање активности њених функционера у самој Шпанији давали су ПСОЕ знатну предност при борби за водећу странку опозиције, што никако није био случај и приликом опхођења власти према КПШ. Овакве прилике и однос власти омогућили су челницима ПСОЕ, упркос томе што Закон о политичкој реформи у том тренутку још увек није био у пуној примени, да организује почетком децембра 1976. године свој први партијски конгрес у домовини још од краја Грађанског рата.

Том XXVII конгресу ПСОЕ, одржаном од петог до осмог децембра 1976. у Мадриду, присуствовале су и делегације СКЈ и ССРНЈ предвођене Јосипом Врховцем и Марином Цетинићем¹⁹⁶. Југословенској делегацији је најупечатљивије на конгресу било присуство великог броја политичара из водећих социјалистичких и социјалдемократских партија Европе попут Вилија Бранта из Западне Немачке, Пјетра Ненија из Италије, Франсоа Митерана из Француске, Улофа Палмеа из Шведске и других. Од комунистичких партија биле су присутне делегације из СФРЈ, Румуније, Италије и Кубе. Овакав значај који су европски партнери из Социјалистичке интернационале придали конгресу, званичници СКЈ су тумачили тиме да су они овом посетом желели да афирмишу ПСОЕ и ојачају њен утицај у опозицији, пре свега на рачун КПШ, али и да је учине довољно јаком да би у догледној будућности могла да освоји власт на неким од првих слободних избора у Шпанији¹⁹⁷. Оно што је покварило утисак југословенске делегације на конгресу било је недозвољавање

¹⁹³ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 556.

¹⁹⁴ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-5, 122/ II-20, *Informacija povodom dolaska delegacije Socijalističke radničke partije Španije na X kongres Saveza komunista Jugoslavije*

¹⁹⁵ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-5, 122/ II-22, *Zabeleška o razgovoru člana Izvršnog komiteta Predsedništva CK SKJ Ali Šukrije sa delegacijom Socijalističke radničke partije Španije predvođene Gonzalesom, održanog u Beogradu 14. aprila 1975. godine*

¹⁹⁶ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-5, 122/ II-23, *Izveštaj sa XXVII kongresa Socijalističke radničke partije Španije (PSOE), koji je održan od 5. do 8. decembra 1976. godine u Madridu*

¹⁹⁷ Исто, 1-2.

делегацији СКЈ да упутити поздравну реч, што је Врховец сматрао да се догодило због негативног односа саме Социјалистичке интернационале према комунистима и несврстанима¹⁹⁸. На крају се због овог пропуста секретар за међународне односе при ПСОЕ Луис Јањез лично извинио Врховцу и притом подвукао жељу да добри односи између двеју партија наставе да се унапређују.

Једина препрека побољшању односа између двеју партија била је Социјалистичка интернационала. Званичници ССИП-а и руководиоци КПШ били су истоветног мишљења када је у питању био негативан утицај ове међународне организације која окупља социјалистички оријентисане странке а чији је ПСОЕ била једини шпански члан. Ове анализе говориле су о томе како на унутрашњем плану руководиоци Интернационале, нарочито немачке социјалдемократе, настоје да одврате ПСОЕ од сарадње са КПШ и да по сваку цену етаблирају социјалисте као доминантну странку на шпанској опозиционој сцени¹⁹⁹. Са друге стране, Интернационали је замерано то да на међународном плану врши пропаганду против Покрета несврстаних и да се у Западној Европи на сваки начин трудила да сузбије утицај еврокомунистичких партија стално их приказујући као продужену руку Совјетског Савеза²⁰⁰.

Неповољно мишљење о Социјалистичкој интернационали ипак није могло у већој мери да стане на пут побољшању односа двеју партија у тренутку успостављања дипломатских односа између СФРЈ и Шпаније. Приликом успостављања дипломатских односа с Мадридом, Драган Бернардић се сусрео са Јањезом 24. јануара 1977. и Шпанац му је тада саопштио да је ПСОЕ све време подржавала побољшање односа двеју земаља и да им је драго што је до тога дошло након толико деценија, као и да су веома ценили свесрдно залагање СФРЈ за што садржајније демократске реформе у Шпанији²⁰¹.

Специфичан фактор – Удружење шпанских бораца

Током целог хладноратовског периода посебно место у југословенско-шпанским односима имало је *Удружење југословенских добровољаца шпанске републиканске војске 1936-1939*. Основано је 1946. године и имало је за циљ да окупља све грађане Југославије који су се борили на страни Републике у Шпанском грађанском рату. Почевши од 1937. године, КПЈ почела је организовано да шаље добровољце из Југославије и других држава на фронтове у Шпанији, док тачан број југословенских грађана који су се борили у Шпанији још увек није могуће поуздано утврдити – прве процене говориле су о броју од око 1200 људи²⁰², касније је само Удружење повећало тај број на тачно 1664 лица²⁰³, а нека најновија истраживања наводе чак укупно 1910 југословенских добровољаца²⁰⁴. По завршетку Другог

¹⁹⁸ Исто, 9.

¹⁹⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-3, 122/1-148, *Zabeleška o razgovoru druga J. Vrhovca, člana Predsedništva CK SKJ, sa drugom Santjagom Kariljom, generalnim sekretarom KP Španije*

²⁰⁰ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-5, 122/ II-23, *Izveštaj sa XXVII kongresa Socijalističke radničke partije Španije (PSOE), koji je održan od 5. do 8. decembra 1976. godine u Madridu*, 18.

²⁰¹ ДАМСИРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 41622, *Zabilješka o razgovoru PSS Bernardića sa Luizom Jañezom, sekretarom za međunarodne odnose Socijalističke radničke partije Španije, održanog 24. januara 1977. godine u Madridu*

²⁰² V. Vukliš, *нав. дело*, 19-20.

²⁰³ „Danas u Splitu počinje Kongres španaca: Dobro došli!“, *Slobodna Dalmacija*, 27.5.1976; У поментом чланку наводи се податак Удружења шпанских бораца да је од тих 1664 југословенских грађана у Шпанији погинуло око 800 њих, док је 1976. живих шпанаца било само двеста тридесет и четири.

²⁰⁴ Цит. према: V. Pavlaković, *нав. дело*, 49.

светског рата, шпански борци основали су своје удружење и у првим годинама нове социјалистичке Југославије заузимали су неке од највиших позиција у држави, а међу њима најутицајнији били су свакако Пеко Дапчевић, Коча Поповић, Коста Нађ, Петар Драпшин, Гојко Николиш, Благоје Нешковић, Вељко Влаховић, Влајко Беговић и Иван Гошњак²⁰⁵.

Иако је посредством својих истакнутих чланова Удружење имало одређени углед у друштву појединим „шпанцима“ учешће у Шпанском грађанском рату није помогло да избегну различите врсте репресије од стране државних власти. У периоду од маја 1947. до маја 1949. године у судским процесима познатијим као „Дахауски процеси“ осуђено је 10 шпанских бораца за сарадњу са „империјалистичким обавештајним службама“ у току Другог светског рата, а након сукоба са Информбироом, мањи број бивших бораца стао је на страну СССР-а, те је укупно њих 36 прошло и кроз Голи оток²⁰⁶. У наредним годинама и деценијама по окончању ових процеса, Удружење је опстало и наставило са својим бројним активностима, али временом је губило онај значај који је имало у првим послератним годинама. Шпански борци, који су некада заузимали важне положаје попут команданта армије, чланова Политбироа и Председништва СКЈ, потпредседника скупштине и секретара за народну одбрану и спољне послове, све мање су имали утицаја у друштву²⁰⁷. Овакво опадање утицаја Удружења и његових чланова већ је било и више него приметно средином 1970-их година у време смрти Франка, када је једину важнију државну функцију међу шпанцима имао Пеко Дапчевић као потпредседник Скупштине СФРЈ.

Активности које је Удружење организовало од свог оснивања до почетка 1970-их година биле су бројне и разноврсне. Примарни циљ Удружења био је упознавање југословенских грађана са Шпанским грађанским ратом кроз многобројна предавања самих бораца у школама, предузећима, званичним установама, факултетима и домовима културе. Такође су се бавили објављивањем чланака у домаћим и иностраним листовима о учешћу Југословена у Грађанском рату. Помоћ самим Шпанцима од стране Удружења није изостајала. Године 1962. послали су већу новчану помоћ астуријским радницима у штрајку, а често су пружали гостопримство својим шпанским саборцима када би они долазили у Југославију на лечење или одмор²⁰⁸.

Почетак осме деценије XX века донео је нове унутрашње и међународне изазове за Удружење. Већ у то време није више било никаквих неспоразума нити неслагања између државног врха и Удружења, те су се њихови ставови готово у свему поклапали, а поједини шпански борци пружали су свесрдну помоћ властима у важним тренуцима. То се најбоље дало приметити када је током студентских протеста у Београду 1968. године Влајко Беговић био задужен за вођење преговора са студентима и умиривање побуне, као и у случају Титовог обрачуна са хрватским и српским републичким руководством 1971. и 1972. године када је Удружење одлучно подржало званичну партијску линију и смену тих челника, а касније и нови савезни устав²⁰⁹. Овакво држање шпанских бораца, између осталог, омогућило је и одређене привилегије. Издавачка делатност Удружења почетком 1970-их нагло се увећала објављивањем бројних мемоара шпанских бораца, а овај подухват крунисан је објављивањем петотомног зборника *Шпанија 1936-1939* 1971. године у сарадњи са Институтом за међународни раднички покрет, и појавом књиге Влајка Беговића

²⁰⁵ V. Vukliš, *нав. дело*, 26-27.

²⁰⁶ *Исто*, 135-136.

²⁰⁷ V. Vukliš, *нав. дело*, 137-138.

²⁰⁸ АЈ, фонд 674, фасц. 13, *Izveštaj o pomoći španskom narodu od 1946. do 1964. godine*

²⁰⁹ V. Vukliš, *нав. дело*, 137.

о историји Шпаније и коренима франкизма 1977. године²¹⁰. Поред помагања издавачке делатности, савезне и републичке власти су и законским мерама знатно побољшале статус Удружења. Првог јануара 1973. године на снагу је ступио *Закон о основним правима бораца Шпанског национално-ослободилачког и револуционарног рата* који је донела савезна скупштина и који је шпанске борце изједначавао у правима са носиоцима „Партизанске споменице“²¹¹.

Оваква строга приврженост политици званичног државног врха умногоме је одредила и улогу Удружења у процесу успоставе дипломатских односа са Шпанијом. То је значило да Удружење није никако могло да одступи од званичне политике и тиме је имало само секундарну улогу у време побољшавања односа. Након извршења смртне казне над баскијским терористима септембра 1975. године и поводом смрти Франка југословенски листови пренели су оштра реаговања чланова Удружења и њихове тешке речи на рачун Франковог режима²¹². Најоштрије осуде Франка и његовог режима биле су у потпуности у складу са ставовима државног врха, али како су месеци одмицали тако су од стране званичника СФРЈ почели да пристижу далеко помирљивији тонови према Шпанији, те су и шпански борци током 1976. године иступали у сличном маниру.

Своје ставове о постфранкистичкој Шпанији у току 1976. године шпански борци су имали прилике да искажу на домаћим и међународним скуповима. Оно што је било карактеристично за ове сусрете је била чињеница да су уз осуде франкистичког режима могле све чешће да се чују речи подршке демократским процесима у Шпанији и мишљења чланова Удружења о томе да шпанско друштво има снаге да раскрсти са франкизмом. На јубиларном V конгресу Удружења одржаном у Сплиту 27. и 28. маја 1976. године, Лазар Удовички је у свом уводном говору истакао да су „после Франкове смрти шпанске демократске снаге извојевале даље промене у правцу ралабављења франкистичког режима“²¹³, а оваква посвећеност Удружења демократској транзицији Шпаније додатно је потврђена давањем почасног места делегату КПШ Рамону Мендесони на том конгресу. Мендесона је у свом говору на овом конгресу говорио о доприносу своје партије шпанској транзицији и о значају заједничке борбе Шпанаца и Југословена за демократију у Шпанији још током Грађанског рата²¹⁴. У исто време када је у државном врху у другој половини 1976. године сазрела одлука о нормализовању односа са Шпанијом, шпански борци су све гласније говорили о потреби давања подршке Шпанцима у борби за слободу и демократију, а све мање о Франку и оштрим речима упућеном његовом режиму. Тако је 9. и 10. октобра 1976. године на међународном конгресу Интернационалних бригада у Фиренци боравило чак 86 бораца из СФРЈ. Говор Удовичког на том конгресу у потпуности био посвећен подршци демократским процесима у Шпанији, док Франково име ниједном није поменуо а термин „франкизам“ је употребио само једном²¹⁵.

Коначна успостава дипломатских односа између Београда и Мадрида наишла је на опште одобравање Удружења. Током културне манифестација *Шпанска недеља*, коју су

²¹⁰ Исто, 40-41; Међу ауторима мемоара су Родољуб Чолаковић, Стеван Белић, Виктор Јериха, Мирко Марковић, Иван Крефт, Гојко Николиш и бројни други.

²¹¹ АЈ, фонд 674, фасц. 35, *Obaveštenje Udruženja bivših jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske*, 20.12.1972.

²¹² „Protest Udruženja španskih boraca Jugoslavije: Krvavi odlazak“, *Oslobođenje*, 27.9.1975; „Окончан најмрачнији период Шпаније“, *Борба*, 21.11.1975.

²¹³ L. Udovički, *O Španiji i španskim borcima (članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji)*, Beograd 1991, 161.

²¹⁴ *Peti kongres jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske 1936-1939*, Split 1976, 57-67.

²¹⁵ L. Udovički, *нав. дело*, 215-216; АЈ, фонд 674, фасц. 35, *Obaveštenja za sve španske borce – Međunarodni susret Interbrigadista u Firenci od 9. do 10. oktobra 1976. godine*

Студентски културни центар и Удружење организовали у Београду половином децембра 1976. године, дошло је до разговора између појединих бораца и званичника КПШ и том приликом су обе стране истакле своју подршку оваквом развоју односа. Потом је као симболичан гест подршке Удружење почетком 1977. године донело одлуку да више неће вршити годишње свечано обележавање Дана шпанске републике 14. априла, пре свега јер је сва демократска опозиција већ била прихватила монархију²¹⁶. Званично успостављање дипломатских односа такође је омогућило шпанским борцима да по први пут од завршетка Грађанског рата посете Шпанију. Прва таква путовања Удружење је организовало у новембру 1977. и у мају 1978. године када је Шпанију посетило између 50 и 100 бораца и чланова њихових породица²¹⁷. Том приликом, шпанци су посетили некадашње линије фронта из Грађанског рата и најзначајније шпанске градове, а приликом сваког путовања срдечно су их угостили званичници КПШ, шпанске партије са којом су југословенски ветерани Интернационалних бригада одувек гајили најприсније односе.

Проблем усташке емиграције

Када су почетком 1970-их година југословенске власти почеле по први пут озбиљније да разматрају нормализацију односа са Шпанијом, као један од највећих проблема појавила се делатност усташке емиграције у тој земљи и толерантан став франкистичког државног апарата према њима. Међутим, иако се у званичним документима питање сузбијања усташке емиграције од стране шпанских власти стално истиче као једно од најбитнијих за побољшање односа, у њима се, изузев општих места о делатности ових људи као безбедносном ризику, не могу наћи готово никакви детаљнији подаци. У званичним документима и анализама ССИП-а, материјалима припреманим за Јосипа Броза Тита или у телеграмима нема података о конкретним усташким организацијама, њиховим акцијама које би било неопходно да шпанске власти спрече, док се свега у пар наврата наводе имена појединих људи који су на краће време пронашли уточиште у Шпанији.

Оно што је ипак познато је то да је током 1960-их најопаснија усташка организација која је имала везе са Шпанијом била *Хрватски народни одпор*²¹⁸. Ову емигрантску групу предводио је Вјекослав „Макс“ Лубурић, некадашњи управник концентрационог логора Јасеновац, који је уточиште након Другог светског рата пронашао управо у Шпанији. Међутим, по подацима југословенске Службе државне безбедности (СДБ), Шпанија није била једно од главних жаришта одакле су усташе вршиле припреме терористичких активности, које управо почињу да се интензивирају у седмој деценији XX века. То се види по томе што је СДБ процењивао да се терористичке акције усташа припремају најчешће у Аустралији, Француској, Шведској и Западној Немачкој²¹⁹. Као један од основних видова сузбијања ове емиграције, СДБ се служио и физичким ликвидацијама у иностранству, али по наводима појединих истраживача, од укупно 69 чланова екстремне хрватске емиграције који су убијени на овакав начин, само је једно такво убиство изведено на територији Шпаније – 1969. године када је усмрћен Макс Лубурић у близини Валенције²²⁰.

²¹⁶ АЈ, фонд 674, фасц. 35, *Obaveštenje: Uspostava diplomatskih odnosa sa Španijom*, 14.3.1977.

²¹⁷ АЈ, фонд 674, фасц. 35, *Obaveštenje za španske borce o putovanju u Španiju novembra 1977. godine; Obaveštenje za španske borce – Drugo putovanje u Španiju*

²¹⁸ S. Cvetković, „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija“, у: *Istorija 20. veka*, 2/2014, Beograd 2014, 173-174.

²¹⁹ *Исто*, 178.

²²⁰ *Исто*, 193-194.

Иако ови подаци говоре о томе да Шпанија за југословенску тајну службу није представљала земљу у којој усташе планирају своје терористичке активности, ипак су бројни југословенски званичници својим шпанским колегама током 1970-их најчешће пребацивали толерисање ових лица на својој територији и давање могућности да врше пропаганду. У месецима пред Франкову смрт појавила се информација да су власти Шпаније пружили уточиште лицима која су одговорна за убиство амбасадора СФРЈ у Стокхолму Владимира Роловића 1971. године и отмицу авиона шведске авио-компаније САС 1972. године²²¹. Та сазнања имала је чак и немачка полиција. Крајем марта 1975. године разговарао је генерални конзул СФРЈ у Франкфурту са шефом полиције тога града и том приликом оба саговорника изразила су опште разочарање због вести о томе да је Шпанија једина европска земља која је била вољна да пружи уточиште отмичарима авиона²²². Приликом сусрета у Хелсинкију током КЕБС-а, Милош Минић је свом шпанском колеги Педру Кортини такође пребацио овакве поступке шпанске државе, али га је Кортина уверавао да он о томе нема никаквих информација и да је Шпанија одлучна у намери да зарад побољшања односа са СФРЈ ради на сузбијању усташких група²²³.

Оно што је карактеристично је то да се у документима о овим разговорима нигде не помињу конкретна имена, начини на које шпанске власти толеришу и пружају уточиште отмичарима авиона, да ли је и Барешић са њима дошао и да ли су они уопште и даље у Шпанији или су преко њене територије пребегли у неку другу земљу. Након августа 1975. године у међусобним разговорима није више било помињања овог случаја, те престанак било каквих вести о томе највише одговара претпоставци да је ова група једноставно напустила Шпанију. У прилог овој тези говори још један сличан случај из 1976. године. Упркос сталним уверавањима да Шпанија ради све време на томе да ограничи деловање и кретање чланова усташких терористичких организација, половином марта 1976. године догодило се то да је Здравко Бено без већих проблема преко територије Шпаније успео да побегне ка Парагвају и Аргентини. Бено је био особа коју је западнемачка полиција доводила у везу са атентатом на генералног конзула СФРЈ у Франкфурту Едвина Здовца који је извршен фебруара 1975. године, а његов бег у Јужну Америку преко Шпаније потврдио је Бори Стојадиновићу лично начелник Одељења за Источну Европу у шпанском Министарству дипломатије²²⁴. Том приликом шпански званичник уверавао је Стојадиновића да нема сазнања о томе како је и са чијим пасошем Бено напустио Шпанију иако је шпанска полиција била упозната с тим о каквој се особи ради. Поновни пропусти шпанских органа да предузму конкретне мере према особама осумњиченим за атентате на дипломатске представнике СФРЈ сведоче о томе да Шпанија, упркос свим уверавањима, није била у стању да у потпуности раскрсти са старом праксом попустљивости према усташама наслеђеном из франкистичке епохе.

Насупрот овоме, судећи по разговорима које су водили званичници двеју држава током целог овог периода делује да по питању усташке опасности влада општа сагласност. Разговори југословенских званичника са Де Касом у децембру 1975. и Де Карсером у

²²¹ Исто, 186; Године 1971. једна усташка група предвођена Миром Барешићем убила је у Шведској амбасадора Роловића, након чега их је шведска полиција ухапсила. Наредне године група Барешићевих присталица отела је путнички авион компаније САС и као уцену захтевала је од шведских власти пуштање на слободу Роловићевих убица, што су Швеђани и учинили и тиме им омогућили бекство.

²²² ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 416142, *Informacija o stanju u Španiji*, 31.3.1975.

²²³ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 181, пов. бр. 438284, *Pitanje eventualnog proširenja saradnje između SFRJ i Španije*

²²⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 418978, *Opunomoćenik za konzularne poslove u Španiji Saveznom sekretarijatu za inostrane poslove*, 4.4.1976.

јануару 1976. године током процеса успостављања ограничених конзуларних односа показују да је са југословенске стране постојало стално инсистирање на томе да је шпанско сузбијање активности усташа кључно за побољшање односа а да су се Шпанци са тим у потпуности слагали и обећавали да ће се тога придржавати²²⁵. Како су месеци одмицали тако су и вести које су стизале из Шпаније путем разговора с тамошњим званичницима, као и путем званичних извештаја југословенских представника, бивале све повољније када је у питању неутралисање усташких активности. Приликом Де Карсерове посете Југославији маја 1976. године овај шпански званичник саопштио је да у његовој земљи нема појачане активности усташких емиграната и да им је намера да продубе комуникацију са југословенским органима по овом питању, док је званични извештај ССИП-а из септембра исте године ово потврђивао и истицао податак да на територији Шпаније није било никаквог деловања усташа против службеника СФРЈ и да је антијугословенска пропаганда у тој земљи потпуно обустављена²²⁶.

Ове вести су несумњиво имале велики утицај на одлуку југословенског државног врха да одлучније крене у процес успостављања дипломатских односа са Мадридом, али и поред овога у документима се и даље не могу видети који су то конкретни кораци које су шпански органи предузели како би ограничили деловање усташа. Једине информације ове врсте које се појављују у званичним документима јесу обавештења шпанских званичника из децембра 1975. године о томе да је укинута усташка недељна емисија на националном радију и из јануара 1977. године у вези с тим да је усташки лист по називу *Обрана* забрањен²²⁷. Према овим подацима јасно је да су конкретне акције навођене само непосредно пред доношење званичних одлука о постављању односа двеју земаља на виши ниво као што је то био случај поводом ограничених конзуларних односа уведених у јануару 1976. године и потом по успостави пуних дипломатских односа тачно годину дана касније. Након отварања амбасада двеју земаља, питање усташа је у потпуности пало у други план и у међусобним разговорима званичника у наредним годинама ретко када је поново испливалало на површину.

Један од узрока опадања важности усташког питања у међусобним односима СФРЈ и Шпаније може се наћи и у општој промени у шпанској политици која је наступила доласком Суареза на чело владе. Ради борбе против све чешћих терористичких напада на тлу Шпаније од стране десних екстремиста, али и због спољних притисака који су долазили из земаља чланица ЕЕЗ, шпанска влада је 1976. године почела озбиљније да се обрачунава са бројним домаћим и страним екстремним десничарским групама познатијим под заједничким називом као „Црна интернационала“²²⁸. Међу овим екстремистима блиским нацизму и фашизму било је и појединих усташких група које свакако нису могле позитивно да гледају на овакву промену код шпанских власти, као ни на успостављање дипломатских односа између Мадрида и Београда. Према писању београдског недељника *НИН* у октобру 1976. године у Риму су на конгресу „Црне интернационале“ ове десничарске групе означиле процес демократизације у Шпанији као „марксистички“ и објавиле рат шпанској влади, а

²²⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1975, фасц. 215, пов. бр. 458640, *Zabeleška o razgovoru načelnika Uprave za Zapadnu Evropu M. Maksića sa šefom Trgovinskog predstavništva Španije German de Cassom, održanom 9. decembra 1975. godine u Beogradu*; пов. бр. 458640/1, *Izveštaj o razgovorima M. Maksića sa funkcionerima španskog Ministarstva inostranih poslova, održanim u Madridu 26. i 27. januara 1976. godine*

²²⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 418978, *Zabeleška o razgovoru zamenika SS Lazara Mojsova sa generalnim direktorom u španskom Ministarstvu inostranih poslova De Carcerom, održanom u beogradu 11. maja 1976. godine*; пов. бр. 444030/1, *Najnoviji razvoj u Španiji i jugoslovensko-španski odnosi*, 17.9.1976.

²²⁷ Вид. напомене 106 и 128

²²⁸ М. Кларин, „Последњи марш у Мадриду“, *НИН*, 13.2.1977.

након серије терористичких напада које су чланови ових организација извршили у Шпанији крајем јануара 1977. године постало је јасно да за шпанску владу толерисање екстремно десних група више није било могуће²²⁹.

²²⁹ Исто.

Прва година дипломатских односа (1977-1978)

У сусрет првој посети на високом нивоу

Успостављање дипломатских односа двеју земаља у београдској јавности дочекано је без велике помпе. Према речима новинара *НИН*-а, односи СФРЈ и Шпаније успостављени су „без сувишних речи, непотребних тумачења и излишних приказивања прошлости“²³⁰. Међутим, прави убрзани темпо проширења контаката у свим сферама међусобних односа остао је ван очију штампе. Потреба изласка из вишедеценијског вакуума када су у питању ове две европске земље очигледно је била велика, али било је и доста објективних препрека на унутрашњем и спољнополитичком плану у обе земље које су могле успорити побољшање односа. На ваневропском плану, након Самита несврстаних у Коломбу 1976. године, СФРЈ се суочавала са све већим кубанским притисцима и тежњама да Покрет несврстаних одвоји од његових основних вредности и приближи га источном блоку²³¹, док су Шпанију у јуну 1977. године очекивали први вишестраначки парламентарни избори још од 1936. године. Те околности јесу утицале на извесно успоравање процеса институционализације различитих сфера билатералних односа, али у првих годину дана након отварања амбасада то није било толико приметно.

Већ другог фебруара 1977. године, свега пар дана након званичне успоставе односа, ССИП усваја документ којим се прецизирају наредни кораци у побољшању југословенско-шпанских веза²³². Овим документом предвиђена је неопходност успоставе сарадње са владиним институцијама у Шпанији, са свим тамошњим демократским и професионалним институцијама, потреба за установљавањем праксе редовних дипломатских контаката званичника двеју земаља о питањима међународних односа, као и важност јачања сарадње у области спорта, науке и туризма. Када су у питању први билатерални споразуми које треба потписати као приоритетни су наведени уговори о међусобном укидању виза, о културно-просветној сарадњи и о ваздушном саобраћају, док би се трговински односи продубљивали у складу са одредбама већ потписаног споразума из претходне године²³³. СИБ се сложио са овим препорукама и већ на седници 24. фебруара донео је и званичну одлуку о отварању амбасаде СФРЈ у Мадриду и систематизацијом радних места предвиђено је да у почетку то дипломатско представништво има 14 запослених²³⁴. У исто време југословенски државни врх био је свестан деликатне унутрашње политичке ситуације у Шпанији непосредно пред јунске парламентарне изборе, те је за већину ових препорука пуна реализација предвиђена за другу половину године.

У првој половини 1977. године свакако је Шпанија била та која је имала иницијативу у процесу институционализације новоуспостављених дипломатских односа. То се пре свега огледа у процесу избора амбасадора. Већ 13. марта Де Касо саопштава званичницима ССИП-а да је Шпанија већ одредила дипломату који ће бити први шпански амбасадор у

²³⁰ М. Кларин, „Шпанско отварање“, *НИН*, 6.2.1977.

²³¹ Т. Jakovina, *нав. дело*, 85-87.

²³² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 41622, *Jugoslovensko-španski odnosi: predlog daljih koraka i naših inicijativa*

²³³ *Исто*, 1-3.

²³⁴ АЈ, фонд 130, фасц. бр. 7641, *Zapisnik sa 241. sednice Saveznog izvršnog veća, održane 24. februara 1977. godine u Beogradu*, тачка 32

СФРЈ и за њега је затражио званични агреман председника Тита²³⁵. Та личност била је Фернандо Оливије Пумаријега, правник са вишегодишњим искуством у дипломатији. Пре тога обављао је дужности амбасадора Шпаније у Парагвају и Колумбији, а као стручњак учествовао је и на заседањима генералне скупштине УН²³⁶. Оливије је убрзо допутовао у Београд и већ 30. јуна предао је акредитивна писма члану Председништва СФРЈ²³⁷. Оваква брзина са шпанске стране није била неуобичајена. Суарезова влада постигла је свој циљ с почетка 1977. године када је у питању била успостава дипломатских односа са комунистичким земаљама Европе, те је већ у марту званични Мадрид отворио амбасаде свуда осим у Источној Немачкој²³⁸.

Са друге стране, Југославија је поприлично каснила са именовањем амбасадора. Иако је током своје посете Шпанији Драган Бернардић рекао члану КПШ да Југославија намерава да пошаље амбасадора у Мадрид тек кад Шпанија начини још неки корак ка демократизацији²³⁹, то ипак није била пуна истина. На седници Председништва СФРЈ 15. јуна 1977. године, на којој је иначе требало именовати нове амбасадоре за ту годину, Минић је говорио да је било бројних пропуста и кашњења због којих је ова процедура дошла на дневни ред Председништва овако касно²⁴⁰. На том месту такође је нагласио да су с посебном пажњом разматрани кандидати за амбасадорска места у Мадриду и Пекингу, пре свега због тога што су се у том тренутку у Шпанији и Кини дешавале крупне промене због преноса власти и смрти дугогодишњих лидера у тим земаљама, те је било потребно тамо послати што поузданије и искусније личности. Као кандидата за амбасадора у Шпанији је Председништво СР Словеније још 15. децембра 1976. године изабрало Рудолфа „Рудија“ Чачиновича, а ССИП и Преседништво СФРЈ су управо њега изабрали на ту позицију због познавања шпанског језика, дугогодишњег дипломатског искуства и личних познанстава са појединим руководиоцима у КПШ²⁴¹. Чачинович је био члан Комунистичке партије Југославије још од 1933. године, а у послератном периоду обављао је бројне функције у дипломатији, од којих су најзначајније позиције саветника савезног секретара иностраних послова и место амбасадора у Бону у периоду од 1968. до 1973. године²⁴². У тренутку избора за амбасадора обављао је функцију потпредседника Извршног већа Скупштине СР Словеније. Међутим, и након формалног избора амбасадора СФРЈ у Мадриду на овој седници Председништва СФРЈ, чекало се чак до октобра месеца да Чачинович званично

²³⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 414747, *Zabeleška o razgovoru savetnika SS Ž. Jegliča sa odpravnikom poslova a.i. Španije Geramn de Cassom, održanog 15. marta 1977. godine u Beogradu*

²³⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 414863, *Agreman za prvog ambasadora Španije u SFRJ Don Fernando Olivie u Gonzalez-Pumariega, 28.3.1977*; Позитивно мишљење о њему као личности која гаји и одређене симпатије према југословенској несврстаности и самоуправљању имао је и амбасадор СФРЈ у Боготи, коме је Оливије донедавно био колега (ДАМСПРС, ПА, год. 177, фасц. 214, пов. бр. 426088, *Ovdašnji ambasador Španije F. Olivie naimenovan za prvog ambasadora Španije u SFRJ*)

²³⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 438517, *Zabeleška o razgovoru potpredsednika Predsedništva SFRJ Stevana Doronjskog sa španskim ambasadorom F. Olivieom prilikom predaje akreditivnih pisama dana 30. juna 1977. godine u Beogradu*

²³⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 418394, *Aktivnost IE zemalja u Španiji, 23.3.1977.*

²³⁹ Вид. напомену 129

²⁴⁰ АЈ, фонд 803, фасц. 48, *Stenografske beleške sednice Predsedništva SFRJ, održane 15. juna 1977. godine, 4-8*; У ове разлоге Минић је убрајао кашњење појединих република приликом предлагања кандидата за амбасадорска места, разматрања у ССИП-у о укидању правила о томе да лица старија од 60 година не могу бити амбасадори, као и темељност приликом одабира правих кандидата.

²⁴¹ АЈ, фонд 803, фасц. 48, *Predlog za imenovanje ambasadora SFRJ u 1977. godini*

²⁴² Исто.

дође на своје радно место²⁴³, иако су му шпанске власти агреман издале још 29. августа²⁴⁴. У Шпанији овакво кашњење при избору и доласку амбасадора није прошло незапажено и равнодушно. Иако званични шпански кругови нису показивали никакво негодовање по овом питању, ипак је ова ситуација изазвала одређене мање тразавице у међусобним односима. Југословенски званичници су приликом посете Шпанији 30. маја ради преговора о склапању споразума о туризму и укидању виза морали лично да уверавају своје шпанске колеге да ће амбасадор СФРЈ бити ускоро именован²⁴⁵, док се Чачинович током свог првог сусрета са Орехом у Мадриду 9. новембра пожалио шпанском шефу дипломатије на негативна писања појединих шпанских медија о његовом касном доласку²⁴⁶.

Шпанска иницијатива у првој половини 1977. године није се огледала само у поступку избора амбасадора. Већ 9. фебруара шпанска државна делегација допутовала је у Београд ради припремних консултација са југословенским званичницима у вези са Београдским састанком КЕБС-а, као и ради договора о отпочињању преговора за закључивање првих важних међудржавних споразума у моменту када више нема никаквих формално-правних препрека у виду непостојања званичних дипломатских односа. Оваквим доласком делегације непосредно по успостављању дипломатских односа Шпанија је само настављала своју ранију политику инсистирања ка пуној нормализацији веза са СФРЈ у којој је истрајавала већ неколико претходних година. Ни са југословенске стране више није било никаквих препрека оваквој политици, али је и по отварању амбасада иницијатива ипак остала на шпанској страни. Иако су се обе стране слагале да је неопходно да у што скоријем року дође до једне посете званичника високог ранга, ипак је и у овом случају први конкретнији предлог дошао од Шпанаца. Дана 28. јуна је шеф кабинета Марселина Орехе предложио званичницима Амбасаде СФРЈ у Мадриду да то буде сусрет двојице министара спољних послова, с чим су се његови југословенски саговорници одмах сложили²⁴⁷. Дефинитивни договор о посетама и њиховом редоследу постигли су лично Минић и Ореха у Њујорку на маргинама заседања ГС УН 29. септембра када је одлучено да југословенски секретар спољних послова посети Мадрид крајем те године, а да Ореха почетком наредне године узврати посету²⁴⁸.

Оно што је свакако доминирало политичким животом Шпаније у току 1977. године јесу парламентарни избори и њихове последице. Ови избори били су од изузетног значаја и за Југославију, те су званичници новоотворене амбасаде помно пратили кампању, као и ток избора тог 15. јуна. Пут Шпаније ка одбацивању остатака франкизма и успостављању парламентарне демократије био један од најважнијих разлога због којих се државни врх СФРЈ одлучио да побољша односе с Мадридом, те је било од велике важности да југословенски званичници наставе помно да прате развој овог процеса. Резултати самих избора, односно победа Суарезове Уније демократског центра (УДЦ) са освојених 34 посто

²⁴³ Своје последње консултације у ССИП-у пред званичан одлазак у Мадрид Чачинович је имао 10. октобра (ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 456742, *Rezime i zaključci sa sastanka Kolegija SEPO-a povodom odlaska druga R. Čačinovića na dužnost ambasadora SFRJ u Kraljevini Španiju, održanog 10.10.1977.*)

²⁴⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 446666, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 29.8.1977.

²⁴⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 431956, *Beleška o sastanku člana SIV-a i predsednika Saveznog komiteta za turizam Milana Vukasovića sa španskim ministrom za informacije i turizam Andres Regeera-om, održanom u Madridu 30. maja 1977. godine*

²⁴⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 460983, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 9.11.1977.

²⁴⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 437814, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 28.6.1977.

²⁴⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452758, *Iz razgovora Minića sa španskim ministrom Orehom*

гласова, нису изненадили Југословене. Као најважније узроке победе коалиције актуелног премијера југословенске дипломате су виделе у томе што је таква умерено десна и реформистичка опција пружала гласачима највећу сигурност у једном турбулентном транзиционом периоду. Сходно томе глас за Суареза је Шпанцима представљао глас за наставак већ утврђеног и поступног процеса демократизације који са собом доноси јачање европских и ваневропских веза, самим тим и економије, али и уверење да такав процес неће довести до дубоких друштвених сукоба и неког новог грађанског рата²⁴⁹. Оно што је ипак за Југославију било најважније када су у питању били ови избори јесте схватање да је изборни пораз конзервативне деснице и неофранкиста значио да је шпански народ био спреман да дефинитивно раскрсти с франкистичким системом, што се у анализама ССИП-а посебно истицало²⁵⁰.

Минић у Мадриду и Ореха у Београду

Успешно спроведени парламентарни избори у Шпанији и избор нове Суарезове владе почетком јула 1977. године створили су услове у којима су мадридске власти коначно могле да више пажње посвете спољној политици. У том светлу треба посматрати наведени сусрет Минића и Орехе крајем септембра у Њујорку и интензивирање планова о размени посета на високом нивоу. У Југославији су припреме за прву званичну посету са неким високим шпанским званичником схватане веома озбиљно. Као најважнији мотиви за реализовање посете су били пружање подршке од стране државног врха СФРЈ шпанским властима које су одлучно кренуле у корените друштвено-политичке реформе, али и процене ССИП-а да Београд у многим аспектима заостаје у унапређењу односа с Мадридом чак и у поређењу са земљама лагера²⁵¹. Стари страхови о каскању за државама Источне Европе по питању билатералних односа с Мадридом овај пут су поново дошли до изражаја. Такав страх опстајао је у југословенском државном врху упркос томе што је Титова посета Брежњеву у августу 1977. године завршена у доста пријатељском тону, мада уз избегавање потенцијалних контроверзних тема у међусобним односима²⁵², као што је било питање кубанских намера да „преусмере“ Покрет несврстаних ближе СССР-у. У наведеним извештајима ССИП-а истицано је да између СФРЈ и Шпаније више нема отворених и нерешених проблема, а додатна потврда тога дошла је и у виду анализе шпанске штампе од стране југословенских званичника, где је истицано да тамошњи медији о СФРЈ у највећој мери пишу позитивно²⁵³.

Детаљи у вези са Минићевом посетом Мадриду, за коју је било предвиђено да се одржи крајем 1977. године, договорени су путем редовних контаката ССИП-а и Амбасаде Шпаније у Београду. Шпанци су овом сусрету, који је уједно био и прва званична посета Мадриду шефа дипломатије једне комунистичке европске земље, придавали огромну

²⁴⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 436229, *Izbori u Španiji*, 23.6.1977.

²⁵⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 438225, *Španija (kratka informacija)*, 8.7.1977.

²⁵¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 458120, *Ciljevi i značaj posete saveznog sekretara Španiji*

²⁵² „Извештај о посети председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита СССР-у, 16-24. августа 1977.“, у: Ј. А. Величанскаја, Љ. Димић и др. (прир.), *Југославија – СССР: сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР. Том 2, 1965-1980*, Београд 2016, 791-807.

²⁵³ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 462229, *Tretman SFRJ u sredstvima informisanja Španije tokom 1977. godine*, 17.11.1977; Иако по наводим овог извештаја шпанска штампа пише о СФРЈ најчешће позитивно, нарочито када су у питању самоуправљање и политика несврстаности, званичницима Југославије ипак сметају повремени текстови који пишу о потенцијалним Титовим наследницима и будућности земље након његове смрти или могућег повлачења с државних и партијских функција због старости.

важност, што се види најпре по томе да су Минићу током боравка у Мадриду организовали сусрет не само са Орехом, већ и са премијером и краљем Шпаније²⁵⁴. Том приликом су југословенски званичници доспели у помало неугодну ситуацију и морали су да појашњавају шпанском амбасадору да пракса у СФРЈ није таква да Тито прима шефове дипломатија и да то не могу да им обезбеде када Ореха буде долазио у Београд, али Оливије поводом тога није имао ништа против и уверавао је своје саговорнике да би краљу била част да прими Минића²⁵⁵. Шпанци су се такође надали да би током Минићеве посете, за коју је коначно одређено да се одвија између петог и седмог децембра, могао да се потпише неки важан билатерални уговор, али то на крају ипак није било могуће због тога што званични текстови појединих споразума још увек нису били усаглашени²⁵⁶.

Иако није било предвиђено потписивање билатералних споразума, посета југословенске делегације коју је предводио савезни секретар спољних послова Милош Минић одвијала се у веома пријатељском и срдачном тону. У току тродневне посете Минића су у одвојене аудијенције примили краљ Хуан Карлос, премијер Адолфо Суарез, шеф дипломатије Марселино Ореха, председник Кортеса Антонио Ернандез Хил, министар трговине и туризма Хуан Антонио Гарсија Дијез, а у међувремену сусрео се и са опозиционим лидерима Сантијагом Кариљом и Фелипеом Гонзалесом. У овим разговорима доминирале су политичке и економске теме. У спољнополитичким питањима попут блоковског супарништва, застоја детанта, Београдском састанку КЕБС-а, односа двеју земаља са ЕЕЗ, питању односа Шпаније са НАТО, улози Покрета несврстаних у свету, заоштравања кризе у Западној Сахари, добрим односима Београда и Мадрида са латиноамеричким и арапским државама, кризи на Блиском истоку, није било никаквих неслагања. Минић је о овим питањима највише разговарао са Суарезом и Орехом и том приликом саговорници су истакли да између двеју земаља постоје веома слични ставови када су у питању актуелни међународни проблеми и да то углавном произилази из ванблоковског положаја Мадрида и Београда²⁵⁷.

Међутим, посебна пажња у разговорима посвећена је једном питању – стању у Западној Сахари. Ова тема била је од велике важности за обе стране – за Шпанију због чињенице да, упркос повлачењу трупа и колонијалне управе, на тој територији није успела да до краја спроведе деколонизацију, а за СФРЈ због чињенице да је тај спорни регион знатно кварио односе између несврстаних земаља Марока, Мауританије и Алжира. Ореха се том приликом жалио Минићу како Мароко и Мауританија стално крше Мадридски споразум о Западној Сахари из 1975. године²⁵⁸, онемогућавајући решавање спора око те територије у оквиру УН и стално одлажући самоопредељење народа који тамо живи, али му

²⁵⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 463118, *Razgovor pomoćnika SS Dragana Bernardića sa španskim ambasadorom F. Olivieom, održan 21. novembra 1977. u Beogradu*

²⁵⁵ Исто.

²⁵⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 465332, *Sastanak direktora Saveznog zavoda za međunarodnu naučnu, prosvetno-kulturnu i tehničku saradnju Krste Bulajića sa španskim ambasadorom F. Olivieom, održan u Beogradu 25. novembra 1977. godine*

²⁵⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова упућен свим дипломатским представништвима СФРЈ у иностранству, 14.12.1977.

²⁵⁸ Шпанија је још 1974. намеравала да се повуче из Западне Сахаре, своје дотадашње колоније, и да на тој територији организује референдум о будућем статусу. Међутим, због снажног притиска Марока и потенцијалне војне претње, Шпанија је у мају 1975. године одлучила да једноставно напусти Западну Сахару. Четрнаестог новембра 1975. године Аријасова влада је са Мароком и Мауританијом потписала Мадридски споразум, који је предвиђао да заједничку управу над Западном Сахаром деле те две афричке државе све до организовања референдума о самоопредељењу становника те територије (J. C. Pereira Castañares, P. A. Martínez Lillo, „Política exterior 1939-1975”, у: J. Paredes (прир.), *нав. дело*, 753-754).

је саопштио и то да неутралну и мирољубиву позицију званичне шпанске владе угрожава снажна јавна подршка коју Полисарију и независности Сахаре пружају ПСОЕ и КПШ²⁵⁹. Документи нису забележили Минићев одговор, вероватно услед чињенице да је са једне стране СФРЈ одржавала добре везе са Фронтом Полисарио и показивала симпатије према покрету за независност Западне Сахаре²⁶⁰ а са друге стране је водила рачуна да одржи јединство међу несврстаним земаљама и да јавно никада не изнесе неки став који би је довео у сукоб с Мароком и Мауританијом, који претендују на власт над Сахаром, или са Алжиром, који отворено подржава Полисарио.

Када су у питању билатерални односи, оцењено је током посете да се они развијају у добром правцу од тренутка званичне успоставе дипломатских односа, али да се то одвија недовољно брзо и ефикасно, посебно у економској сфери. Договорено је да се потписивање споразума о узајамном укидању виза, о научно-техничкој сарадњи и о просветно-културној сарадњи догоди у најскоријем року, пре свега због тога што су вишемесечни преговори око њиховог склапања и усаглашавања текстова коначно уродили плодом. Такође је констатовано да су у тренутку посете преговори о билатералном уговору о ваздушном саобраћају били су још увек у току, а предвиђено је и да отпочну убрзо преговори у вези са постизањем споразума о друмском саобраћају, поморском саобраћају, туристичкој сарадњи, као и закључивање конзуларне конвенције²⁶¹. Позиве за долазак у званичну посету Београду Минић је упутио Суарезу, што је он прихватио, док је неколико дана потом Чачинович исти позив упутио и Хуану Карлосу и добио исти срдчан одговор. Приликом аудијенције код Хуана Карлоса, Минић је пренео Титове поздраве, као и похвале краљу због његовог личног доприноса процесу демократизације у Шпанији²⁶².

На крају тродневне посете издато је и Заједничко саопштење. Око текста саопштења делегације су се готово око свега одмах сложиле, али су ипак биле неопходне мање исправке у делу који се односио на ставове о блискоисточној кризи. Шпанска страна предложила је да се ублажи део којим се осуђује политика Израела и даје отворена подршка независности Палестине, што је Минић без проблема и прихватио²⁶³. Шпанци нису дали ближе објашњење о тим ставовима, који су ипак били у супротности са званичном политиком Мадрида која је била усмерена на одржавање добрих односа са Арапима и неустављање дипломатских односа са Тел Авивом. То се ипак може протумачити чињеницом да је снажна подршка Палестини била један од основних постулата Покрета несврстаних, самим тим и Југославије, док Шпанија у процесу свог приближавања земљама Запада није могла себи да дозволи изношење тако експлицитних ставова.

Иако је ова посета била изузетно важна за обе стране, она ипак у шпанској јавности није наишла на већи одјек. Најугицајнији шпански дневни лист *Ел Паис* о току посете извештавао је готово фактографски – бележено је с којим се све личностима Минић састајао, а теме о којима су разговарали наведене су само у основним цртама²⁶⁴. Аутори тих

²⁵⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Izveštaj o poseti potpredsednika SIV i saveznog sekretara za inostrane poslove M. Minića Španiji od 5. do 7. decembra 1977*, 6.

²⁶⁰ Т. Jakovina, нав. дело, 566-569.

²⁶¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Izveštaj o poseti potpredsednika SIV i saveznog sekretara za inostrane poslove M. Minića Španiji od 5. do 7. decembra 1977*, 3.

²⁶² Исто, 10.

²⁶³ Исто, 16.

²⁶⁴ „Milos Minic visita España del 5 al 7 de diciembre”, *El País*, 25.11.1977; „El ministro yugoslavo de Asuntos Exteriores, en Madrid”, *El País*, 6.12.1977; „Suárez, invitado a visitar oficialmente Yugoslavia”, *El País*, 8.12.1977; Од свих ових чланака само је један („El ministro yugoslavo de Exteriores llega a Madrid”, *El País*, 4.12.1977.) донео једну нову информацију. У том чланку пренето је мишљење дописника Танјуга у Мадриду Боре Лалића

чланака о Југославији, Титу и Минићу писали су строго неутрално, што је само додатно потврђивало непостојање већег интересовања у шпанској јавности за ову посету, иако се то никако није могло рећи када је у питању био државни врх земље.

Након Минићевог боравка у Мадриду није се дуго чекало са припремама за узвратну посету министра Орехе Београду. После неколико разговора двеју страна договорено је да прва посета шпанског министра спољних послова буде од 2. до 4. марта 1978. године. Међутим, већ 20. јануара изнет је предлог Шпанаца да заједно са шефом дипломатије у Београд допутује и премијер Суарез, што је југословенска страна срдечно прихватила²⁶⁵. Долазак Суареза подразумевао је и промену протокола са југословенске стране, што је најпре изискивало неопходност личног Титовог сусрета са шпанским премијером. Прилагођавање протокола по овом питању припремио је ССИП 14. фебруара, чиме је одређена аудијенција а потом и свечани ручак у Титовој резиденцији трећег марта²⁶⁶. Ове планове убрзо је променила изненадна криза у самој шпанској влади. Због неслагања са економском политиком већине чланова владе у другој половини фебруара оставку је поднео Енрике Фуентес Кинтана, други потпредседник владе и министар економије, а за њим су уследили одласци и министара рада, пољопривреде, индустрије и енергије, транспорта и комуникације. Услед ових оставки, које су проузроковале и кризу саме владе, југословенски званичници су 24. фебруара примили информацију да Суарез није у могућности да посети СФРЈ, већ да у званичну посету долази само Ореха²⁶⁷. То је истовремено значило да сусрет са Титом више није био могућ, али је сама посета прошла у једнако срдачном тону с којим је био дочекан Милош Минић у Мадриду.

У току званичне тродневне посете Ореха је имао прилике да разговара са потпредседником Председништва СФРЈ Стеваном Дороњским, председником Скупштине Југославије Киром Глигоровим, председником СИБ-а Веселином Ђурановићем, савезним секретаром иностраних послова Милошем Минићем, председником Извршног већа СР Србије Душаном Чкребићем и председником Привредне коморе Југославије Илијом Вакићем²⁶⁸. Пријем шпанског шефа дипломатије на овако високом нивоу значио је да је Југославији једнако стало да унапреди односе са Шпанијом, као и да се пригодно одужи за гостопримство које је Минића дочекало у Мадриду. Теме о којима је тада разговарано нису се битно разликовале од оних из Мадрида, али је ипак било појединих новости из претходна три месеца о којима је вредело дискутовати.

Оно што се значајно променило за то време била је све отворенија подршка Алжира једном малом покрету који се залагао за независност Канарских острва од Шпаније, иначе предвођен шпанским држављанином Антониом Кубиљом. У разговорима са Минићем, Ореха се жалио како Алжир на основу тога врши јаку антишпанску пропаганду и унутар Организације афричког јединства, те је замолио да СФРЈ као један од лидера несврстаних утиче на своје колеге из алжирског државног врха да релаксирају своје односе с Мадридом и обуставе подршку таквим покретима који наносе велике штете билатералним односима²⁶⁹.

да би једна од тема разговора могла да буде и питање усташке емиграције, али о томе у званичним документима нема ни речи.

²⁶⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 42191,

²⁶⁶ АЈ, КПР, I-3-a/110-16, *Prijem predsednika vlade Španije Adolfa Suareza kod J. B. Tita*

²⁶⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 410993, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 24.2.1978.

²⁶⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 413326, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова упућен свим дипломатским представништвима СФРЈ у иностранству, 9.3.1978.

²⁶⁹ АЈ, КПР, I-5-b/107-3, *Izveštaj (informacija) o zvaničnoj poseti ministra inostranih poslova Španije Marselina Orehe Jugoslaviji od 2. do 4. marta 1978. godine*, 5; Том приликом Ореха је истакао како Кубиљов покрет нема

Ореха је такође изразио жаљење што није могао лично Титу да уручи позив Хуана Карлоса да посети Шпанију, али и да му поручи да је по питању Алжира и Канара „председник Тито једина личност у свету која може нешто да учини за Шпанију“²⁷⁰. Он такође оцењује да Алжир предузима овакве кораке како би натерао Шпанију да се определи у сукобу око Западне Сахаре и да званично стане на страну Фронта Полисарио. Минић је тада одговорио како Југославија с тим проблемом није довољно упозната, али да ће то питање пажљиво проучити и одмерено реаговати²⁷¹.

Најважнији успех који је остварен у току Орехине посете било је потписивање три билатерална споразума – о међусобном укидању виза, о научно-техничкој сарадњи и о културно-просветној сарадњи²⁷². Вишемесечни преговори делегација двеју држава у вези са склапањем ових споразума окончани су у периоду између Минићеве и Орехине посете, а званични долазак шпанског шефа дипломатије у Београд представљао је савршену прилику за њихово потписивање, поготово ако се има у виду да је последњи уговор овакве врсте био Трговински споразум из јула 1976. године. Оно што је такође ову посету чинило значајном било је и то што ју је београдска штампа опширно пропратила. *Политика* је о току посете извештавала дан за даном²⁷³, али ни други дневни листови нису много заостајали. Оваква срданост показана за време обе посете заиста је означавала прекретницу у односима двеју држава. Након званичног успостављања дипломатских односа, наредни корак за обе земље била је институционализација односа путем билатералних споразума и реализација посета на високом нивоу, што је и постигнуто у року од годину дана од отварања амбасада у Београду и Мадриду. Овом приликом ипак није дошло до сусрета шефова држава, али позиви са обе стране су свакако били упућени и изгледало је као да се само чека повољан моменат да се они реализују.

Економска сарадња у првој години дипломатских односа

Један од приоритета југословенских власти по успостављању дипломатских односа са Шпанијом било је унапређивање и институционализовање економске сарадње. У документу ССИП-а о даљим нашим иницијативама у односима са Шпанијом велики простор је заузимао економски део. Као приоритети у привредној сарадњи том приликом су наведени повећање извоза у Шпанију, редовно учешће на њиховим привредним сајмовима, интензивирање контаката привредних организација, склапање споразума о ваздушном саобраћају и о међусобном укидању виза, као и интензивирање сарадње на пољу туризма и у погледу привлачења туриста из трећих земаља у Шпанију и у СФРЈ²⁷⁴. Прва прилика за консултовање са шпанском страном по овом питању била је посета шпанске делегације Београду ради припремних разговора о Београдском састанку КЕБС-а. Тог деветог фебруара 1977. године Шпанци су се сложили с предлогом да билатерални уговори о укидању виза и о ваздушном саобраћају треба да буду приоритетни, али је такође

никакву подршку међу становницима Канараи да ту не може бити говора о „деколонизацији“ с обзиром на то да на том архипелагу живе једино Шпанци, а не домородачко или афричко становништво.

²⁷⁰ Исто.

²⁷¹ Исто, 7.

²⁷² Ј. Ђурић, „У Шпанију без виза“, *Вечерње новости*, 4.3.1978.

²⁷³ „Шпанија жели дубље односе са СФРЈ“, *Политика*, 3.3.1978; „Успешан развој односа Југославије и Шпаније“, „Минић: Циљеви безбедности пречи од блоковских надметања“, „Ореха: Отворено ново раздобље“, *Политика*, 4.3.1978.

²⁷⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 41622, *Jugoslovensko-španski odnosi: predlog daljih koraka i naših inicijativa*, 2.

договорено да отпочну и преговори о споразумима о културно просветној, научно-техничкој и туристичкој сарадњи²⁷⁵. Ове предлоге о даљим корацима у привредној сарадњи двеју земаља додатно је развио СИБ на седници одржаној трећег марта. Том приликом донете су препоруке да Привредна комора Југославије и организације удруженог рада усмере активности ка шпанском тржишту, да се пре почетка летње сезоне уведе редовна авио-линија Београд-Мадрид, да се интензивира сарадња у домену науке, спорта и медија, као и да се при склапању споразума имају у виду предстојећи избори у Шпанији и да би најбоље било да се наведени уговори склопе по њиховом окончању и формирању нове шпанске владе²⁷⁶.

Оно што је представљало извесну новину у економским односима у месецима непосредно по отварању амбасада јесте посвећивање веће пажње сарадњи на пољу туризма. Југославија је пре свега била незадовољна због чињенице да је у дотадашњем периоду туристичка сарадња била готово искључиво једносмерна, односно да је број југословенских туриста у Шпанији био далеко већи него долазак шпанских туриста у СФРЈ. Као једно од решења тог проблема југословенски званичници су видели не само у томе да се број аранжмана за туристе из Шпаније повећа, него и да две државе почну да промовишу заједничке аранжмане туристима Латинске Америке и да им у оквиру обиласка Европе понуде повољне пакете и смештај у Југославији и Шпанији²⁷⁷. Ови планови југословенских званичника детаљније су разрађени током званичне посете председника Савезног комитета за туризам Милана Вукасовића Мадриду 30. маја. Тада је он водио разговор са шпанским министром информација и туризма Андресом Регером, с којим је договорио већу сарадњу и размену у погледу туристичких агенција, ваздушног саобраћаја, новинара, хотелијера, али и посвећивање веће пажње заједничким акцијама за еколошку заштиту Медитерана. Том приликом оба саговорника истакла су неопходност закључивања споразума о туристичкој сарадњи, док је Регера изнео и предлог о томе да би медитеранске земље попут Шпаније, СФРЈ, Италије, Португалије и Грчке да организују заједничке туристичке пакете обиласка Средоземља за госте из прекоокеанских земаља, међу којима су најбројнији они из Јапана и Сједињених Држава²⁷⁸.

Као што је СИБ и претпоставио, изузев изношења бројних предлога у вези са унапређивањем различитих сфера економске сарадње двеју земаља ипак није било простора за неке конкретније мере у времену пре парламентарних избора у Шпанији. Тек након завршених избора постало је могуће одржавање преговора о закључивању конкретних споразума, а један од најважнијих билатералних уговора тог типа био је онај о ваздушном саобраћају између две земље. Већ у јуну месецу СИБ је донео одлуку да се могу отпочети преговори за склапање тог споразума, али је Савезни комитет за саобраћај и везе оценио да због презаузетости шпанских органа надлежних за ваздушни саобраћај отпочињање тих преговора не би било могуће у току 1977. године²⁷⁹. Оно што је по том питању било могуће

²⁷⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 48117, *Razgovor pomoćnika SS i predstavnika španskog Ministarstva inostranih poslova, održan u Beogradu 9. februara 1977. godine*

²⁷⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 413617, Допис Савезног извршног већа Савезном секретаријату иностраних послова, 10.3.1977.

²⁷⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 417707, *Informacija o stanju ekonomskih odnosa između SFRJ i Španije*

²⁷⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 431956, *Beleška o sastanku člana SIV-a i predsednika Saveznog komiteta za turizam Milana Vukasovića sa španskim ministrom za informacije i turizam Andres Regera-om, održanom u Madridu 30. maja 1977. godine*

²⁷⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 450657, *Informacija o situaciji o vazдушном саобраћају između Jugoslavije i Španije*, 22.9.1977.

спровести у кратком року било је потписивање посебног протокола између две авио-компаније, ЈАТ-а и Иберије, о успостављању редовног авио-саобраћаја између две земље на бази привремене дозволе. Ради тога, 26. септембра у Мадриду одржани су званични преговори и потписивање протокола између ЈАТ-а и Иберије и том приликом шпанска компанија се обавезала на то да код надлежних шпанских органа подржи захтев ЈАТ-а да на основу привремене дозволе два пута седмично обавља летове на линији Београд-Загреб-Мадрид, док је сама Иберија истакла да нема у плану да у догледној будућности укључи Југославију у свој редован саобраћај²⁸⁰. Шпански државни органи брзо су услишили Југословенском аеротранспорту овај захтев и већ крајем новембра је амбасадор Оливије обавестио југословенске званичнике да је ЈАТ-у издата шетомесечна дозвола за летове и отварање посебног бироа у Мадриду²⁸¹. Овим договором је сарадња на пољу ваздушног саобраћаја подигнута на виши ступањ у односу на претходно потписани споразум чартер превозника двеју земаља из 1976. године.

Када су у питању сами економски односи и трговинска размена двеју држава у току 1977. године, може се рећи да су том сфером билатералних односа југословенски званичници били веома незадовољни. Анализе Међуресурске групе за унапређење сарадње са Шпанијом, формиране на иницијативу Милоша Минића²⁸², биле су веома песимистичне. У току првих осам месеци 1977. године, трговинска размена између две државе опала је са 30,4 на 25,3 милиона долара у односу на исти период претходне године. Једна од позитивних последица тог пада је свакако било то што је увоз из Шпаније опао за 22,5%, док је извоз СФРЈ у Шпанију пао за само 6,5%, те је због овога вишегодишњи дисбаланс који је ишао у корист Шпанији ублажен²⁸³. Такође је констатовано да је основна врста робе коју је СФРЈ извозила у Шпанију и даље резана грађа, док је за пад увоза са шпанске стране највише одговоран престанак испоруке бродова и железничког материјала. Дугорочне прогнозе Међуресурске групе такође нису биле повољне. Као лимитирајући фактори за бржи развој економских односа означени су доминација мултинационалних компанија у привреди Шпаније који су превелика конкуренција југословенским предузећима, слаба заинтересованост Шпаније за улагање у СФРЈ због првенствене усмерености њене економије на земље ЕЕЗ, САД, арапске и латиноамеричке државе²⁸⁴. Чини се да су управо ови фактори били кључни за негативне трендове у економској сарадњи, те је због тога Група песимистички закључила да „у целини узев, имајући у виду чињеницу да нам привреде нису комплементарне, у даљем развоју привредне сарадње не могу се очекивати неки спектакуларни резултати“²⁸⁵.

Оно што је било карактеристично за привредне односе у 1977. години свакако јесте значајно опадање шпанског увоза. Један од главних узрока тог тренда била је и лоша економска ситуација у самој Шпанији. Шпанска економија никако није била у стању да се опорави од рецесије изазване глобалном нафтном кризом из 1973. године. Инфлација још

²⁸⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 453605, *Izveštaj o pregovorima JU/IB*

²⁸¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 463118, *Razgovor pomoćnika SS Dragana Bernardića sa španskim ambasadorom F. Olivieom, održan 21. novembra 1977. u Beogradu*

²⁸² Чланови ове групе били су званичници из ССИП-а, Савезног секретаријата за спољну трговину, Савезног завода за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу, Привредне коморе Југославије, Савезног комитета за саобраћај и везе, Савезног комитета за информације и Савезног комитета за туризам (прим. Д. М.)

²⁸³ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Informacija o radu Međuresorske grupe koja je razmatrala mere za unapređenje saradnje sa Španijom*, 8.11.1977, 2.

²⁸⁴ Исто, 2-3.

²⁸⁵ Исто, 2.

од те 1973. године ниједном није била доведена у прихватљиве оквири, број незапослених кретао се између 700 000 и милион људи, спољни дуг земље се у односу на 1976. годину повећао са 10,3 на 12,8 милијарди долара, док су цене у току првих шест месеци 1977. године порасле за чак 20,8 процената²⁸⁶. Овакве негативне прогнозе о билатералним привредним односима и о самој шпанској економији свакако су имале утицаја на Милоша Минића и на разговоре које је водио током посете Мадриду. На пријему код министра Гарсије Дијеза дошло се до једног изузетно амбициозног договора о томе да се у току наредне 1978. године робна размена удвостручи са 32 на 64 милиона долара²⁸⁷. Остаје нејасно који је узрок оваквом претераном оптимизму поводом побољшања трговинске размене, поготово када се имају у виду сви негативни економски показатељи са којима су свакако оба саговорника била упозната. Још је загонетнија и чињеница да су све остале мере за унапређење економске сарадње које су договорене на овом састанку биле прилично умерене и реалистично процењене, а односиле су се на неопходност оснивања мешовите комисије за привредну сарадњу, предвиђене још Трговинским споразумом из 1976. године, побољшања међубанкарске и финансијске сарадње, као и доласка једног званичника Привредне коморе Југославије у званичну посету Шпанији²⁸⁸.

Убрзо се показало да је ове умереније предлоге било далеко лакше спровести у дело и тиме унапредити сарадњу. Средином фебруара 1978. године у званичну посету Шпанији дошао је председник Привредне коморе Југославије Илија Вакић и том приликом сусрео се са премијером Суарезом, министром Орехом, министром Гарсијом Дијезом, министром индустрије и енергије Албертом Олијартом и са председником преаутономне владе Каталоније Жозепом Тарадељасом²⁸⁹. По садржају разговора не може се рећи да је ова посета донела нешто ново када је у питању унапређење економске сарадње. Оно што је ипак издвајало ову посету од осталих јесте посвећивање више пажње међукоморској сарадњи. Током разговора са Суарезом и министрима, Вакић је истакао да су контакте већ успоставили Привредна комора Словеније са Комором Каталоније, Привредна комора Хрватске са Комором у Билбау и Привредна комора Србије са Комором Мадрида, а обе стране су истакле жељу да се у наредном периоду те везе додатно продубе²⁹⁰. Оно што је такође обележило ову посету јесте Вакићево увиђање да постоји видно неслагање између Суареца и министра Олијарта. Током Вакићевог боравка у Шпанији посета Суареца Београду још увек није била отказана, а свега неколико дана по повратку председника ПКЈ у Југославију, Олијарт и неколико његових колега је својом оставком довело до кризе владе и отказивања премијерове посете.

Односи с политичким партијама и синдикатима

Успостављање дипломатских односа пружио је нову основу за јачање односа југословенске државе и партије са свим релевантним политичким чиниоцима у Шпанији. Неговање ових односа почетком 1977. године постало је још важније због неумитног приближавања јунских парламентарних избора, првих још од 1936. године. Закон о

²⁸⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 458515, *Poseta saveznog sekretara – prilog za platformu, presek unutrašnje ekonomske situacije u Španiji*, 27.10.1977, 1-2.

²⁸⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Zabeleška o razgovoru PP SIV i SS druga M. Minića sa španskim ministrom trgovine i turizma Garcia Diezom, dana 5. decembra 1977. godine*

²⁸⁸ Исто.

²⁸⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 433998, *Beleške o razgovorima druga Vakića tokom nedavne posete Španiji*, 1.3.1978.

²⁹⁰ Исто.

политичкој реформи, који су Шпанци потврдили на референдуму у децембру 1976. године, представљао је формално-правну основу за демонтирање законодавне и извршне власти франкистичког типа и прелазак на вишепартијску демократију. У време успостављања дипломатских односа између СФРЈ и Шпаније готово све релевантне политичке партије биле су легализоване и регистроване сходно Закону о политичкој реформи, док је једини изузетак у том смислу била КПШ.

Југословенски званичници били су веома заинтересовани за положај КПШ у Шпанији ако се има у виду да је управо са том шпанском партијом СКЈ имао најбоље односе. Током јануара и фебруара, руководиоци КПШ обавештавали су југословенске дипломате о томе да им шпанске власти допуштају одржавање митинга, да имају слободу кретања и говора, да очекују да би у наредним месецима власт могла да дозволи повратак Пасионарији, али су се истовремено жалили да немају адекватан приступ медијима и да влада стално одлаже легализацију њихове странке²⁹¹. Овакве изјаве функционера КПШ указују на то да су се шпанске власти, упркос изостанку званичног акта о легализацији партије, прилично толерантно опходиле према водећим комунистима у својој земљи. То је такође у складу и са раније изнетим сазнањима Милоша Минића о томе да је власт у сталном дослуху са челницима КПШ и да само ишчекује повољан моменат у коме легализација Комунистичке партије не би изазвала бурније реакције конзервативнијих кругова у земљи. Иако државни врх, предвођен Суарезом, заиста имао намеру да омогући легализацију Комунистичкој партији то никако не значи да је био потпуно благонаклон према тој странци. Југословенске дипломате извештавале су из Мадрида о томе како власт пред изборе заиста гаји анимозитет према левици и труди се да изазове расцеп у њеним редовима, пре свега водећи активне преговоре о изборним условима само са ПСОЕ и другим мањим социјалистичким партијама, док је овакво изоловање КПШ одговарало и Гонзалесовим социјалистима, поготово ако се узму у обзир већ споменути ставови Социјалистичке интернационале према еврокомунистичким странкама²⁹².

На крају је ипак било јасно да се више није могло одуговлачити са поступком легализације КПШ. Са своје стране, Кариљо је у марту вршио притисак на власт и путем организовања заједничког састанка са челницима комунистичких партија Француске и Италије Жоржом Маршеом и Енриком Белингвером, првог сусрета те врсте одржаном у шпанској престоници. На том састанку вођа еврокомунистичких странака, који је пратило преко 200 страних извештача, послате су одлучне поруке шпанским властима да што пре омогуће легализацију КПШ²⁹³. Са друге стране, влада Шпаније се на разне начине довијала да овај процес одложи. Министарство унутрашњих послова је најпре затражило мишљење Врховног суда о томе да ли постоји правни основ за регистровање једне комунистичке странке. Врховни суд се убрзо по том питању прогласио ненадлежним и коначну одлуку поново препустио влади. Искористивши ускршње празнике да амортизује потенцијална незадовољства, шпанска влада је коначно одобрила легализацију КПШ деветог априла, управо на Велику Суботу²⁹⁴. Ову одлуку поздравили су готово све социјалистичке, демокришћанске и либералне странке у Шпанији, као и већина медија, а негативне реакције

²⁹¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 41622, *Zabilješka o razgovoru PSS Bernardića sa Hozе Sandovalom, članom Izvršnog komiteta CK KP Španije, vođenim u Madridu 22. januara 1977. godine*; пов. бр. 410295, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Бриселу упућен ССИП-у, 22.2.1977.

²⁹² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 418392, *Izveštaj o stanju u Španiji*, 30.3.1977.

²⁹³ М. Кларин, „Састанак у Шпанији – 'приватни' неприватни састанак“, *НИН*, 6.3.1977.

²⁹⁴ N. Samardžić, *Istorija Španije*, 576.

дошле су од министра морнарице, који је због тога поднео и оставку, и од десно орјентисане странке „Народна алијанска“ предвођене бившим министром Фрагом Ирибарнеом²⁹⁵.

У току пролећа 1977. године, поред интензивног контакта са руководиоцима КПШ, југословенски званичници радили су и на побољшању односа са шпанским синдикалним организацијама. Делегација Савеза синдиката Југославије (CCJ) учествовала је на Првом конгресу Савеза радничких синдиката Шпаније (USO – Unión Sindical Obrera) од седмог до десетог априла 1977. у Мадриду. УСО је био трећа по бројности синдикална организација у Шпанији, одмах после Генералне уније радника блиске ПСОЕ и Радничких комисија блиских КПШ, и од свог оснивања 1961. године до периода демократизације деловала је у илегалности. На овом конгресу истакнут је значај њихове борбе за демократизацију у време франкизма, одвојеност њиховог синдиката од политичких партија, као и заслуга њихових чланова у процесу индустријализације Шпаније од почетка 1960-их година²⁹⁶. ССЈ је био у могућности да узврати гостопримство челницима овог синдиката током њихове посете Југославији од 15. до 21. маја. Том приликом је делегација УСО, предвођена лично генералним секретаром Хосе Суфријаром, посетила најпре неколико словеначких предузећа, а затим се у Београду сусрела са председником Већа ССЈ Миком Шпиљком. У том разговору саопштили су Шпиљку да је УСО „антикапиталистичка, марксистичка и социјалистичка организација“ која броји 200 000 чланова, као и да гаје велике симпатије према југословенском самоуправном систему и да се надају да ће са ССЈ у будућности имати најбољу могућу сарадњу²⁹⁷.

Кључни догађај за све странке у Шпанији у 1977. години свакако су били парламентарни избори одржани 15. јуна. Победа Суарезове коалиције, као и друго место за ПСОЕ са освојених 28,5% и треће место за КПШ са добијених 9.1% гласова, били су потпуно у складу са проценама југословенских званичника. Међутим, оно што је за званичнике СФРЈ овом приликом било важно јесте чињеница да је резултатима ових избора целокупна шпанска левица обезбедила себи 46% од укупног броја посланичких места у Кортесима, упркос томе што су ранији извештаји говорили о томе да је власт у предизборној кампањи показивала велики анимозитет према левим партијама. Овако значајан успех левице, као и потпуни пораз конзервативне и неофранкистичке деснице, за Југословене су били сигнал би у наредном периоду било пожељно што више пажње посветити сарадњи са лево орјентисаним странкама, првенствено са ПСОЕ и КПШ²⁹⁸.

На нову прилику за контакт са руководиоцима КПШ није се дуго чекало, и то овог пута због новог напада из Совјетског Савеза уперених против шпанских комуниста. Већ 23. јуна, совјетски недељник *Новоје времја* објавио је чланак у коме се оптужује Кариљо да форсирањем еврокомунизма ради на разбијању међународног радничког покрета, конфронтацији са социјалистичким државама Источне Европе, као и да имплицитно стаје на страну „агресивног НАТО пакта“²⁹⁹. Занимљиво је да су овакви напади из СССР-а почели убрзо након што је КПШ остварила значајан успех на шпанским изборима, а такве оптужбе на рачун Кариља и еврокомунизма нису престајале током целе друге половине 1977. године. У том маниру је Брежњев током сусрету с Титом у августу истакао како је Кариљо

²⁹⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 421581, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 13.4.1977.

²⁹⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 427673, *I kongres USO Španije*

²⁹⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 442466, *Izveštaj o boravku vrhunske delegacije sindikata USO Španije u Jugoslaviji od 15. do 21. maja 1977. godine*

²⁹⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 436229, *Izbori u Španiji*, 23.6.1977.

²⁹⁹ „Novoje vremja’ o Carrillovoj knjizi – ‘Evrokomunizam’ i država“, у: D. Popović, *нав. дело*, 256-261.

„фактички прешао на отворени антисовјетизам“³⁰⁰, док је амбасадор СССР-а у Мадриду приликом састанка са Чачиновичем изјавио да је Кариљо „умислио да ће (сарадњом са Суарезом – прим. Д.М.) бити човек број два у Шпанији“³⁰¹. По овом питању СКЈ је у потпуности стао на страну шпанских комуниста. Процене југословенских званичника из амбасаде у Москви говориле су о томе да је чланак од 23. јуна представљао први директан напад КПСС на КПШ, а да је директива за писање тог чланка вероватно дошла из Централног комитета партије³⁰². У овим извештајима такође се наводило да би такво заостравање реторике са совјетске стране значило суштинско кршење принципа са Берлинске конференције од претходне године, те да би такви крути ставови Совјета утицали негативно и на односе са СКЈ³⁰³.

Напади који су долазили из Совјетског Савеза били су једна од основних тема разговора које су званичници СКЈ и КПШ водили у другој половини 1977. године. Мануел Аскарате се захвалио на подршци коју су „југословенски другови“ по том питању пружали шпанским комунистима, али је такође истакао и да је тај сукоб додатно допринео међународној афирмацији КПШ тиме што је администрација новог америчког председника Картера упутила Кариљу позив да одржи неколико предавања о еврокомунизму у Сједињеним Државама³⁰⁴. Ни сам Кариљо није био много оптимистичнији по питању побољшања односа са КПСС током посете Југославији осмог новембра. У разговорима које је том приликом имао са руководиоцима СКЈ Кариљо је истакао да побољшање односа са Картеровом администрацијом заиста јесте позитивна промена, али да сматра да ће односи КПШ и КПСС још дуго бити конфликтни, што су Совјети недавно пре тога показали онемогућивши Пасионарију и њему да одрже говор на свечаној прослави годишњице Октобарске револуције у Москви³⁰⁵.

Боља прилика за разговор о ситуацији у Шпанији и положају опозиционих партија у тој земљи наступила је доласком Минића у Мадрид. Он се шестог децембра састао најпре са Гонзалесом а потом и са Кариљом. Оба Минићева саговорника сложила су се да најакутнији проблем Шпаније јесте привредна рецесија и да је важно да се сви придржавају недавно склопљеног Монклоа пакта, споразума сачињеног између власти и опозиције ради отпочињања дубинских економских реформи на бази широког консензуса међу политичким партијама. Оба опозициона политичара такође су се сложила у погледу подршке уласка Шпаније у ЕЕЗ, против чланства у НАТО, али и за неопходност јачања веза са СФРЈ и несврстанима на спољном плану. Оно у чему је била основна разлика између лидера ПСОЕ и КПШ јесте био однос према власти. Кариљо је у договору са Минићем истакао да већ месецима заговара политику „концентрационе владе“ у којој би заједно били УДЦ, ПСОЕ и КПШ, пре свега ради извлачења земље из дубоке економске кризе и коначног успешног

³⁰⁰ „Извештај о посети председника СФРЈ и председника СКЈ Ј. Б. Тита СССР-у, 16-24. августа 1977.“, 800.

³⁰¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 461170, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 11.11.1977.

³⁰² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 436267, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Москви упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 27.6.1977.

³⁰³ Исто.

³⁰⁴ АЈ, КПР, I-5-b./107-3, *Zabeleška o razgovoru člana Izvršnog komiteta Predsedništva CK CKJ Aleksandra Grličkova sa članom Izvršnog komiteta CK KP Španije, održanom 30. septembra 1977. godine.*

³⁰⁵ АЈ, КПР, I-5-b./107-3, *Iz zabeleške o razgovoru sekretara Izvršnog komiteta predsedništva CK SKJ Staneta Dolanca, sekretara u Izvršnom komitetu Predsedništva CK SKJ Aleksandra Grličkova i člana Izvršnog komiteta Predsedništva CK SKJ Dušana Popovića sa generalnim sekretarom KP Španije Santjagom Kariljom, 8. novembra 1977. godine*

завршетка процеса свеобухватне демократизације Шпаније³⁰⁶. Такав предлог одбили су како власт тако и социјалисти. Као водећа опозициона странка са освојених готово 30% гласова на изборима, ПСОЕ је себе природно видела као партију која би у скорој будућности имала шансу да сама дође на власт, те јој улазак у такву владу у том тренутку није никако одговарао. Стога је Гонзалес током сусрета с Минићем то и потврдио и додао да му се чини да је Суарезова влада превише слаба и неодлучна да би спровела у дело све одредбе Монклоа пакта, те да би владајућа коалиција свој пад могла да доживи управо због економије³⁰⁷. Оно што је такође било специфично за ова два сусрета јесте потпуно одсуство било какве критике Кариља на рачун Гонзалеса и обрнуто. Током претходних сусрета са југословенским званичницима, обично је Кариљо био тај који је често износио оптужбе на рачун ПСОЕ, али се може претпоставити да је овог пута такав тон изостао управо због активног залагања КПШ за концентрациону владу, као и због недавног потписивања Монклоа пакта са владом и социјалистима.

По повратку Минића из посете Шпанији постало је јасно да је наставак и продубљивање сарадње са свим релевантним партијским и синдикалним организацијама Шпаније све неопходније. У том погледу сарадња са КПШ је убедљиво била најбоља, али постало је неопходно унапредити контакте и са најразвијенијом синдикалном организацијом повезаном са комунистима – Радничким комисијама. Баш као и делегација УСО неколико месеци пре тога тако је и група функционера Синдикалне конфедерације радничких комисија Шпаније од 20. до 25. фебруара 1978. године боравила у посети Југославији. Том приликом делегација Радничких комисија обилазила је неколико југословенских предузећа и имала конструктивне разговоре са руководиоцима ССЈ³⁰⁸. Током тих разговора чланови Радничких комисија истакли су да је простор за сарадњу шпанских и југословенских синдиката драматично повећан од момента када су власти претходне године дозволиле легализовање синдикалних организација које нису под контролом режима, те да им је то омогућило да додатно учврсте међународне везе и да у земљи повећају број чланова на чак два милиона³⁰⁹. Управо тај потез шпанских власти из 1977. године којим су дозволили регистровање претходно илегалних синдикалних организација је био јасан знак за југословенске званичнике да више пажње обрате на развијање и одржавање контаката са тим удружењима.

Културна, научна и просветна сарадња

Званично отварање амбасада између две земље до којег је дошло почетком 1977. године, пружио је прилику за стварање и унапређивање научне, културне, просветне, техничке, спортске и других видова сарадње који су до тада били слабо развијени због непостојања дипломатских односа и одговарајућих билатералних споразума. Све до јануара 1977. године, апсолутни примат у југословенско-шпанским односима имали су економски односи, често сведени само на неједнаку трговинску размену, и повремени дипломатски контакти. Управо због такве ситуације, и једној и другој страни постало је јасно да је један

³⁰⁶ AJ, КПР, I-5-b./107-3, *Zabeleška iz razgovora PP SIV i saveznog sekretara za inostrane poslove druga M. Minića sa generalnim sekretarom KP Španije S. Kariljom, 6. decembra 1977. godine u Madridu*

³⁰⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Zabeleška iz razgovora PP SIV i saveznog sekretara za inostrane poslove druga M. Minića sa generalnim sekretarom Socijalističke radničke partije Španije (PSOE) F. Gonzalesom, 6. decembra 1977. godine u Madridu*

³⁰⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 420703, *Informacija o boravku delegacije Sindikalne konfederacije radničkih komisija Španije u Jugoslaviji od 20. do 25. februara 1978. godine*

³⁰⁹ Исто.

од кључних услова за унапређење других видова сарадње управо регулисање овакве кооперације путем билатералних уговора. На томе је инсистирало и у препорукама ССИП-а о даљем развоју односа са Шпанијом од 2. фебруара, али неки важни почетни кораци предузети су и неко време пре тога.

Још 23. децембра 1976. године, месец дана пре званичне успоставе дипломатских односа, предузеће Југославија Филм послало је допис ССИП-у у коме истиче своје намере да са представницима шпанске кинематографије склопи споразум о сарадњи у области филма³¹⁰. Због интензивних припрема за успостављање дипломатских односа са Шпанијом ССИП одговара на допис тек 15. фебруара 1977. године и охрабрује Југославија Филм да уђе у преговоре са шпанском страном јер су препреке у виду непостојања дипломатских односа отклоњене³¹¹. Ни иницијативе са шпанске стране нису изостајале у том периоду. Почетком марта Савезу лекарских друштава Југославије је позив за присуство на свом конституирајућем састанку упутила Национална федерација лекара слободних синдиката Шпаније³¹².

Иако су ове прве иницијативе сведочиле о томе да интересовање за друге видове контаката свакако постоји, то ипак није било довољно и за неке конкретне акције. Као и политички тако су и културни и научни односи морали да сачекају окончање избора у Шпанији, те је тек у другој половини године дошло до напредака и на овом пољу. На састанку Управе за информације и културу при ССИП-у 18. јула донете су неке конкретне препоруке за унапређење културне и универзитетске кооперације. Међутим, закључци тог састанка јасно говоре о томе да је државном врху Југославије приоритет била политичка периодика, те је препоручено да се Амбасади у Шпанији најпре пошаљу књиге и материјали о говорима друга Тита, Народноослободилачкој борби, политици самоуправљања и несврстаности, као и да је неопходно дистрибуирати их што пре свим важнијим шпанским библиотекама³¹³. Давање оваквог примата политичкој литератури објашњено је и вишедеценијским утицајима екстремне југословенске емиграције у Шпанији, док званична тела СФРЈ по питању овакве политичке пропаганде нису могла ништа да ураде све до успоставе дипломатских односа³¹⁴. Са друге стране, препоруке везане за универзитетску сарадњу биле су ослобођене утицаја политике. Констатујући да се већ остварени почетни контакти са универзитетима у Валенсији и Саламанки морају продубити, такође је напоменуто да се сарадња и са високошколским установама у Мадриду и Барселони исто тако мора успоставити и при њима у догледно време отворити југословенски лекторати³¹⁵.

Препоруке Управе за информације и културу додатно је разрадио Савезни комитет за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу 20. септембра. Тада је најпре констатовано да је на овом пољу већ било међусобних контаката на универзитетском плану, у области театра, музике, филма и издавачке делатности, али су те везе до сада биле

³¹⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 45386, Допис Југославија Филма Савезном секретаријату иностраних послова, 23.12.1976.

³¹¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 45386, Допис Савезног секретаријата иностраних послова Југославија Филму, 15.2.1977.

³¹² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 412209, Допис Савеза лекарских друштава Југославије упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 7.3.1977.

³¹³ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 441967, *Sastanak Uprave za informacije i kulturu, održan 18. jula 1977. godine*, 3.

³¹⁴ Исто, 4.

³¹⁵ Исто, 4-5.

јако слабе³¹⁶. На основу сагледаних могућности за унапређење такве кооперације, овај комитет је истакао да се за 1978. и 1979. годину планира развијање сарадње на пољу изучавања шпанског језика и књижевности у СФРЈ, одржавање редовних контаката књижевника и издавача, учешће на свим важним манифестацијама у музици, култури, фолклору, театру, филму, ликовним уметностима. Такође је наведено да се у истом периоду планира шпанско учешће на Међународном сајму књига у Београду и у културном програму Медитеранских игара, док би СФРЈ у Шпанији имала намеру да организује изложбу савремене југословенске графике³¹⁷. Чињеница да је до конкретизације препорука о културној и научној сарадњи дошло управо у другој половини 1977. године није случајна, те је вероватна могућност да је овај документ сачињен ради Минићевог сусрета са Орехом за време заседања ГС ОУН 29. септембра. Тај сусрет додатно је убрзао политичке односе двеју земаља, а чини се да је исто то учинио и за културно-научну сарадњу између СФРЈ и Шпаније. Неумитно приближавање узајамних посета двојице шефова дипломатија налагало је да припреме за потписивање првих билатералних споразума буду убрзане.

У току јесени 1977. године, обе стране су интензивно радиле на усклађивању текстова званичних споразума за које је било предвиђено да се потпишу за време било Минићеве било Орехине посете. До тренутка Минићевог поласка за Мадрид, процес усклађивања текстова ипак није био окончан у потпуности, те су југословенски званичници процењивали да би званични преговори о склапању културно-просветног билатералног уговора могли да се окончају у првом кварталу наредне године, док би почетком 1978. године Југославија послала Шпанцима своју верзију нацрта споразума о научно-техничкој сарадњи³¹⁸. Иако због ових процедуралних кашњења није било могуће потписивање ниједног билатералног споразума током Минићеве посете Шпанији, две стране нису дозволиле да се исто догоди и за време Орехиног боравка у Београду.

Преговори о културно-просветном и научно-техничком споразуму на крају су окончани у предвиђеном року и већ трећег марта 1978. године Ореха је са југословенским званичницима потписао наведене билатералне уговоре. Споразум о научно-техничкој сарадњи прецизирао је сарадњу на пољу унапређења међусобних контаката између научника, лабораторија, библиотека, учествовања на конференцијама, израде заједничких студија, извештаја и анализа, креирања заједничких програма и пројеката од узајамног интереса, размене филмова, књига, часописа и других публикација. Овим уговором такође је предвиђено оснивање посебне мешовите комисије која би радила на његовој примени, док је сам споразум био потписан на пет година са могућношћу аутоматског продужења по истеку тог рока³¹⁹. Споразумом о просветно-културној сарадњи дефинисана је кооперација у образовању, књижевности, музици, ликовним уметностима, позоришту, филму, радију и телевизији. Њиме је такође предвиђена сарадња на пољу контаката високошколских установа, додељивања стипендија, реализовања студијских боравака и размена лектора, изучавања језика и књижевности двеју земаља на универзитетима, као и учешће и сарадња на међународним скуповима³²⁰. Поред ова два, од велике важности био је и трећи

³¹⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 450546, *Informacija o kulturno-prosvetnoj saradnji sa Španijom*, 20.9.1977.

³¹⁷ Исто, 3-5.

³¹⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 452818, *Informacija (platforma) povodom predstojeće zvanične posete PP SIV i saveznog sekretara za inostrane poslove M. Minića Španiji od 5. do 7. decembra 1977. godine*

³¹⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 414264, *Sporazum o naučnoj i tehničkoj saradnji između Vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Vlade Kraljevine Španije*, 3.3.1978.

³²⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 472294, *Sporazum o prosvetnoj i kulturnoj saradnji između Vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Vlade Kraljevine Španije*, 3.3.1978.

билатерални уговор потписан током Орехине посете. Споразум о међусобном укидању виза између СФРЈ и Шпаније који је тада потписан свакако је пружао нове могућности за развој како културних и научних веза тако и међусобних политичких и економских односа.

Сарадња Шпаније и Југославије у оквиру КЕБС

Одржавање Конференције о европској безбедности и сарадњи у Хелсинкију од 30. јула до 1. августа 1975. године представљало је врхунац процеса детанта у блоковски подељеној Европи. Идеја о једној оваквој конференцији почела је да се уобличава још 1972. године, а након више припремних састанака и договора о месту одржавања одлучено је и да се дискусија на самиту одвија у оквиру три велике теме или „корпе“ – прва се односила на политичко-безбедносне проблеме, друга је обухватала питања економије, културе, трговине, науке и животне средине, док се трећа бавила људским правима и протоком информација и идеја³²¹. На Хелсиншкој конференцији учествовале су укупно 33 европске земље, САД и Канада и по њеном завршетку потписан је Завршни акт којим су се потписнице обавезивале на мирно решавање свих међусобних спорова, поштовање суверенитета других држава, рад на унапређењу људских права и основних слобода, као и на сарадњу на пољу привреде, науке, културе, технике и заштите животне средине³²². Током саме конференције државе-учеснице неформално су биле подељене у три, махом блоковски дефинисане групе – западноевропске, источноевропске и несврстане/неутралне земље³²³.

За ток и успех Хелсиншке конференције биле су веома заинтересоване и Шпанија и Југославија. Своју приврженост тим циљевима и жељу за унапређењем међусобних односа истакли су Минић и Кортина Маури током свог сусрета у Хелсинкију. Жеље шпанског шефа дипломатије о побољшању односа ишле су даље у односу на оно што је Југославија у том тренутку била спремна да прихвати, али обојица министара су се том приликом у потпуности сложили да добри односи обе државе са арапским земљама и заједнички интереси за мир на простору Медитерана представљају добру основу за даље унапређење билатералних контаката³²⁴. Процес КЕБС-а ипак није окончан Хелсиншком конференцијом, а као место одржавања новог међународног састанка о питањима европске безбедности и сарадње одређен је управо Београд. Та одлука имала је велику важност и током процеса успостављања дипломатских односа између Београда и Мадрида, те је југословенски државни врх оцењивао да се амбасаде морају отворити пре почетка Београдског састанка КЕБС-а како се не би догодило то да у престоницу СФРЈ допућује делегација са којом Југославија нема званичне односе³²⁵.

³²¹ J. W. Young, J. Kent, *International Relations Since 1945: A Global History*, Oxford 2004, 310-311.

³²² „Завршни акт Конференције о безбедности и сарадњи у Европи, Хелсинки 1975“, у: В. Милинковић (ур.), *Документи КЕБС: 1975-1995*, Београд 1995, 9-70.

³²³ R. Vukadinović, *Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji*, Zagreb 1979, 234; Иако формално није била члан ниједног блока, Шпанија је у процесу КЕБС-а била укључена у групу западноевропских земаља, док су у групи неутралних и несврстаних земаља, заједно са СФРЈ, били Финска, Лихтенштајн, Малта, Аустрија, Сан Марино, Шведска, Швајцарска и Кипар.

³²⁴ ДАМСПСР, ПА, год. 1975, фасц. 181, пов. бр. 438284, *Zabeleška o razgovoru PP SIV i SS za inostrane poslove M. Minića sa španskim ministrom inostranih poslova Pedro Cortina Mauri u Helsinkiju, u okviru završne faze KEBS, 31. jula 1975. godine*

³²⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 182, пов. бр. 43072, *Informacija o IX sednici Saveznog saveta za međunarodne odnose održane 8. novembra 1976. godine, na kojoj su razmatrana neka aktuelna pitanja iz dosadašnjeg ostvarivanja zaključaka završnog dokumenta KEBS-a i priprema za Beogradski sastanak 1977. godine*

Убрзо након што су дипломатски односи успостављени 27. јануара 1977. године, показало се да Шпанија не губи време када су у питању припреме за Београдски састанак. У склопу тих припрема делегација из шпанског Министарства спољних послова задужена за КЕБС већ је деветог фебруара 1977. године допутовала у Београд на званичне консултације. Шпанци су том приликом показали посебно интересовање за питање сарадње на Медитерану, а такође су исказали жељу да додатно искористе неутрални и ванблоковски положај своје земље како би убедили велике силе да је неопходно да се и арапске државе укључе у дијалог ради постизања свеобухватног мира на подручју Средоземља³²⁶. Имајући у виду изузетно добре односе Југославије са арапским земљама, пре свега у оквиру сарадње у Покрету несврстаних, овај шпански предлог свакако је код југословенске делегације наишао на одобравање. Оно што је такође представљало јасан знак да су се шпанско-југословенски односи побољшали од тренутка успоставе пуних односа јесте и чињеница да су се у оквиру припрема за Београдски састанак шпанске дипломате најпре сусреле са југословенском делегацијом, а потом су уследиле консултације и са представницима Аустрије, Шведске, Румуније, Француске, Белгије, Совјетског Савеза, Мађарске и Пољске³²⁷.

Током овог и других састанака делегација двеју земаља у вези са припремама за Београдски састанак могла се приметити изузетна заинтересованост са обе стране када је у питању био наставак и развијање процеса КЕБС-а. Обе земље приступале су Београдском састанку са својих властитих позиција, али су им се интереси по бројним питањима ипак значајно поклапали, што је представљало адекватне предуслове за будућу добру сарадњу. КЕБС је за Југославију представљао важну гаранцију за то да се процес детанта неће ограничити само на блокове, већ ће такође обухватити и интересе малих, неутралних и несврстаних земаља које би у противном могле бити жртве договора између двеју водећих светских сила³²⁸. Са друге стране, један од главних мотива Шпаније за учествовање на КЕБС-у јесте било повећање утицаја на Медитерану, али више у смислу задржавања сопственог спољнополитичког курса него пристајање уз званичне ставове земаља чланица ЕЕЗ и НАТО³²⁹. Овакво делимично одступање Шпаније од званичних ставова земаља Запада током Београдског састанка није било толико приметно на званичним седницама, али се могло уочити током издвојених разговора са југословенском делегацијом.

Београдски састанак Конференције о европској безбедности и сарадњи одвијао се у три фазе. Прва фаза била је припремна и трајала је од 15. јуна до 5. јула 1977. године. Друга фаза, која је трајала од 4. октобра до 22. децембра 1977. године, представљала је званични почетак Састанка, док је трећа и последња фаза обухватала период од 17. јануара до 9. марта 1978. године³³⁰. За разлику од шпанско-југословенске добре сарадње на овом састанку, остварене пре свега захваљујући успостављеним дипломатским односима и одсуству крупнијих разлика у спољнополитичким питањима, односи између осталих делегација које су допутовале у Београд нису били у духу детанта и нити на оном нивоу као из Хелсинкија. То се најпре могло видети у односима између САД и СССР. Иако се нови амерички председник Џими Картер, који је ступио на ту позицију у јануару 1977. године, у почетку трудио да настави политику детанта у односима према СССР, неспоразуми и проблеми у међусобним односима и даље се искрсавали. За главне тачке спорења између двеју водећих

³²⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 214, пов. бр. 418393, *Pripreme Španije za Beogradsku konferenciju*

³²⁷ Исто.

³²⁸ D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975*, Beograd 2015, 235-237.

³²⁹ R. Vukadinović, *Mediteran između rata i mira*, Zagreb 1986, 101.

³³⁰ R. Vukadinović, *Beogradski sastanak*, 54.

светских сила, југословенске дипломате су сматрале америчко одуговлачење почетка преговора о новом споразуму о ограничавању наоружања (САЛТ II), све израженија настојања САД да истисну Совјете са Блиског истока, као и превелико инсистирање Вашингтона у погледу поштовања људских права дисидената у Совјетском Савезу и источноевропским земљама³³¹.

Ова спорења негативно су утицала на ток Београдског састанка и у појединим моментима доводила у питање праву посвећеност оба блока даљој сарадњи у областима европске безбедности и кооперације, а таква забринутост наглашена је и током сусрета југословенске и шпанске делегације у Београду. Потреба за прецизним формулисањем предлога о смањењу напетости на подручју Средоземља који не би доживео одбацивање од стране било које велике силе био једна од главних тема сусрета шпанске и југословенске делегације на КЕБС-у 15. новембра. 1977. године. Свесни погоршавања односа између САД и СССР, две делегације су се том приликом договориле да подрже предлог о оснивању посебне групе експерата која би се бавила питањима сарадње на Медитерану у којој би се нашли представници чланица КЕБС-а и арапских земаља, док би заузврат и Шпанија и СФРЈ одустале од инсистирања на питању ограничења наоружања на Средоземљу, што је био предлог који су одбацивале обе велике силе³³². Подршка оваквом предлогу потврђивала је постојање готово истоветних ставова обе делегације по питањима ограничавања наоружања и медитеранске сарадње између европских и арапских држава, али су такође и једни и други били свесни тога да је могућност усвајања тих предлога отежана у ситуацији када су погоршани односи између Москве и Вашингтона управо због питања стратешког наоружања и блискоисточне кризе.

Управо се по питањима вођења самосталне спољне политике на Медитерану и ограничења наоружања огледало извесно одступање Шпаније од већине западних земаља. Ипак, такав став шпанска делегација није износила само током Београдског састанка, већ и непосредно по његовом завршетку. На једном међународном семинару политичких партија јужноевропских земаља у Венецији крајем априла 1978. године, иначе посвећеном питањима европске безбедности, представници УДЦ су изнели став да медитеранске земље на Средоземљу морају да воде политику независну од великих сила, док су ПСОЕ и КПШ инсистирали на потреби престанка даљег ширења војних савеза³³³. У разговору између две делегације, који је одржан 13. априла 1978. у Београду, шпански представник оценио је недавно завршени састанак КЕБС-а негативно, пре свега због утиска да су САД користиле тај састанак искључиво ради вршења притиска на земље Варшавског пакта по питању људских права дисидената, док су источноевропске земље дошле у Београд „више спремне

³³¹ Д. Богетић, „Предговор – Размена посета највиших југословенских и америчких званичника 1955-1980“, у: М. Милошевић, Д. Богетић (прир.), *Југославија – Сједињене Америчке Државе: Сусрети и разговори највиших званичника Југославије и САД 1955-1980*, Београд 2017, 135-136; Међутим, у билатералним разговорима са Титом, вођеним у Вашингтону у марту 1978. године, председник Картер је све време наглашавао да су односи САД и СССР веома добри, те да се константно разговара о наставку преговора о ограничавању стратешког и нуклеарног наоружања („*Stenografske beleške sa razgovora predsednika SFRJ Josipa Broza Tita i Džimi Kartera, predsednika SAD, održanih 7. marta 1978. u 10,00 časova i 9. marta 1978. u 9,30 u Beloj kući u Vašingtonu*“, у: М. Милошевић, Д. Богетић (прир.), *нав. дело*, 395-396, 404-405).

³³² ДАМСПРС, ПА, год. 1977, фасц. 185, пов. бр. 461644, *Zabeleška o razgovoru šefa jugoslovenske delegacije na BS KEBS Milorada Pešića sa šefom španske delegacije Luisom Pan de Soralue. Do susreta je došlo 15.11.1977. na osnovu dogovora*, 2.

³³³ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 210, пов. бр. 433013, *Izveštaj o međunarodnom seminaru „Jug Evrope – bezbednost i saradnja“ (Venecija, 27-29. april 1978. godine)*, 7.

на борбу са Западом него за сарадњу³³⁴. Међутим, овакви ставови и наступи шпанских дипломата, који су се могли протумачити као одређено неслагање са својим најближим партнерима из ЕЕЗ и НАТО, нису били изоловани нити везани само за КЕБС, већ су били део ширег *неутралистичког* заокрета у спољној политици Шпаније. Тај заокрет подразумевао је извесна одступања од основних спољнополитичких концепција западних земаља и пре свега се огледао у вођењу самосталне спољне политике и добрих односа са медитеранским, арапским и несврстаним државама, док су државни приоритети и даље остали учлањење у ЕЕЗ и добри односи са САД³³⁵. Имајући у виду југословенско-шпанске односе, таква спољнополитичка стратегија Мадрида могла им је донети само користи.

Београдски састанак Конференције о европској безбедности и сарадњи завршен је почетком марта 1978. године, свега неколико дана по одласку министра Орехе из југословенске престонице. Званично је окончан Завршним документом³³⁶, до чијег се коначног текста дошло консензусом након дугачког процеса преговарања и усклађивања. На овом састанку постала је очигледна криза у односима између двеју великих сила, а могућности за договор и дијалог биле су далеко мање него у Хелсинкију 1975. године. Земље Запада посебан нагласак ставиле су на стање људских права у источноевропским државама, док су у расправама о питањима из прве две „корпе“ била далеко мање активне, што је напоследку изазивало оштре и ригидне реакције чланица Варшавског пакта³³⁷. Концепт људских права био је један од стубова спољне политике новог америчког председника Картера, а инсистирање на њему током самог Београдског састанка имало је за последицу погоршање односа са Совјетским Савезом, што је између осталог представљало и очигледан знак да је процес детанта полако постајао озбиљно угрожен. Са друге стране, Београдски састанак КЕБС-а имао је и позитивних тековина, и то посебно важних за Југославију и Шпанију. Све учеснице овог састанка сагласиле су се око тога да је неопходно да се процес КЕБС-а настави новим дијалозима и сусретима, а такође је договорено да се нови састанак овог типа одржи управо у Мадриду у јесен 1980. године³³⁸. Још једну позитивну последицу представљала је чињеница да је једина нова мера која је у Београду донета, а да претходно већ у неком облику није била усвојена у Хелсинкију 1975. године, била одређивање сазива састанка медитеранских експерата³³⁹. Усвајање управо ове мере коју су здушно подржавале Југославија и Шпанија било је извесна потврда тога да су на Београдском састанку активности мањих и ванблоковских земаља знатно више доприносиле унапређењу европске сарадње него иступање великих сила.

³³⁴ ДАМСИРС, ПА, год. 1978, фасц. 210, пов. бр. 458158, *Zabeleška o razgovoru Jorge Fuentes, prvog sekretara španjolske ambasade sa Ivanom Pleše, samostalnim savetnikom u Grupi za Keba dana 13. aprila 1978.*

³³⁵ J. M. Fernández Fernández-Cuesta, „Objetivos y estrategia del giro neutralista de la política exterior de Adolfo Suárez (1978-1981)“, у: J. C. Pereira Castañares, J. M. Fernández Fernández-Cuesta (ур.), *La política exterior y la dimensión internacional de la Transición española: testigos y protagonistas (1976-1986)*, Pamplona 2016, 197-218.

³³⁶ „Zaključni dokument: Prateći sastanak KEBS, Beograd 1977-1978.“, у: B. Milinković (ур.), *нав. дело*, 73-75.

³³⁷ R. Vukadinović, *Beogradski sastanak*, 200-202.

³³⁸ *Исто*, 198.

³³⁹ *Исто*, 197-198.

Стабилизација билатералних односа (1978-1980)

Политички односи

Окончањем Орехине посете Београду створени су услови за прелазак југословенско-шпанских односа у неке мирније дипломатске воде. Тог марта 1978. године већ је било прошло више од годину дана од успостављања дипломатских односа између Београда и Мадрида, а проблеми који су дуго онемогућавали међусобну сарадњу су већ деловали као превазиђени. Оно што је у тих првих годину дана недостајало да би могло да се каже да између две државе постоје односи пуног капацитета јесу били недостатак званичних посета на високом нивоу и потписивање првих значајнијих билатералних споразума, али су по одласку Орехе из Београда и препреке те врсте коначно нестале. Тим чином су напоскон отклоњени и сви елементи провизорности у међусобним односима, упркос томе што је и након марта 1978. године остало још много посла како би се попуниле све рупе у билатералној сарадњи које су биле производ вишедеценијског изостанка званичних веза између ове две европске и медитеранске земље.

Почетак 1978. године свакако је значио почетак нове фазе у односима Београда и Мадрида, али основни ток те нове врсте односа умногоме је диктирала и даље изузетно бурна унутрашња ситуација у самој Шпанији. Током те године, Шпанија је била у процесу усвајања новог устава, а цео тај процес био је обележен бурним расправама у Кортесима и ван њих поводом бројних чланова у нацрту устава који су изазивали контроверзе код посланика из различитих странака. Тачке спорења биле су бројне, а највише расправе изазивали су чланови о дефинисању типа аутономије за поједине регионе и националности, права радника на штрајк, питање смртне казне, проблем озакоњења развода и абортуса, убацивање термина „слободно тржиште“ или „државна интервенција“ када је реч о дефинисању економског модела у држави, дилеме око тога да ли земљу унапред треба означити као монархију или оставити могућност у уставу за евентуални референдум о републици³⁴⁰. Странке заступљене у парламенту имале су различите погледе по свим овим питањима, почевши од владајуће УДЦ са позиције центра, преко леве опозиције у виду ПСОЕ и КПШ, конзервативне деснице оличене у Фрагиној Народној алијанси, па све до партија каталонских и баскијских националиста. Ситуација је додатно погоршана због појачаних терористичких активности организације ЕТА у току 1978. године, а сва бурна унутрашња превирања су почела да изазивају велику напетост и у војсци, те се у новембру 1978. једна мања група официра одлучила на организовање државног удара. У тој намери су били брзо осујећени, а њихова акција није имала готово никаквог одјека нити подршке у јавности³⁴¹.

Улога Југославије у свим овим унутрашњим процесима у Шпанији није била само посматрачка. Свакако да СФРЈ није могла никако значајније да утиче на сам ток збивања у Шпанији, али је у једном питању могла својим искуством донекле да помогне. Током процеса израде устава један део политичара из шпанског државног врха сматрао је да

³⁴⁰ S. Hulia, *нав. дело*, 170-172.

³⁴¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 463243, *Unutrašnja situacija – vojna zavera*, 21.11.1978; У овом извештају амбасаде СФРЈ у Мадриду наводи се да су циљеви организатора неуспелог државног удара нејасни, али да су им мотиви били везани за страховања од свеопште кризе и нестабилности у земљи услед усвајања новог устава са многим прогресивним члановима и због све учесталијих терористичких напада на припаднике војске и полиције.

југословенско искуство федерализма и специфичног регулисања односа између централне власти са једне и република, покрајина и народа са друге стране може Шпанији знатно да користи у том тренутку. Такво интересовање за југословенски федерализам испољио је председник Кортеса Ернандез Хил на састанку са Чачиновичем 12. јануара 1978. године, а истом приликом југословенски амбасадор му је предао и примерак Устава СФРЈ из 1974. године³⁴². Представници централних власти нису били једини који су идеје за решавање питања покрајинских овлашћења покушавали да пронађу и у југословенском уставу. Амбасадор Чачинович је по један примерак савезног устава предао и председнику привремене баскијске владе Рамону Рубијалу из редова ПСОЕ, као и председнику Социјалистичке партије Каталоније, сестринске странке Гонзалесових социјалиста из те покрајине.³⁴³ Иако је све време било јасно да власти у Мадриду нису биле превише вољне да дају покрајинама нека шира овлашћења, а камо ли да иду тако далеко да озаконе вид федерализма налик југословенском, ипак је чињеница да је чак председник Кортеса исказао интересовање за нека решења из савезног устава СФРЈ значила показивање дубоког поштовања шпанског државног врха према Београду. На крају је, без обзира на жестоке дебате и дуготрајне преговоре између политичких партија, Устав Краљевине Шпаније у оба дома Кортес усвојен убедљивом већином 31. октобра, а потом и потврђен гласовима Шпанаца на референдуму шестог децембра 1978. године.

Година 1979. такође је била бурна за Шпанце. Убрзо након усвајања новог устава, Суарез је распустио Кортесе и расписао нове парламентарне изборе, а убрзо за њима следили су и први локални избори од увођења демократије. Парламентарни избори од првог марта су мање-више потврђивали стање у парламенту настало 1977. године³⁴⁴, те је Суарезова УДЦ и овај пут изашла као победник али је због освајања само 35% гласова била приморана да поново формира мањинску владу. Међутим, на локалним изборима одржаним трећег априла УДЦ јесте победила у већини општина, али је ПСОЕ тријумфовала у Мадриду, Барселони и Севиљи, те је Суарез доживео свој први пораз губитком управо највећих градова³⁴⁵. Са друге стране, власт је до краја године успела да успешно заврши преговоре о нацрту званичних статута Каталоније и Баскије са покрајинским партијама, те су у октобру месецу текстови статута подржани од стране грађана на референдумима, чиме се отворила могућност за одржавање првих покрајинских избора наредне године.

Упркос томе што је 1979. година за Шпанце била готово једнако бурна као и претходна, то се није одразило на стагнацију односа са СФРЈ. Штавише, изгледало је да управо те 1979. године никад није било важније одржавање редовних контаката између званичника двеју министарстава спољних послова. То се најпре чинило преко потребним због погоршања односа Шпаније са несврстаним Мароком и Алжиром почевши од 1978. године. Током те године, Алжир је као вид притисака на Мадрид да призна независност Западне Сахаре почео да подржава сецесију Канарских острва. Међутим, већ од јесени 1977. године, шпанска влада полако почиње да мења свој ранији став да се не меша у заједничко мароканско-мауританско управљање Западном Сахаром и полако почиње да инсистира на томе да Рабат и Нуакшот омогуће самоопредељење народу те територије. Таква промена става Шпаније довела је до побољшања односа са Алжиром, што је кулминирало

³⁴² ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 41394, *Iz razgovora sa predsednikom Kortesa Antonio Hernandez Gilom*, 12.1.1978.

³⁴³ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 43913, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 20.1.1978; пов. бр. 430616, *Razgovor sa Ramonom Rubial Cavia, predsednikom preautonomne vlade Baskije*, 25.5.1978.

³⁴⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 418648, *Španski izbori*, 3.3.1979.

³⁴⁵ С. Barrera, „La España democrática (1978-1997)“, у: J. Paredes (прир.), *нав. дело*, 919.

Суарезовом посетом тој земљи почетком маја 1979. године и заједничким саопштењем у коме се позива на „деколонизацију Западне Сахаре“³⁴⁶. Овакве поруке знатно су погоршале шпанске односе с Мароком, који почиње од тада снажније да истиче своје претензије на шпанске енклаве Сеуту и Мелиљу коју окружује мароканска територија, а чак ни посета шпанског краља Рабату у јуну 1979. године није могла да доведе до побољшања односа³⁴⁷.

Погоршање односа са Шпаније са Алжиром и Мароком, важним савезницима СФРЈ у Покрету несврстаних, помно су пратили југословенски званичници. То питање постало је још важније у светлу Самита несврстаних у Хавани, који је одржан управо те 1979. године у септембру. Између осталог, то питање било је једна од главних тема разговора током два састанка званичника два министарства спољних послова који су одржани у току 1979. године. На првом таквом састанку, одржаном 29. јуна у Београду, југословенска страна угостила је шпанску делегацију предвођену генералним директором Одељења за Европу и Атлантук при шпанском министарству спољних послова Хуаном Лоригом. Најважније теме током разговора биле су о предстојећем састанку КЕБС-а у Мадриду 1980. године и кризним жариштима на Медитерану, а политичка гледишта двеју земаља су се готово у свему подударала. По питању Западне Сахаре ниједна делегација није отворено истакла да се залаже за њену независност, начин њиховог говора и фразе које су користили упућују на закључак да су и једни и други суштински подржавали самосталност те територије, али да због дипломатске обазривости то ниједног тренутка нису отворено истакли³⁴⁸. Сагласност обе стране постојала је и у погледу мировног споразума из Кемп Дејвида, склопљеног између Израела и Египта 1978. године. Шпанска и југословенска делегација су то оцениле као непотпуно решење које само може да продуби сукобе на Блиском истоку уколико се мирно решење не постигне са свим арапским државама које су у конфликту са Израелом³⁴⁹.

Оваква подударност спољнополитичких гледишта двеју земаља није била случајна. Од 1978. године шпанска влада је делимично изменила свој спољнополитички курс и почела је заступа одређене ставове који су се чинили ближи становиштима неутралних држава него оних који желе чланство у ЕЕЗ и НАТО. Таква промена огледала се најпре у одбијању Мадрида да успостави дипломатске односе са Израелом због солидарности са арапским земљама, заокрета у погледу става према Западној Сахари, одржавању добрих политичких и економских односа са Кастровом Кубом и напоследку – истицањем жеље за учествовањем на Самиту несврстаних у Хавани 1979. године у статусу посматрача или госта³⁵⁰. Иако је основни правац шпанске спољне политике остао евроатлантски, ове разлике у односу на спољнополитичке концепције Запада свакако су постајале све израженије крајем 1970-их година.

Једна од тих разлика која је била од изузетног значаја за Југославију био је однос Шпаније према Покрету несврстаних. Симпатије Мадрида према политици несврстаности

³⁴⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 425140, *Poseta Suareza Alžiru*

³⁴⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 435779, *Špansko-marokanski odnosi – poseta kralja Maroku*

³⁴⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 436996, *Izveštaj o konsultacijama predstavnika SSIP-a i Ministarstva inostranih poslova Španije, koje su predvodili PSS Miloš Melovski i generalni direktor za Evropu i Atlantik Huan Duran Lorigo, 29. juna 1979. u Beogradu*; Шпанци су том приликом говорили да је у случају Западне Сахаре „једино теоријско решење да Мароко и Мауританија напусте територије које су окупирале“ (стр. 4), док је југословенска страна наводила да они већ имају интензивне контакте са представницима Полисарио Фронта (стр. 8-9). Додуше, сличну изјаву о окупационим снагама Марока и Мауританије, као и о скоријем признању независне Западне Сахаре говорили су током 1979. Тито и други високи званичници СФРЈ (Т. Јаковина, *нав. дело*, 569).

³⁴⁹ *Исто*, 2-3, 8.

³⁵⁰ J. M. Fernández Fernández-Cuesta, *нав. дело*, 217-218.

надживеле су Франка, због званичне политике приближавања Западу шпански државни врх није био у могућности да учини неке конкретне кораке погледу приближавања Покрету. Званичници ССИП-а још у септембру 1976. године извештавају да је Шпанија првобитно послала захтев за учествовањем на Самиту у Коломбу те године, али да су захтев у једном тренутку повукли „вероватно због својих интереса према Западу“³⁵¹. Упркос томе, већ од краја 1977. године у шпанској влади поново оживљава иницијатива у вези са упућивањем захтева сличног садржаја за наредни самит у Хавани³⁵². Жељу за учествовањем шпанске делегације на Самиту у Хавани у статусу госта Ореха званично саопштава новом савезном секретару иностраних послова СФРЈ Јосипу Врховцу током сусрета у Њујорку другог јуна 1978. године³⁵³, а званични позив Куба је послала Шпанији шестог августа 1979. године³⁵⁴. Основно обележје Самита у Хавани, који је одржан од трећег до девог септембра 1979. године, био је сукоб различитих концепција у вези са будућношћу самог Покрета. Титово лично присуство умногоме је одлучило да управо југословенска концепција о повратку на изворна начела Покрета из 1961. године однесе превагу. Главни конкурент овом становишту био је план о приближавању Покрета земљама Варшавског пакта који су инцирале Куба, Вијетнам, Авганистан, Ангола и Етиопија, а који се темељио на тези о „природном савезништву“ несврстаних и социјалистичких земаља³⁵⁵. Самит у Хавани био је најбројнији скуп несврстаних до тада и на њему су учествовале 92 пуноправне чланице Покрета, 20 посматрача и 18 гостију, међу којима је по први пут била и Шпанија³⁵⁶.

По завршетку Самита шпански и југословенски званичници имали су опширна разматрања о његовом току и резултатима. Показало се да су и по овом питању ставови Београда и Мадрида готово потпуно комплементарни. Дана 24. септембра Чачинович је имао дужи разговор са државним секретаром шпанског Министарства спољних послова Карлосом Роблесом Пикером, који је свега неколико недеља раније био шеф делегације Шпаније у Хавани. Пикер је том приликом констатовао како је Самит лоше организован, да се видела очигледна намера домаћина да путем утицаја на афричке чланице обезбеди већину за приближавање Покрета Совјетима, да је Фидел Кастро у свом говору „манипулисао без скрупула“, док је, по његовом мишљењу, Титов говор био изузетно инспиративан и да је управо он у највећој мери утицао на то да Покрет задржи свој дотадашњи ванблоковски курс³⁵⁷. Међутим, већ током наредног сусрета, Пикер је своје ставове о Хавани изменио, што се овог пута југословенским званичницима није допало. Делегација ССИП-а, предвођена замеником савезног секретара Милорадом Пешићем, дошла је у Мадрид крајем октобра у узвратну посету колегама из шпанског Министарства спољних послова. У разговорима с Пешићем, Пикер је овог пута истакао како је наступ СФРЈ у Хавани имао веома позитивне последице по ток Самита, али да друге земље нису биле толико активне по том питању. Такође је навео да му се чини да је Покрет у Хавани ипак „скренуо улево“, упркос свим настојањима Југославије и Тита лично да се то не деси, али да се то најпре видело у томе што су на Самиту доминирали изрази попут

³⁵¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1976, фасц. 218, пов. бр. 444030/1, *Najnoviji razvoj u Španiji i jugoslovensko-španski odnosi*, 17.9.1976.

³⁵² J. M. Fernández Fernández-Cuesta, *нав. дело*, 205.

³⁵³ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 432862, *Razgovor saveznog sekretara druga J. Vrhoveca sa MIP Španije Orehom u Njujorku 2. juna 1978*; Седмнаестог маја 1978. Милоша Минића на месту савезног секретара иностраних послова заменио је Јосип Врховец (прим. Д. М.).

³⁵⁴ J. M. Fernández Fernández-Cuesta, *нав. дело*, 205.

³⁵⁵ О. Bogetić, D. Bogetić, *нав. дело*, 167.

³⁵⁶ *Исто*, 166-167.

³⁵⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр.450037, *Iz dužeg razgovora sa zamjenikom MIP-a Picquerom*

„неоколонијализма и империјализма“, иначе потпуно у складу са речником који користи и Совјетски Савез³⁵⁸. Са оценом о приближавању Покрета Варшавском пакту Пешић се нимало није сложио и истакао је да је управо залагањем већине чланица и демократским начином одлучивања дошло до тога да је Самит у Хавани потврдио приврженост Покрета својим изворним принципима несврстаности³⁵⁹. Ипак, на крају размене мишљења било је јасно да размимоилажења двеју делегација о исходу Самита у Хавани нису имала готово никаквог практичног значаја. Показало се да су и Београд и Мадрид постигли апсолутну сагласност о оцени природе кубанског деловања у Покрету несврстаних, као и о опасностима за Покрет које у тим Кастровим амбицијама леже.

Сустрет двеју делегација у Мадриду крајем октобра 1979. године био је значајан и због других тема које су на њему разматране. Посебну част представљала је чињеница да је југословенску делегацију у Мадриду тада угостио и лично министар Ореха, са којим је Пешић водио отворене разговоре о бројним темама о сарадњи на билатералном и међународном нивоу. Том приликом две делегације разговарале су о реализовању међусобних посета у току 1980. године, јачању билатералне економске сарадње, припремама за Мадридски састанак КЕБС-а, питању разоружања и кооперације медитеранских земаља, последицама нафтне кризе која је те године поново погодила свет, о кризи у Западној Сахари и одлуци Мауританије о повлачењу са те територије и о немирима и деколонизацији на југу Африке. Ово је био први пут да је током једног званичног сусрета између југословенских и шпанских званичника дискутовано о толиком броју важних тема од билатералног и глобалног значаја. Оно што је можда бољи индикатор изузетно доброг развоја међусобних односа јесте чињеница да током тих разговора ни по једном питању није дошло до крупнијег неслагања двеју делегација, што је само додатно потврђивало тезу о постојању неутралистичког заокрета у Суарезовој спољној политици, иначе приметној још од 1978. године.

Напретка у билатералним односима није било само у сфери усклађености спољне политике Београда и Мадрида. До прве сарадње коначно је дошло и у погледу војних односа. Због разлике у спољнополитичким орјентацијама две земље, до овакаве врсте сарадње можда је и најтеже било доћи. Најпре је у посету Југославији дошла шпанска војна делегација предвођена генералом Хосе Гутијерез Бенитом у периоду од петог до осмог фебруара 1979. године. Због своје деликатности овај први сусрет војних званичника прошао је без присуства медија, а током самог састанка нису договорене неке конкретне мере, већ је само констатована заинтересованост обе стране за сарадњу војних индустрија двеју земаља³⁶⁰. Упркос томе, чини се да је подозривост у погледу овог вида сарадње поготово била изражена код несврстане Југославије. Почетком 1980. године почели су преговори о узвратној посети делегације Југословенске народне армије (ЈНА) Мадриду, али је југословенска страна тражила да и овај пут посета прође без медијског публицитета, док су Шпанци такав захтев сматрали чудним уколико са обе стране постоји жеља да се унапреди војна сарадња³⁶¹. До посете делегације ЈНА, коју је предводио генерал-пуковник Јанко

³⁵⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 457983, *Izveštaj o konsultacijama ZSS M. Pešića sa državnim sekretarom za inostrane poslove Kraljevine Španije Robles Pikerom, razgovorima ZSS sa ministrom inostranih poslova Španije Marselinom Orehom, kao i predsednikom Komisije za spoljne poslove Kongresa Ignacio Kamunjasom, vođenim u Madridu 30-31. oktobra 1979. godine*, 8-9.

³⁵⁹ Исто, 9-10.

³⁶⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 47052, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 9.2.1979.

³⁶¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 413387, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 6.3.1980.

Шушњар, дошло је од 24. до 28. марта 1980. године. Том приликом делегација ЈНА водила је разговоре са шпанским министром одбране Агустином Родригезом и другим званичницима Министарства одбране и посетила је неколико предузећа која су се бавила производњом војне опреме. У разговору са Шушњаром, Родригез је упутио званичан позив савезном секретару за народну одбрану Николи Љубичићу да дође у званичну посету Шпанији, а две делегације су се током сусрета сложила за унапређење сарадње на војно-економском плану и на пољу заједничких акција на трећим тржиштима³⁶².

Поред посете војних званичника у току прве половине 1980. године дошло је и до реализације прве посете делегације Кортеса Југославији. Шпанску делегацију том приликом предводио је Игнасио Камуњас, председник Комисије за спољну политику шпанског Конгреса, а посета је реализована између 20. и 22. марта. Тих дана Камуњас је имао прилику да размени мишљења о актуелним билатералним и глобалним питањима са званичницима Скупштине СФРЈ и са секретаром Врховцем³⁶³. Главна тема разговора овог пута била је совјетска инвазија на Авганистан, до које је дошло у децембру 1979. године. Врховец је том приликом открио свом саговорнику да је по питању инвазије на Авганистан дошло до поделе у Покрету несврстаних на три групе. По мишљењу Врховца, „леву“ групу предводи Куба и она заступа ставове о оправданости совјетске интервенције у једној несврстаној земљи као што је Авганистан, „десна“ група је на страни НАТО савеза и ошто осуђује интервенцију, док се Југославија налази у трећој групи која за сада неуспешно покушава да убеди обе стране да се одрекну блоковске политике и да помогну да се нађе јединствена формула која би верно осликавала гледиште Покрета на ситуацију у Авганистану³⁶⁴. У Врховчевим одговорима није било јасно на које земље је тачно мислио када је помињао „десну“ групу, али је његово песимистично гледање на став несврстаних према инвазији на Авганистан одлично осликавало мукотрпни процес дискусија, одлучивања, заузимања ставова и суштинске немогућности постизања консензуса у једном Покрету који броји готово стотину пуноправних држава-чланица.

Билатерални економски односи

Током сусрета Минића са шпанским министром туризма у Мадриду договорено је остваривање веома амбициозних циљева који се односе на унапређење билатералне сарадње у 1978. години. У првој половини 1978. године заиста је изгледало да се обе стране труде да овај вид односа унапреде што више могу и да склопе различите аранжмане и уговоре о регулисању бројних сфера међусобних привредних односа. Након посете представника ПКЈ Шпанији у фебруару интензивирани су преговори о билатералном споразуму о ваздушном саобраћају. Током преговора одржаних у Мадриду од 29. до 31. марта између званичника шпанске владе и Савезног комитета за саобраћај и везе, договорен је званични текст споразума о ваздушном саобраћају, али је овом приликом текст само

³⁶² ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 419550, *Uzratna poseta naše vojno ekonomske delegacije Španiji*

³⁶³ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 420810, *Zabeleška o razgovoru saveznog sekretara za inostrane poslove Josipa Vrhovca sa Ignacio Kamunjasom, predsednikom Komisije za spoljnu politiku Doma poslanika španskog parlamenta, 21. marta 1980. godine*

³⁶⁴ *Исто*, 2-4; Званични став СФРЈ према инвазији на Авганистан званично је уобличен тек 30. децембра 1979. године, чак три дана након почетка интервенције, а процес издавања саопштења о званичној реакцији обележила су дубока проматрања целог државног врха о адекватној форми званичног става. Том приликом, Тито је имао консултације и са председником Картером, а напослетку у званичном ставу Југославије наглашено је да је за СФРЈ „недопустив било какав облик стране интервенције или наметања туђе воље сувереним државама“ (Т. Јакovina, *нав. дело*, 288-290).

парафиран³⁶⁵. Након тога је у Београду боравила званична делегација неколико шпанских банака у периоду од 31. маја до 3. јуна. Том приликом делегацију је примио вицегувернер Народне банке Југославије (НБЈ), а шпанска делегација се током званичних разговора највише интересовала за могућности унапређења међубанкарске сарадње, о начину функционисања НБЈ, политици курса динара, спровођењу новчане и кредитне политике државе и о начинима одржавања опште ликвидности у земљи и иностранству³⁶⁶. Поред овога, било је значајно учешће југословенских предузећа на Међународном сајму у Барселони у јуну 1978. године. Том приликом на Сајму је учествовало 25 производних организација удруженог рада и 16 спољнотрговинских организација пореклом из СФРЈ, а осми јун те године био је проглашен југословенским даном на Сајму³⁶⁷.

Врхунац међусобне привредне сарадње у 1978. години била је званична посета шпанског министра трговине и туризма Гарсије Дијеза Југославији у периоду од 9. до 12. јула, као и потписивање Споразума о сарадњи у области туризма које је том приликом обављено последњег дана његове посете. Још од јула 1977. године СИБ је у својим закључцима посебно инсистирао на потреби што скоријег склапања уговора о сарадњи у туризму, након чега су уследили месеци усклађивања текста и званичних преговора двеју страна³⁶⁸. Споразум о трговинској сарадњи који је склопљен 12. јула 1978. године предвиђао је кооперацију двеју држава у области унапређивања и повећавања туристичког промета, подстицања сарадње званичних органа и организација које се баве туризмом, на пољу организовања туристичке пропаганде и информативне делатности, а Споразумом је такође предвиђено и оснивање посебне мешовите комисије чији би задатак био креирање посебних планова за лакше спровођење свих одредби тог уговора³⁶⁹.

Током 1978. године доста је урађено на пољу побољшања билатералне економске сарадње и на другим пољима. Напредак је био приметан и у области индустријско-техничке кооперације и заједничких улагања, где су потписани уговори о производњи железничко-транспортних средстава и о производњи машина за обраду дрвета, док су у мају привредне коморе СР Словеније и Барселоне склопиле споразум о међукоморској сарадњи³⁷⁰. Осетан раст био је приметан и на пољу трговинске размене, упркос неким забрињавајућим трендовима. У току те године дошло је до смањења извоза дрвне грађе из СФРЈ у Шпанију, робе која је чинила 60% укупног југословенског извоза у ту земљу³⁷¹, али то ипак није допринело повећању трговинског дисбаланса. Напротив, дошло је до смањења дисбаланса у односу на 1977. годину. Године 1978. укупна трговинска размена СФРЈ и Шпаније се повећала са 39,7 на 48,7 милиона долара у односу на претходну годину, док је у истом

³⁶⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 434916, *Sporazum o vazdušnom saobraćaju između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Kraljevine Španije*

³⁶⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 434941, *Beleška sa sastanka održanog 1. juna 1978. godine u narodnoj banci Jugoslavije sa bankarskom delegacijom Španije*; У тој делегацији биле су присутне следеће шпанске банке: Banca Central, Banco Exterior de España, Banco de Bilbao, Banco Hispano Americano, Banco Internacional de Comercio.

³⁶⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 46371, *Izveštaj o kolektivnom učešću jugoslovenskih organizacija udruženog rada na 46-om Međunarodnom sajmu u Barseloni od 2. do 11. juna 1978. godine*

³⁶⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 414385, Допис Савезног извршног већа Савезном секретаријату иностраних послова, 9.3.1978.

³⁶⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 443246, *Sporazum između Vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Vlade Kraljevine Španije o saradnji u oblasti turizma*, 12.7.1978.

³⁷⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 463808, *Osvrt na privrednu saradnju između Jugoslavije i Španije u 1978. godini*, 5-6, 8.

³⁷¹ Исто, 3.

периоду разлика у овом виду размене умањена са 14,9 на 10,3 милиона долара³⁷². Размена од 48,7 милиона долара за 1978. годину ипак је била веома удаљена од раније процене од 64 милиона долара коју су прогнозирали Минић и Гарсија Дијез, али је ипак представљала значајно повећање у односу на претходну годину. Међутим, видни дисбаланс био је приметан у броју туриста. Југословенски званичници процењивали су да је у току 1978. године Шпанију посетило око 58 000 туриста из СФРЈ, док су податке шпанских стручњака о броју од 40 000 шпанских туриста у Југославији у истом периоду оцењивали као знатно претеривање те да је несразмера у овој области и даље остала велика³⁷³.

Година 1979. са собом је донела нове изазове за економију обе земље. Југословенску економију тешко је погодио нови талас светске нафте кризе који је наступио те године. Поред нафтне кризе економију СФРЈ је у другој половини 1970-их додатно оптеретило и неконтролисано задуживање земље у иностранству. Због тога се спољни дуг државе у периоду од 1975. до 1980. године повећао са 6,6 на чак 20,5 милијарди долара, а таква лоша економска ситуација најтеже је погодила спољнотрговински биланс СФРЈ, који је управо те 1979. године достигао рекордни дефицит од 6 милијарди долара³⁷⁴. Шпанија се нешто боље носила са новим нафтним ударом, али је и њена привреда била у великој кризи. Те 1979. године инфлација у Шпанији износила је високих 15,8%, број незапослених се повећао на чак 10% укупног активног становништва, али је, са друге стране, спољнотрговински дефицит смањен са 6 на 4 милијарде долара за само годину дана, док је бруто друштвени производ у односу на 1978. годину порастао за скромних 1,5 посто³⁷⁵.

Упркос томе што је у југословенској и у шпанској економији криза била више него очигледна, то се ипак није у толикој мери одразило негативно на међусобне економске односе, већ је учинак у тој области у току 1979. године имао и позитивне и негативне стране. Споразум о ваздушном саобраћају, који је парафиран крајем марта претходне године, потписан је званично 11. априла 1979. у Београду. Њиме су напokon регулисана питања добијања трајних дозвола за директне авио-линије, прецизирање царинских дажбина, аеродромских такси и других тарифа, као и вођење периодичних евиденција о летовима између две земље³⁷⁶. Оно што је било карактеристично за овај билатерални споразум јесте необично дуг процес између усаглашавања текста, преговора двеју страна, парафирања и потписивања финалног текста. Овај уговор требало је да буде потписан још за време посете Гарсије Дијеза у јулу 1978. године, али Шпанци нису били сагласни за то да тада дође до званичног потписивања. Југословенски званичници су овај потез шпанских власти протумачили као сигнал званичног Мадрида да им је приоритет у економској сарадњи трговинска размена, док су у другим областима билатералне привредне сарадње били знатно мање предузимљиви³⁷⁷. Није сасвим јасно на основу чега су званичници Амбасаде СФРЈ у Мадриду дошли до оваквог закључка. Током свих међусобних сусрета и разговора економских делегација двеју земаља било је јасно да код Шпанаца постоји јасна опредељеност за развијање свих облика привредне сарадње. Осим у наведеном случају

³⁷² ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 416721, *Економски односи са Шпанијом*, 1.

³⁷³ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 44613, *Информација о неким аспектима развоја туризма у Шпанији и билатералној сарадњи у овој области*

³⁷⁴ В. Petranović, *нав. дело*, 445; Љ. S. Adamović, Dž. Lempi, R. O. Priket, *нав. дело*, 88.

³⁷⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 423066, *Годишњи извештај Амбасаде СФРЈ у Мадриду за 1979. годину – Економска ситуација Шпаније у 1979. години*, 1.

³⁷⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 422293, *Споразум о ваздушном саобраћају између Владе Социјалистичке Федеративне Републике Југославије и Владе Краљевине Шпаније*

³⁷⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 149, пов. бр. 439196, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 5.7.1978.

одлагања потписивања споразума о ваздушном саобраћају, ни у једном другом случају није се могло приметити одуговлачење или одбијање било каквих југословенских предлога од стране шпанских представника.

Сагласност двеју делегација на првом заседању Мешовите комисије за привредну сарадњу, одржаном од петог до осмог септембра 1979. у Београду, по свим питањима међусобне економске кооперације противречила је ранијим закључцима југословенских дипломата из Мадрида. Формирање те комисије било је предвиђено још Трговинским споразумом из 1976. године, а затим су питање почетка њеног рада поново покренули Минић и Ореха током својих званичних посета Мадриду и Београду. На том јубиларном заседању Комисије у септембру 1979. године шпанску делегацију примили су савезни секретар за спољну трговину Метод Ротар, потпредседник ПКЈ Димитар Бојковски и заменик председника Савезног комитета за индустрију и енергетику Хасан Шиљак. Том приликом вођени су опширни преговори о унапређењу различитих сфера билатералне привредне сарадње, а напослетку је усаглашен и званични протокол о донетим одлукама. Тим протоколом предвиђено је повећање извоза југословенских пољопривредно-прехрамбених производа у Шпанију, смањење посредне размене роба и услуга преко трећих земаља, размена технологија, патената и лиценци у оквиру индустријске кооперације, потенцијално оснивање мешовитих југословенско-шпанских предузећа која би производила робу за трећа тржишта, а такође је договорено и одржавање посебних преговора о проширивању финансијске, научно-техничке, телекомуникационе, саобраћајне и туристичке сарадње³⁷⁸. У име Шпаније, Протокол је потписао Мануел Рејеро, шеф делегације и генерални директор у Министарству трговине и туризма.

Са друге стране, негативни трендови у току 1979. године посебно су били изражени у погледу трговинске размене. Смањење дисбаланса из 1978. године није било дугог века, те је поновни удар нафтне кризе утицао на суноврат југословенског извоза у Шпанију. Извоз резане грађе из Југославије је драматично опао током 1979. године, што је довело до тога у току те године извоз из СФРЈ опадне за 2%, док је шпански увоз у Југославију повећан за невероватних 78,7 процената. Укупна трговинска размена те године је повећана и износила је рекордна 62,6 милиона долара, али је СФРЈ у тој размени била на губитку читавих 34,6 милиона долара³⁷⁹. Напретка није било ни у погледу туристичког промета, те је боравак југословенских туриста у Шпанији далеко премашивао број шпанских гостију у СФРЈ, док међубанкарска сарадња није даље развијана након посете делегације шпанских банака Београду 1978. године³⁸⁰. Управо је сузбијање ових негативних трендова представљало добар основ за реализовање узвратне посете једног високог југословенског званичника задуженог за економска питања.

Јула 1978. године шпански министар Гарсија Дијез посетио је СФРЈ, док је савезни секретар за спољну трговину Метод Ротар узвратио посету у периоду од 10. до 12. марта 1980. године. Током те посете Ротар се сусрео са премијером Суарезом, министром Гарсијом Дијезом и министрима пољопривреде и индустрије. Пријем је био изузетно срдчан, а главне теме разговора биле су економска криза која је погодила обе земље,

³⁷⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 143, пов. бр. 459249, *Protokol sa prvog zasedanja Mešovite komisije po Trgovinskom sporazumu od 31. [sic] jula 1976. godine između Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Kraljevine Španije*

³⁷⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 43352, *Sastanak Sekcije za unapređenje ekonomskih odnosa sa Španijom i Portugalijom u Privrednoj komori Jugoslavije, povodom predstojeće uzvratne posete saveznog sekretara za spoljnu trgovinu Metoda Rotara Španiji*, 1.

³⁸⁰ Исто, 4-5.

предстојећи Мадридски састанак КЕБС-а, сарадња на подручју Медитерана и односи двеју држава са ЕЕЗ³⁸¹. На пољу унапређења привредне сарадње договорено је неколико конкретних мера. Најпре су се обе стране сагласиле око тога да у току 1980. године дође до потписивања билатералних уговора у областима индустријске и технолошке сарадње и о избегавању двоструког опорезивања пореза на доходак. Такође је предвиђено јачање сарадње у области производње железничких транспортних средстава, интензивирање преговора у ауто-индустрији између крагујевачке Заставе и Сеата, као и формирање експертске групе за сарадњу на трећим тржиштима, и то првенствено у арапским и латиноамеричким државама³⁸². Оно што је посебно било упечатљиво током ове посете био је разговор Ротара са премијером Суарезом. Председник шпанске владе тада је саопштио савезном секретару да ће се лично ангажовати око повећања увоза робе из Југославије, као и да му је веома жао због тога што су га бројни унутрашњи проблеми у земљи онемогућавали да реализује своју посету Југославији³⁸³. Том приликом Суарез је додао да се нада ће моћи да посети Београд у мају или јуну. Међутим, прилике за уговарање ове посете није ни било. Смрт Јосипа Броза 4. маја допринела је томе да Суарез и Ореха скрате своју посету Блиском истоку и да ужурбано стигну на време на сахрану југословенског председника, што је уједно представљало и прво ступање на тло Југославије једног председника Владе Краљевине Шпаније.

Комунистичка партија Шпаније

Догађаји из 1977. године имали су пресудан утицај на даљи развој односа између југословенских и шпанских комуниста. Најпре успостављање дипломатских односа Београда и Мадрида, а потом и легализација и учешће шпанских комуниста на првим парламентарним изборима, омогућили су продубљивање односа КПШ и СКЈ у једним сасвим новим условима. КПШ од тада више није била једна илегална партија која је у великој мери била зависна од иностране помоћи, већ јој је демократизација омогућила да постане један од стубова новог шпанског парламентаризма. То је такође значило да Југославији шпански комунисти нису више могли да буду једини „прозор у свет“ Шпаније, али таква ситуација није нипошто подразумевала и стагнацију међупартијских односа.

У току 1978. године, односи КПШ и СКЈ су и даље били на веома високом нивоу. Чести су били контакти и размене мишљења са Сантијагом Кариљом и другим функционерима КПШ о току процеса усвајања устава и бројним проблемима који су тада искрсавали³⁸⁴. Са друге стране, у току те године одржан је у Мадриду IX конгрес партије, први легални конгрес КПШ у Шпанији још од IV конгреса у Севиљи 1932. године. Конгрес је одржан од 19. до 23. априла, на коме је била присутна и делегација Савеза комуниста Југославије. Овај скуп имао је велику важност како за КПШ тако и за њене односе са југословенским комунистима. У току припрема конгреса била је јасна намера врха КПШ, на челу са самим Кариљом, да се из дефиниције партије у статуту избрише придев „лењинистичка“, што је довело до великог отпора у појединим локалним одборима, првенствено у мадридском³⁸⁵. Овакав развој унутар КПШ додатно је потрђивао њену

³⁸¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 416248, *Uzvratna poseta Španiji SSST Metoda Rotara (10-12. mart ove godine)*

³⁸² Исто, 3-5, 8.

³⁸³ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 415773, *Poseta SSST Rotara predsedniku Suarezu*, 13.3.1980.

³⁸⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 415732, *Iz razgovora sa Kariljom*, 17.3.1978.

³⁸⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 417572, *Konferencija madridske organizacije KP Španije*

еврокомунистичку усмереност и жељу да се према својим садашњим и будућим потенцијалним гласачима у Шпанији представи као аутентична шпанска странка која више није део монолитног међународног комунистичког покрета који прима директиве из Москве. Међутим, примедбе на промене које је са собом доносио IX конгрес долазиле су са разних страна. У току самог конгреса су се Кариљо и Ибарури, главни заговорници идеје избацивања „лењинизма“, суочили са унутрашњим и са спољашњим отпорима. Током гласања двотрећинском већином усвојена је формулација којом је појам „лењинизам“ избачен из дефиниције партије, што је изазвало велика негодовања делегације КПСС и тихе протесте преостале трећине делегата КПШ³⁸⁶. Расправа током самог конгреса прошла је, по речима југословенске делегације, у духу демократског дијалога и толеранције, те је након гласања партија редефинисана као „марксистичка, револуционарна и демократска“³⁸⁷.

Са друге стране, ни југословенска делегација није у потпуности била сагласна са текстом Резолуције коју је Кариљо намеравао да изнесе пред Конгрес. У делу Резолуције у којем је Кариљо био самокритичан према сопственим и партијским „грешкама из стаљинистичке прошлости“, нигде се посебно није помињало кајање због давања подршке Информбироу против Југославије 1948. године, што је југословенској делегацији засметало. У току самог Конгреса, Мануел Аскарате извинио се званичницима СКЈ и рекао да ће покушати да утиче на Кариља да се таква формулација измени, али југословенске сугестије на крају ипак нису унете у завршни текст Резолуције IX конгреса КПШ³⁸⁸. Током разговора са шефом југословенске делегације на Конгресу Александром Грличковим, Кариљо је пажљиво саслушао сугестије СКЈ и признао да су оне на месту, али је био неодређен када је објашњавао због чега те измене ипак нису унете³⁸⁹. С обзиром на чињеницу да је главна тема разговора Грличкова и Кариља био велики притисак који су вршиле КПСС и источноевропске партије на КПШ да се не одрекне „лењинизма“, може се претпоставити да за Кариља у таквој ситуацији никако не би било опортуно да током самог Конгреса врши измене у кључним документима тог скупа на основу директних сугестија једне иностране комунистичке партије. Упркос томе, овакве трзавице нису могле озбиљније да угрозе међупартијске односе, те су контакти званичника са обе стране наставили несметано да се одвијају, и то сваки пут у веома срдочној и отвореној атмосфери.

До краја 1978. године још једна југословенска делегација дошла је у посету шпанским комунистима. Овог пута повод за долазак био је Фестивал штампе у организацији партијског листа *Мундо Обреро*, који је одржан у периоду од 29. септембра до 1. октобра. Делегацију из Југославије предводио је заменик главног уредника листа *Комунист* Алберт Души. Током самог фестивала велика пажња придата је југословенском штанду, а посебне похвале за квалитет излагања добили су од Кариља и Ибарури³⁹⁰.

Година 1979. донела је са собом бројне изазове, те је потреба за међусобним консултацијама постала израженија. Кариљо је те године два пута долазио у Југославију, у априлу и августу, док је посебна делегација СКЈ дошла у посету у Мадрид у октобру на

³⁸⁶ АЈ, КПР, I-5-b/107-3, *Izveštaj delegacije Saveza komunista Jugoslavije o Devetom kongresu Komunističke partije Španije*, 19, 25; Том приликом посебно је био оштра шеф делегације КПСС, који је недуго потом изјавио да је тражење сопственог пута у социјализам без марксизма-лењинизма „пуко помодарство и нешто што је могуће само у кибернетици или високој моди одевања“.

³⁸⁷ *Исто*, 28-29.

³⁸⁸ *Исто*, 26-27.

³⁸⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122//I-158, *Zabeleška o razgovoru sekretara u Izvršnom komitetu Predsedništva SKJ Aleksandra Grličkova sa generalnim sekretarom CK KP Španije Santjagom Kariljom*, 2.

³⁹⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 455723, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 17.10.1978.

разговоре са званичницима КПШ и ПСОЕ. Почетком године једна од најважнијих тема током међусобних консултација били су парламентарни и локални избори, као и склапање постизборних коалиција комуниста са другим партијама. Кариљо је лично био веома задовољан исходима и једних и других избора. Посебно га је радовала чињеница да је КПШ на парламентарним изборима освојила три места више у Конгресу, док је на општинским изборима прошла још боље, те је у могућности да формира владајућу коалицију са ПСОЕ у свим већим градовима³⁹¹. Међутим, том приликом је као главну препреку коалиционом договору означио постојање фактичке подвојености ПСОЕ на струју Гонзалеса и на струју око Тијерно Галвана. Од уједињења ПСОЕ и Социјалистичке народне партије 1978. године, Тијерно Галван играо је важну улогу у странци, поготово ако се има у виду да је коалиционим договором социјалиста и комуниста било предвиђено да он заузме позицију градоначелника Мадрида, што по Кариљовом мишљењу веома угрожава позицију Гонзалеса као водеће личности у партији³⁹². Међутим, иако се чинило да би унутрашња шпанска питања могла бити приоритетна за Кариља, током готово свих разговора са југословенским званичницима 1979. године генерални секретар КПШ је много више пажње посвећивао односима са комунистима из Западне и Источне Европе.

Управо су односи КПШ са комунистичким партијама у иностранству били једна од главних тема разговора током Кариљових посета Југославији у априлу и августу 1979. године. Наравно, и сами југословенски званичници имали су својих разлога да се посебно интересују за однос шпанских комуниста са друговима из остатка Европе, а поготово за однос са Совјетима. За државни врх СФРЈ то је било од изузетног значаја пре свега због тога што је КПСС готово у исто време погоршала односе и са југословенским и са шпанским комунистима. Први озбиљнији напад на политику КПШ Совјети су започели објављивањем чланка у листу *Новоје времја* јуна 1977. године, док су совјетско-југословенски односи почели да се кваре од времена XI конгреса СКЈ крајем јуна 1978. године. Добри односи и избегавање дискусије о међусобним неслагањима из 1977. године замењени су у току наредне две године отвореним нападима на југословенску спољну политику у совјетским медијима, као и честим отказивањем билатералних сусрета на виском нивоу током којих би се можда могли изгладити већ погоршани односи. Основни разлог заоштравања реторике са совјетске стране били су једнако оптуживање оба блока на XI конгресу СКЈ за вођење политике конфликта, као и активно залагање СФРЈ против тежњи Кубе и њој блиских земаља у Покрету несврстаних за блиско савезништво са чланицама Варшавског пакта на основу теорије о „природном савезништву“³⁹³. Иако је током сусрета Тита и Брежњева у мају 1979. године дошло до извесног побољшања односа, озбиљне разлике између двеју комунистичких земаља и даље су остале видљиве, док је у консултацијама са увек пријатељском КПШ Југославија могла да нађе саговорника који веома добро познаје све директне и суптилне начине на које Совјети могу вршити притисак на партије које сматрају одметнутим.

Кариљо је најпре 10. априла у Београду разговарао са члановима Председништва ЦК СКЈ Станетом Доланцем, Александром Грличковим и Владом Јанжичем. Том приликом је истакао како „СССР води хегемонистичку политику велике силе“ и да спроводи кампању против КПШ у земљи и иностранству, док за свог главног савезника у Западној Европи у

³⁹¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 418977, *Iz razgovora s Kariljom*, 8.4.1979.

³⁹² Исто, 2.

³⁹³ Љ. Димић, „Последњи сусрет Леонида Иљича Брежњева и Јосипа Броза Тита (Москва, 16-21. мај 1979. године)“, у: С. Рудић, К. В. Никифоров (одг. ур.), Ј. Блажић Пејић (ур.), *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, Београд 2018, 326-328.

борби за начела еврокомунизма сматра италијанске комунисте³⁹⁴. Са друге стране, односи са Комунистичком партијом Француске (КПФ) били су потпуно другачији. Иако је КПФ сматрана еврокомунистичком партијом, њени односи са КПШ нису били веома блиски. Званичници југословенске амбасаде у Мадриду оценили су да су главне тачке спорења између КПШ и КПФ повремено испољавање просовјетских ставова код француских комуниста и супротстављање Маршеа уласку Шпаније у ЕЕЗ због страха од конкуренције коју шпанска пољопривреда може да начини француској у случају пријема³⁹⁵. Кариљо је далеко опширније говорио о односима са другим комунистичким партијама током сусрета са Титом на Брионима 10. августа. За разлику од априлског боравка у Београду, Кариљо је овог пута био знатно песимистичнији у погледу побољшавања односа између три водеће еврокомунистичке странке. Тада је истакао да су односи КПШ и Комунистичке партије Италије (КПИ) са КПФ веома лоши и конфликтни, а да је у међувремену совјетски притисак уродио плодом и да су поједини чланови Радничких комисија почели да отворено износе просовјетске ставове³⁹⁶. Са друге стране, истакао је како се односи са кинеским комунистима након вишедеценијске стагнације напokon померају са мртве тачке, те да би се у наредном периоду могла разматрати евентуална посета једног званичника КПШ Кини³⁹⁷.

До нове прилике за размену мишљења није се дуго чекало. У јесен 1979. године са југословенске стране покренута је иницијатива за јачање сарадње са опозиционим странкама у Шпанији. Разлози за одржавање преко потребних консултација били су бројни и тицали су се различитих питања од глобалног значаја, попут све израженијих тензија између Москве и Вашингтона, али и проблема унутар саме Шпаније, пре свега оних који су се односили на процес усвајања статута о аутономији појединих шпанских покрајина³⁹⁸. Стога је на консултације са челницима КПШ и ПСОЕ од 23. до 27. октобра дошла југословенска партијска делегација предвођена чланом Председништва ЦК СКЈ Душаном Драгосавцем. Разговори са Кариљом који су одржани том приликом били су изузетно садржајни. Најпре је генерални секретар КПШ говорио о унутрашњој ситуацији у Шпанији и напоменуо да су односи са ПСОЕ, који су били погоршани још од пролећних избора, коначно почели да се побољшавају након јесењег конгреса те партије, те да су се напokon створили услови за бољу сарадњу у већ формираним коалицијама на локалу³⁹⁹. Са друге стране, након дужег времена, Кариљо је озбиљније почео да критикује политику владајућег УДЦ-а. Још током сусрета са Титом у августу Кариљо је описивао односе са Суарезом као добре и конструктивне⁴⁰⁰, док је овом приликом Драгосавцу изнео оштре критике на рачун УДЦ-а због наводног лошег управљања економијом, попустљивости коју испољава према шпанској десници, као и због наводних намера да што више изолира КПШ и Радничке

³⁹⁴ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-159, *Informacija o izlaganju generalnog sekretara KP Španije Santjaga Karilja na razgovorima u Predsedništvu SKJ – 10. aprila 1979. godine*, 2-3.

³⁹⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 20.7.1979.

³⁹⁶ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-160, *Informacija o boravku u Jugoslaviji generalnog sekretara KP Španije Santjaga Karilja, 3-20. avgust 1979. godine*, 6, 8.

³⁹⁷ Исто, 7.

³⁹⁸ Управо у време посете Душана Драгосавца (25. октобра) били су одржани референдуми у Баскији и Каталонији о усвајању статута о аутономији тих покрајина (прим. Д. М.)

³⁹⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-162, *Informacija o boravku delegacije SKJ u Španiji – 23-27. oktobar 1979. godine*, 6-7.

⁴⁰⁰ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-160, *Informacija o boravku u Jugoslaviji generalnog sekretara KP Španije Santjaga Karilja, 3-20. avgust 1979. godine*, 3.

комисије⁴⁰¹. Овакав однос љубави и мржње између УДЦ и КПШ није био ништа ново на политичкој сцени Шпаније. Још од времена пред изборе 1977. године и питања легализације КПШ, југословенски званичници примећивали су да Суарез и комунисти потајно добро сарађују и воде преговоре, док су у јавности Кариљови ставови према владајућој странци били веома контрадикторни и кретали се од оптужби за прогон партије па до предлагања заједничке коалиционе владе трију највећих странака.

Разговори о међународним односима Током посете Драгосавца такође су били темељни и веома отворени. Том приликом, званичници СКЈ и КПШ разговарали су о предстојећем Мадридском састанку КЕБС-а, о стању у међународном радничком покрету, проблемима разоружања и сарадње на Медитерану, економским и другим унутрашњим проблемима обеју земаља. Драгосавац је истакао посебну жељу делегације СКЈ да упозна шпанске комунисте и социјалисте са исходом Самита несврстаних у Хавани, док је Кариљо посебно похвалио Титово залагање на Самиту и значај југословенског наступа за будући развој Покрета несврстаних⁴⁰². Са друге стране, далеко је песимистичнији био поводом односа своје странке са другим комунистичким партијама. Као противтежу совјетским притисцима, Кариљо се zaloжио за одржавање једне велике конференције свих комунистичких партија Западне Европе, без обзира на то да ли су еврокомунистичке или не, али да је противљење СССР-а према таквој иницијативи снажно и да је Москва извршила снажан утицај и на КПИ како би што више изоловала шпанске комунисте⁴⁰³. Овакви срдачни и изузетно отворени разговори престављали су још један доказ изузетно добрих односа између двеју партија који су наставили да иду узлазном путањом и у времену када је процес демократизације Шпаније већ био увелико поодмакао.

У појединим случајевима изгледало је да је југословенска држава више ценила мишљење шпанских комуниста него мадридских власти. Такав однос југословенских званичника, више карактеристичан за доба франкизма него за период шпанске демократизације, могао се приметити по питању консултација у вези са совјетском инвазијом на Авганистан. Свега месец дана од интервенције Москве, а два месеца пре првих консултација са представницима шпанског парламента у Београду, југословенски званичници у посету су примили члана Извршног комитета ЦК КПШ Мануела Аскаратеа. Он је боравио у југословенској престоници 30. и 31. јануара 1980. године и том приликом се сусрео са члановима Председништва ЦК СКЈ Грличковим, Драгосавцем и Јанжичем. Доминантна тема током тих разговора била је инвазија на Авганистан, коју су сви саговорници оштро осудили⁴⁰⁴. И овог пута теме о којима се разговарало обухватале су широк спектар међународних, билатералних и унутрашњих питања, а саговорници су све време испољавали изузетну срдачност и отвореност, док је сагласност саговорника у већини ставова била више него очигледна. Такви срдачни односи двеју партија успостављени су убрзо по осамостаљивању шпанских комуниста од совјетског патроната и, упркос повременим неслагањима, нису се значајније мењали ни у наредним деценијама.

⁴⁰¹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-162, *Informacija o boravku delegacije SKJ u Španiji* – 23-27. oktobar 1979. godine, 3-4.

⁴⁰² Исто, 8.

⁴⁰³ Исто, 9.

⁴⁰⁴ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-163, *Informacija sa razgovora člana Predsedništva CK SKJ Aleksandra Grličkova sa članom Izvršnog komiteta CK KP Španije Manuel Askarateom* – 30-31. januara 1980. godine

Односи са Социјалистичком радничком партијом Шпаније и Унијом демократског центра

За југословенске званичнике веома је било важно одржавање контаката и са две највеће странке у Шпанији – УДЦ и ПСОЕ. Поред размене мишљења о различитим глобалним, билатералним и унутрашњим питањима, за СКЈ су ове две партије у периоду од 1978. до 1980. године биле значајне и због важних промена које су се тада у тим партијама одвијале. УДЦ је на свом првом конгресу у октобру 1978. године из коалиције коначно прерасла у јединствену политичку странку са јасно дефинисаном структуром, док се ПСОЕ у истом периоду трудила да око себе окупи што више сродних социјалистичких партија како би представљала адекватну алтернативу владајућој странци, док се у исто време борила и са унутрашњим размимоилажењима. СКЈ је добре односе са ПСОЕ градио годинама посредством честих посета шпанских социјалиста Југославији и редовних консултација и скупова, док су односи са УДЦ били још увек у самом зачетку.

У првој половини 1978. године, за ПСОЕ је био најважнији процес уједињења са Социјалистичком народном партијом под вођством професора Енрикеа Тијерно Галвана. Односи СКЈ и ове партије већ су у то време били на веома високом нивоу, док су југословенске дипломате имале изузетно позитивно мишљење о самом Тијерно Галвану и о раду његове странке⁴⁰⁵. Прилике за консултације југословенских званичника са самим Тијерно Галваном о овом и бројним другим питањима указале су се већ половином марта. Од 17. до 24. марта Тијерно Галван је боравио у посети СФРЈ на позив ССРНЈ. Разговори које је том приликом водио са званичницима ССРНЈ и СКЈ одвијали су се у веома срдечној атмосфери и покривали су веома важне теме попут сарадње лево орјентисаних опозиционих партија у Шпанији, спољнополитичког правца којим иде премијер Суарез, размене мишљења о евентуалном уласку Шпаније у НАТО и последицама које би такав след догађаја могао да изазове у биполарном свету. На пријему код функционера из ССРНЈ, Тијерно Галван је много говорио о својим политичким ставовима за које се могло рећи да доста одступају од ставова странке са којом је већ договорио уједињење. Том приликом имао је много више речи хвале за политику КПШ него за деловање ПСОЕ. Највише му је сметало наводно Гонзалесово вођење партије ка социјалдемократији уместо ка аутентичном социјализму, што је приписивао притисцима западнемачких социјалдемократа и Социјалистичке интернационале, док је о Кариљу говорио као о свом драгом пријатељу чија је политика еврокомунизма знатно ближа његовим личним политичким ставовима⁴⁰⁶. Због овакве отворености и искрености Тијерно Галвана, изгледало је као да је у питању један сусрет југословенских и шпанских комуниста него разговор са једним искусним политичаром који је на прагу приступања највећој социјалистичкој странци у Шпанији.

На пријему код Станета Доланца више пажње посвећено је могућем уласку Шпаније у НАТО. Тијерно Галван био је одлучни противник тог приступања, као што је то била и сама ПСОЕ, али је он ипак страховао да би притисци из Западне Немачке могли Гонзалеса да наведу на промену мишљења по овом питању, те је Доланцу стављао до знања да би

⁴⁰⁵ АЈ, Фонд 142 – Савез социјалистичког радног народа Југославије (ССРНЈ), фасц. А-204, *Beleška povodom predstojeće posete našoj zemlji Enrike Tierno Galvana, predsednika Narodne socijalističke partije Španije (PSP)*, 9.3.1978; У овој белешци Тијерно Галван је означен као „велики интелектуалац и један од најутицајнијих шпанских политичара“, док су контакти СКЈ са његовом партијом и њим лично били интензивни још од 1975. године.

⁴⁰⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 420832, *Informacija o boravku u našoj zemlji Enrike Tierno Galvana, predsednika Narodne socijalističke partije Španije od 17-24.III.1978*, 2-3, 5-6.

југословенска помоћ анти-НАТО снагама у Шпанији могла да буде веома значајна⁴⁰⁷. Одговор југословенских функционера по овом питању био је врло одлучан и јасан, упркос томе што би таква врста ангажовања могла значити и мешање у унутрашња питања друге државе. Тога је био врло свестан Владимир Бакарић, члан Председништва СФРЈ, када је Тијерно Галвану рекао да се СФРЈ неће мешати у унутрашња питања Шпаније, али да са друге стране СФРЈ подржава настојања да се Шпанија определи за неутралност или несврставање⁴⁰⁸. На ставове Бакарића и Доланца у овом случају знатно су утицали и стари страхови о томе да би улазак Шпаније у НАТО могао да поремети блоковску равнотежу у Европи, те да би у таквом случају Москва могла да тражи од Запада неку врсту компензације тиме што би захтевала да Југославија приђе Варшавском пакту. Овакве страхове Доланц је поделио са Тијерно Галваном и потом додао да се нада да би Тито могао у одређеној мери да утиче на шпанског краља и премијера по том питању у моменту када они буду решили да посете Југославију⁴⁰⁹.

Оваква отвореност у разговорима са Тијерно Галваном, али и страхови у вези са уласком Шпаније у НАТО, подстакла је југословенске званичнике да у наредном периоду више пажње обрате на развој унутарпартијских односа у случају ПСОЕ, али и УДЦ. Крајем априла, делегација СКЈ учествовала је на конгресу на којем је дошло до приступања Социјалистичке народне партије Гонзалесовим социјалистима и том приликом су југословенски делегати лично позвали генералног секретара ПСОЕ да посети СФРЈ⁴¹⁰. Ни иницијатива за побољшањем односа са УДЦ није изостајала. Крајем јуна, званичници југословенске амбасе у Мадриду упутили су позив секретару за међународне односе у тој странци Хавијеру Руперезу за посету једне партијске делегације Београду⁴¹¹. Обе стране су срдечно прихватиле позив, али је ипак Гонзалес био тај који је први дошао у Београд.

Четворочлана делегација ПСОЕ коју је предводио лично Гонзалес дошла је у посету Југославији од 24. до 27. септембра 1978. године. Поред сусрета са Грличковим и Доланцем овога пута Гонзалеса је примио и лично Јосип Броз 26. септембра. Обе стране имале су великих мотива за организовање сусрета на једном овако високом нивоу. Југословенска страна је процењивала да је дошао моменат да се односи са ПСОЕ знатно унапреде јер је та партија, по окончању процеса доношења устава и нових избора који би потом уследили, имала шансе да у скоријој будућности дође на власт, док се у исто време желело више сазнати о конкретним плановима Гонзалеса за унутрашњи и спољнополитички правац којим би могао водити државу⁴¹². Са друге стране, Гонзалес је овом посетом желео да унапреди међународну репутацију своје партије и да то искуство искористи ради додатног учвршћивања на позицији највеће опозиционе странке која има шансе да за коју годину преузме власт⁴¹³. Теме о којима се разговарало обухватале су југословенску политику

⁴⁰⁷ Исто, 9-10.

⁴⁰⁸ Исто, 14.

⁴⁰⁹ Исто, 10.

⁴¹⁰ АЈ, фонд 142, фасц. А-204, *Informacija o Kongresu ujedinjenja Socijalističke radničke partije Španije (PSOE) i Narodne socijalističke partije (PSP) od 30. aprila 1978.*

⁴¹¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 437509, *Iz razgovora Šukovića sa J. Ruperezom, sekretarom za međunarodne odnose UCD*, 26.6.1978; Том приликом званичници амбасе поручују ССИП-у да је јако важно да се односи и са УДЦ додатно развију, док се фокусираност југословенских дипломата на питање уласка Шпаније у НАТО видела по томе што су у овом извештају посебно напоменули да је Руперез „ватрени заговорник“ интеграције у ЕЕЗ и НАТО и да је оштри противник блиске сарадње Мадрида са Покретом несврстаних.

⁴¹² АЈ, КПП, I-3-a/110-17, *Podsetnik za razgovore sa razgovore sa delegacijom Španske socijalističke radničke partije (PSOE) koju predvodi Felipe Gonzales*

⁴¹³ Исто.

несврставања, самоуправљања, федералног устројства државе и система општенародне одбране, док је Гонзалес са своје стране објашњавао ставове своје партије о економским реформама у Шпанији, Суарезовом лошем начину руковођења земљом и о противљењу чланства Шпаније у НАТО⁴¹⁴. Међутим, оно што је посебно интересовало Тита били су неспоразуми између шпанских социјалиста и комуниста. Као у случају КПШ и вође ПСОЕ је кривицу за погоршане односе свалио на другу страну, мада не толико експлицитно као челници КПШ. Истакао је да не може да се сложи са планом концентрационе владе коју комунисти предлажу јер странке које би ту владу чиниле уопште не нуде иста решења за кључне проблеме у држави, док је такође изнео мишљење да Кариљу не одговара сарадња искључиво на левици јер му је ПСОЕ главна препрека за преузимање водеће улоге у опозицији⁴¹⁵. Разговор са Титом, као и остатак посете, протекао је у веома срдечној атмосфери и представљао је важан нови корак за будућу међупартијску сарадњу.

Са друге стране, до сусрета са званичницима владајуће странке у Шпанији није дошло у току 1978. године. Свој први страначки конгрес УДЦ је организовао у октобру, на који је била позвана и делегација СКЈ, али због заузетости југословенских партијских званичника пут на конгрес није било могуће организовати⁴¹⁶. Заиста је било чудно што делегација из Београда није присуствовала једном тако важном конгресу владајуће партије, поготово ако се има у виду да је на том скупу усвојен став партије о залагању за НАТО интеграције⁴¹⁷. У наредном периоду позиви обеју страна за међупартијску посету и даље су остали отворени, али упркос томе, до побољшања у тој сфери међусобних односа дуго није долазило. Такав лош тренд коначно је прекинут у марту 1980. године када је у оквиру шпанске парламентарне делегације у Београд допутовао Игнасио Камуњас и том приликом водио са секретаром Врховцем врло отворене разговоре о кључним међународним питањима.

За разлику од стагнације односа са странком на власти, контакти са ПСОЕ и даље су се развијали и у току 1979. године. Та године била је изузетно турбулентна за социјалисте због разбуктавања оштре унутрашње кризе у самој странци. На парламентарним изборима у марту, ПСОЕ није била у могућности да озбиљније угрози Суареца, док је на локалним изборима у априлу постигла запажен резултат и након тога успела да формира власт у многим важним градовима, додуше у коалицији са комунистима. Међутим, управо тада у партији се распламсава дубока криза која је најпре потекла од намере Гонзалеса и њему блиских функционера да из дефиниције странке избришу придев „марксистичка“. Овакав развој догађаја доста је подсећао на дешавања унутар КПШ претходне године, али су овога пута за ПСОЕ последице биле далеко озбиљније. Гонзалес је ову иницијативу званично покренуо на партијском конгресу у мају, али је био убедљиво поражен, те је за задржавање „марксизма“ гласало преко 61% делегата. Делегација СКЈ која је била присутна у својству госта на конгресу навела је да је Гонзалес свој предлог покушао да наметне и неким

⁴¹⁴ АЈ, КПР, I-3-a/110-17, *Informacija o boravku u Jugoslaviji delegacije Španske socijalističke radničke partije*

⁴¹⁵ Исто, 5.

⁴¹⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 469294, *Iz dužeg razgovora sa generalnim sekretarom vladine UCD Arias Salgadam*, 23.12.1978.

⁴¹⁷ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 458163, *Informacija o Prvom kongresu vladajuće partije Španije Unije demokratskog centra (UCD), održanom u Madridu od 19. do 21. oktobra 1978. godine*; На конгресу је усвојен став о залагању странке за улазак Шпаније у НАТО, али је такође одлучено да се таква одлука не спроводи у дело док се за тако нешто не обезбеди широк национални консензус.

недемократским методама вршења притиска на делегате, а по свему судећи уз притисак Социјалистичке интернационале како би се странка приближила социјалдемократији⁴¹⁸.

Резултат Конгреса био је поражавајући за странку. Суочен са неуспехом да избрише „марксизам“ из дефиниције странке, Гонзалес је објавио да се више неће кандидовати за генералног секретара, а нови ванредни конгрес странке заказан је за шест месеци. У периоду између два конгреса, југословенски званичници били су изузетно заинтересовани за кризу унутар ПСОЕ, али су консултације по том питању пре свега обављали са људима који су се супротстављали Гонзалесовој концепцији. Са југословенским дипломатама најпре је 24. маја разговарао Тијерно Галван, али како се временом приближавао нови конгрес партије тако су и његови ставови против Гонзалеса постајали све оштрији. Тог 24. маја он је истакао да је противник било каквих подела унутар ПСОЕ и да ће се трудити да у међусобним разговорима „уразуми“ Гонзалеса⁴¹⁹, док је током наредног сусрета у југословенској амбасади 21. септембра био далеко оштрији и најавио да ће напустити странку и обновити Социјалистичку народну партију уколико Гонзалес и на предстојећем конгресу настави да усмерава ПСОЕ ка социјалдемократији⁴²⁰. Разговори о будућности ПСОЕ у том периоду вођени су и са Кариљом. Лидер КПШ је Гонзалесове потезе тумачио као изузетно недемократске, те да му је права намера да заиста усмери странку ближе социјалдемократији немачког типа, али и да додатно учврсти свој положај у странци како би могао да је уведе у коалициону владу са УДЦ-ом, чему је пак за сада већина у странци противна⁴²¹.

Овакав избор саговорника у једном тако важном политичком тренутку за највећу лево орјентисану партију у Шпанији били су јасан показатељ да су и сами југословенски представници били уверени у то да Гонзалес заиста ради по инструкцијама Интернационале, коју су већ одраније сумњичили да у свету делује у корист Запада и да је изузетно нетрпељива према Покрету несврстаних. Ако се то има у виду онда је избор саговорника на ову тему са југословенске стране био веома логичан, али избегавање директног сусрета са Гонзалесом све до окончања јесењег конгреса могли су значити и то да југословенске дипломате нису баш имале поверења у њега да ће има саопштити право стање ствари и своје истинске намере. Међутим, како је конгрес ПСОЕ у септембру 1979. године окончан победом Гонзалесове струје тако су контакти са њим поново интензивирани.

Прва прилика по окончању јесењег конгреса за сусрет са Гонзалесом указала се за време званичне посете Душана Драгосавца Шпанији крајем октобра 1979. године ради обављања консултација са челницима опозиционих партија. Разговор с Гонзалесом Драгосавац је имао 29. октобра. Генерални секретар ПСОЕ му је том приликом саопштио да је ванредни конгрес прошао добро и да је на њему пронађено најприхватљивије решење за све стране, упркос томе што многи у странци и даље нису били задовољни уклањањем „марксизма“. У другом делу сусрета, Гонзалес је говорио о тешкоћама са којима се суочавају социјалисти који су на власти на локалу заједно са комунистима, те да им највећи проблем у општинској управи представљају још увек присутне франкистичке структуре, као и то што су општинске финансије и даље великим делом зависне од централних власти

⁴¹⁸ АЈ, фонд 142, фасц. А-204, *Informacija o 28. Kongresu Socijalističke radničke partije Španije od 17. do 20. maja 1979. godine u Madridu*

⁴¹⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 428760, *Razgovor s Tierno Galvanom*, 24.5.1979.

⁴²⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 450036, *Susret sa Tierno Galvanom u ambasadi*, 21.9.1979.

⁴²¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 436515, *Kariljo o političkoj situaciji (iz dužeg razgovora s njime)*, 3.7.1979.

у Мадриду⁴²². По одласку Драгосавца из Мадрида показало се да су контакти са Гонзалесом и посебно његова мишљења о унутрашњем развоју у Шпанији за југословенске дипломате постала изузетно драгоцена. Таква је била ситуација са првим покрајинским изборима у Баскији и Каталонији који су одржани у марту 1980. године. Он је у разговору у југословенској амбасади 17. априла истакао како жали што су локалне национално орјентисане партије у тим покрајинама искористиле нове трзавице у односима између ПСОЕ и КПШ и успеле да победе на изборима, али је са друге стране био задовољан што је УДЦ на овим изборима забележио „историјски неуспех“ освојивши само 11% гласова у Каталонији и 8% у Баскији, те је сходно томе предвиђао скорији одлазак са власти те партије⁴²³. Показало се да су овога пута процене лидера ПСОЕ биле врло утемељене. Већ у мају шпанска влада једва је избегла изгласавање неповрећа у парламенту, а већ наредне године Суарез је био приморан да поднесе оставку на место премијера, што је и отворило врата за формирање прве социјалистичке владе у постфранкистичком периоду 1982. године.

Развијање културних и научних веза

Потписивање споразума о научно-техничкој и културно-просветној сарадњи између две земље током Орехине посете Београду учињен је важан корак за развој односа и на пољу културе и науке. У односу на политичке и економске односе, као и међупартијске контакте, ова врста сарадње између Београда и Мадрида значајно је каскала. Приоритети у међусобним односима свакако су се односили најпре на унапређивање политичких и привредних веза, док је на пољу уметности, науке, техничке сарадње и културе било сразмерно мало иницијатива и конкретних потеза. Имајући у виду и дуго непостојање дипломатских односа између две државе, као и чињеницу да две земље једна другој нису биле у врху спољнополитичких приоритета, могу се боље сагледати разлози релативно слабе културно-научне сарадње.

Један од највећих проблема било је непостојање званичних билатералних програма о културно-просветној или научно-техничкој сарадњи који би обухватили већ постојеће и неке нове иницијативе за унапређење односа и сходно томе прецизирали новчана средства неопходна за њихово реализовање. Управо је проблем финансија био тај који је највише кочио сарадњу у првим месецима по потписивању споразума током Орехине посете. У току 1978. године било је организовано неколико сусрета између појединих шпанских и југословенских института и универзитета, реализоване су међусобне посете и званична учешћа на филмским и позоришним свечаностима у Београду, Љубљани и Сан Себастијану, али је главни проблем у готово свим наведеним случајевима била чињеница да су те делегације морале саме да сnose трошкове пута, смештаја и учешћа⁴²⁴.

Проблеми непостојања званично потписаног билатералног програма сарадње, поготово на пољу просветно-културних односа, били су посебно свесни југословенски званичници. Због тога је већ у другој половини априла 1978. године, свега месец дана по одласку Орехе из Београда, Савезни завод за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу (ЈУЗАМС) израдио нацрт Програма о културној, просветној и уметничкој

⁴²² ДАМСПРС, ПА, год. 1979, фасц. 142, пов. бр. 455668, *Razgovor D. Dragosavca sa Gonzalesom*

⁴²³ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 424194, *Iz razgovora sa gensekom PSOE Felipe Gonzalesom*

⁴²⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 455718, *Informacija o unutrašnjem razvoju Španije, spoljnoj politici i bilateralnim odnosima*, 23.

сарадњи између СФРЈ и Шпаније за период од 1. јуна 1978. до 31. маја 1980. године⁴²⁵. Званични преговори о склапању овог програма одвијали су се у Београду од 17. до 20. октобра 1978. између неколико шпанских и југословенских институција задужених за просвету, културу, медије и науку. Југословенску делегацију предводио је заменик директора ЈУЗАМС-а Јанез Шенк, док је шеф шпанске делегације био заменик генералног директора за културне односе у Министарству спољних послова Антонио Вака де Осма. Преговори су вођени на основу већ постојећег југословенског нацрта, док је са шпанске стране такође постојала спремност на сарадњу, али и страховање због могуће непотпуне реализације појединих тачака Програма услед крупних унутрашњих промена у Шпанији⁴²⁶. Конкретне мере договорене овим програмом обухватале су редовна билатерална одржавања летњих течајева језика и књижевности, ангажовање троје шпанских лектора на универзитетима у СФРЈ и долазак једног југословенског лектора на Аутономни универзитет у Мадриду, обавезе обе стране да сваке школске године обезбеде по 40 стипендија за специјализације и усавршавања, док је предвиђено и међусобно признавање диплома, академских и научних звања, као и побољшање сарадње у области историјских и друштвених наука⁴²⁷. На пољу развоја културних односа, Програм је предвиђао ближу сарадњу у областима музичко-сценске уметности, ликовних уметности, издавачке делатности, књижевности и филма, док се на плану институционалне кооперације подстичу контакти између архива, библиотека, музеја и института⁴²⁸. Током преговора, две делегације су такође констатовале да је већ договорено одржавање југословенске изложбе у Мадриду крајем октобра под називом „Савремена југословенска уметност“, да је у наредним месецима предвиђено одржавање још једне југословенске изложбе у Шпанији с темом „Средњовековна уметност код Срба“, док ће југословенска публика имати прилике да убрзо погледа шпанску изложбу „Дела шпанских уметника награђених на међународним фестивалима у последњих 25 година“⁴²⁹.

Показало се да је у области културне и научне сарадње потписивање овог програма у октобру 1978. године било изузетно важно за југословенску страну, те су званичници СФРЈ све време пратили оствареност циљева који су њиме постављени. Прилика за потпуније сагледавање остварености Програма културно-просветне сарадње указала се током преговора за нови такав споразум у јануару 1981. године у Мадриду. Тада је констатовано да је претходни план био само делимично испуњен, да је иницијатива долазила најчешће са југословенске стране, док су надлежне шпанске институције биле спутаване због честих смена на директорским позицијама као и због промене министра културе у самој влади⁴³⁰. Конкретни подаци о испуњености Програма за 1979. и 1980. годину били су поражавајући. Од предвиђених 40 стипендија по школској години југословенска страна је реализовала само шест, док Шпанци у том погледу нису дали прецизне податке. Од програмом предвиђена три шпанска лектора за југословенске универзитете омогућен је долазак само једног, и то на Београдски универзитет. На пољу

⁴²⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 422079, Допис Савезног завода за међународну научну, просветно-културну и техничку сарадњу упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 21.4.1978.

⁴²⁶ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 466784, *Izveštaj sa pregovora o Programu kulturno-prosvetne saradnje između Vlade Socijalističke Federativne Republike Jugoslavije i Vlade Kraljevine Španije za 1979. i 1980. godinu*, 2.

⁴²⁷ Исто, 2-4.

⁴²⁸ Исто, 5-6.

⁴²⁹ ДАМСПРС, ПА, год. 1978, фасц. 148, пов. бр. 458590, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова упућен Амбасади СФРЈ у Мадриду, 30.10.1978.

⁴³⁰ ДАМСПРС, ПА, год. 1981, фасц. 115, пов. бр. 48677, *Platforma za razgovore o Programu saradnje u oblasti prosvete i kulture između SFRJ i Kraljevine Španije za 1981. i 1982. godinu*, 1.

универзитетске и музичко-сценске сарадње у току 1979. и 1980. године остварено је само неколико билатералних постета, те је констатовано да су контакти у овим областима још увек у повоју. У области ликовне и филмске уметности сарадња је била нешто боља. Изложбе поменуте током преговора у октобру 1978. године одржане су, док је у току 1979. и 1980. било реализовано још неколико изложби и гостовања југословенских и шпанских ликовних уметника на бројним бијеналима и скуповима у Барселони, Београду, Љубљани и Риједи. На пољу филмске сарадње била су запажена југословенска гостовања и приказивања југословенских филмова на фестивалима и недељама филма у Уески, Билбау, Ваљадолиду, Картахени и Мадриду, док су се два шпанска филма могла погледати на Фесту 1979. године у Београду, а те године место посматрача обезбеђено је и за једног шпанског критичара на Филмском фестивалу у Пули⁴³¹.

Оно што Програмом за 1979. и 1980. годину није посебно обухваћено, а што није било од малог значаја, била је сарадња на пољу медија. Југословенска страна је од времена успоставе дипломатских односа изнела предлог склапања међудржавног споразума у области информисања, али Шпанци су обавестили представнике југословенске амбасаде да Мадрид потписивање таквог споразума не практикује, те су их упутили на потписивање билатералних уговора између појединачних медијских кућа и агенција. Југословенска страна је то прихватила и током 1978. и 1979. године покренула је иницијативу за склапање међусобних споразума о сарадњи између Танјуга и шпанске државне информативне агенције ЕФЕ, између југословенске и шпанске радио-телевизије, док су у исто време разматране могућности за проширивање већ постојеће сарадње између дневних листова *Политика* и *Ел Паис*⁴³². Упркос постојећим иницијативама и ангажовању са југословенске стране до потписивања ових билатералних уговора није дошло у периоду пре смрти председника Јосипа Броза Тита.

Сахрана Јосипа Броза Тита

У периоду од званичног успостављања дипломатских односа у јануару 1977. године постала је приметна намера обе земље да надокнаде вакуум у међусобним контактима и да унапреде сарадњу што је могуће више. Таква жеља постојала је на свим нивоима власти и у Београду и у Мадриду. Још од времена Минићеве посете Мадриду крајем 1977. године званично су уручени позиви шпанском краљу и Суарезу да посете Југославију, а постојао је и позив Шпанаца Титу да такође посети Мадрид. Суарез је због кризе владе морао да у последњи час откаже посету Југославији предвиђену за март 1978. године, а због турбулентних процеса у самој Шпанији у току наредне две године, званичне посете са обе стране непрестано су биле одлагане, али никад отказиване. Стога је све до смрти Јосипа Броза Тита остала неостварена већ увелико договорена размена посета на највишем државном нивоу, те је Шпанија у мају 1980. године уврштена у листу ретких европских земаља коју покојни југословенски председник никада није званично посетио.

Титово здравље и проблеми са ногом почели су нагло да се погоршавају крајем 1979. године, а већ четвртог јануара 1980. примљен је у болницу у Љубљани ради лечења и операције. Чак и након пријема у болницу Титово здравствено стање је и даље наставило да се рапидно погоршава. Дана 20. јануара извршена му је ампутација ноге, а већ у другој

⁴³¹ Исто, 1-7.

⁴³² ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 423066, *Godišnji izveštaj Ambasade SFRJ u Madridu za 1979. godinu – Sektor štampe i kulture*, 13-14.

половини фебруара лекари су југословенског председника ставили у вештачку кому, из које се више никада није пробудио⁴³³. Са друге стране, вест о Титовом одласку у болницу почетком јануара одјекнула је у шпанској јавности. Званичници амбасаде у Мадриду извештавају да је управо тог четвртог јануара готово целокупна шпанска штампа забележила да је Тито хоспитализован⁴³⁴, док су у наредним данима стизале и реакције шпанских политичара. За ток болести југословенског председника тих дана у амбасади СФРЈ у Мадриду распитивали су се готово сви важни политичари у Шпанији – Кариљо 16. јануара, Гонзалес 23. јануара, Ореха 20. фебруара, док је председник СИБ-а Веселин Ђурановић 5. фебруара срдечно одговорио на претходно послату Суарезову ноту у којој се он интересује за Титово здравље⁴³⁵. Сам ток Титове болести у наредним месецима такође су интензивно пратили и шпански медији.

За разлику од југословенских медија, у којима су владала потпуна ћутња у вези са реалним Титовим здравственим стањем⁴³⁶, поједини шпански листови, попут *Ел Паиса*, у тим месецима преносили су знатно опширније и тачније информације. У једном чланку са упечатљивим насловом „Лекари вештачки продужавају Титу живот“, објављеном 29. фебруара 1980. у *Ел Паису*, врло верно се преноси утисак једног шпанског новинара о расположењу у југословенском друштву у последњим данима живота друга Тита. На том месту новинар Франциско Бастера преноси да је „болест југословенског председника стигла до те тачке са које се опоравак чини незамисливим“⁴³⁷. У наставку чланка наводи се како високи југословенски званичници већ знају да је Тито практично на самрти али не дозвољавају медијима да о томе извештавају, док су обични грађани на улици, у таксију, ресторанима и канцеларијама невољни да са странцима прокоментаришу чак и могућност Титове смрти⁴³⁸. Званични документи јасно потврђују истиност ових навода. Још у првој половини јануара 1980. године, на маргинама састанака партијског и државног врха већ се говорило и о протоколу припремања Титовог погреб⁴³⁹, док су поједини страни амбасадори у Београду још од 19. фебруара почели да долазе у ССИП и са предлозима званичних делегација својих земаља које би присуствовале Титовој сахрани⁴⁴⁰.

Југословенски председник Јосип Броз Тито преминуо је четвртог маја 1980. године у Љубљани. Вест о његовој смрти снажно је одјекнула и у Шпанији. У књигу жалости у југословенској амбасади у Мадриду се за кратко време уписало око хиљаду људи, док су од важнијих личности амбасаду посетили министар Рафаел Аријас Салгадо, државни секретар

⁴³³ I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, 794-795.

⁴³⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 41400, *Odjek novogodišnje poruke predsednika Tita u španskoj štampi*, 4.1.1980; Вести у шпанској штампи овом приликом нису биле драматичног карактера, већ су поједини шпански само информативно пренели Тањугово кратко саопштење о Титовој хоспитализацији („Tito, hospitalizado”, *El País*, 4.1.1980.)

⁴³⁵ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 43007, *Iz razgovora s Kariljom*, 16.1.1980; пов. бр. 44325, *Iz razgovora sa genekom PSOE Felipe Gonzalesom*, 23.1.1980; пов. бр. 410724, *Iz razgovora sa MIP Orehom*, 20.2.1980; фасц. 125, пов. бр. 472256, *Pismo predsednika SIV V. Đuranovića za predsednika španske vlade A. Suareza*, 5.2.1980.

⁴³⁶ I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, 795; У периоду од 15. фебруара 1980. лекарски конзилијум из Љубљане је у саопштењима за јавност стално истицао како је Титово здравље „у тешком стању“, док су у затвореном кругу са представницима државног врха ти исти лекари били песимистичнији у прогнозама и говорили о „критичном стању“ председника.

⁴³⁷ F. G. Basterra, „Los médicos prolongan artificialmente la vida de Tito”, *El País*, 29.2.1980.

⁴³⁸ *Исто*.

⁴³⁹ I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, 794-795; Најпесимистичнији у погледу Титовог здравља тада је био потпредседник Председништва СФРЈ Лазар Колишевски, који је и отворено својим партијским колегама поручивао да је Тито „већ на самрти“.

⁴⁴⁰ АЈ, фонд 803, фасц. 1840, пов. бр. 47/80, *Izveštaj Protokola SSIP-a*, 19.5.1980.

Министарства спољних послова Хавијер Руперес, шеф краљевског дома, преставници КПШ и ПСОЕ, председник Комисије за спољну политику Конгреса Игнасио Камуњас, као и бројни посланици и синдикални функционери⁴⁴¹. Телеграм саучешћа послао је и краљ Хуан Карлос лично, док су премијер Суарез и министар Ореха вест о смрти Тита примили у току дипломатске турнеје на Блиском истоку⁴⁴². Тог четвртог маја, Суарез и Ореха били су у званичној посети Сирији, те су тада искористили прилику да се упишу у књигу жалости у југословенској амбасади у Дамаску⁴⁴³. Недуго потом је неколико делегација из Шпаније најавило свој долазак на сахрану југословенског председника у Београд. Званичне позиве југословенских званичника за долазак на погребну церемонију прихватили су Суарез као представник државне делегације, као и Гонзалес и Кариљо као представници партијских делегација, док су представници синдикалне организације УГТ саопштили да би желели на сопствену иницијативу и трошкове да такође дођу у Београд. На крају је саопштено да ће Суарез и Ореха скратити званичну посету Саудијској Арабији и слетети у Београд седмог маја, док ће истог дана на београдски аеродром пристићи авион ЈАТ-а са бројем лета YU-321 у коме ће бити Кариљо, Гонзалес и представник синдиката УГТ Антоан Валентин⁴⁴⁴.

Југословенске власти су у веома кратком року извршиле све неопходне припреме за сахрану свог доживотног председника. На дан Титове смрти, хитне седнице одржали су и Председништво СФРЈ и СИБ. На седници Председништва СФРЈ донета је одлука да, на основу уставног члана 328, престаје да постоји функција председника државе, док ће место председника Председништва СФРЈ преузети дотадашњи потпредседник овог тела Лазар Колишевски⁴⁴⁵. На полчасовној седници СИБ-а истог поподнева донета је одлука о проглашењу седмодневне жалости у целој земљи⁴⁴⁶. Огроман број делегација које су тих дана посетиле Београд сведочио је о великом личном угледу који је у тадашњем свету уживао Јосип Броз. На Титовом погребу било је присутно 209 делегација из 128 држава света, док су у југословенској престоници тада у исто време боравила 4 краља, 31 председник државе, шест принчева, 22 премијера и 47 министара спољних послова⁴⁴⁷. Међу њима би свакако било важно поменути чак четири званичне делегације које су дошле из Шпаније, државе са којом је СФРЈ имала вишедеценијски вакуум у односима и који је коначно прекинут свега три године пре Титове смрти.

Прилику да обаве важне, али кратке, разговоре са представницима државног и партијског врха СФРЈ за време сахране имали су премијер Суарез и Генерални секретар КПШ Кариљо. Суарез је током сусрета са председником Савезног извршног већа Веселином Ђурановићем истакао да шпански народ дели жалост са целом Југославијом и да је Тито био личност са огромним међународним угледом. Остатак овог кратког разговора

⁴⁴¹ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 427531, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 9.5.1980.

⁴⁴² Занимљива је чињеница да је још у јануару 1980. један од иницијатора Суарезових посета Блиском истоку био амерички председник Картер, који је, услед страха да би Совјети након инвазије на Авганистан могли да ојачају свој утицај и у том нестабилном подручју, замолио шпанског премијера да одигра неку врсту посредничке улоге у арапским земљама и тиме на глобалном плану допринесе релаксирању односа тих држава са Западом (ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 124, пов. бр. 43104, *Poseta Suarezа SAD-u*, 16.1.1980; пов. бр. 411242, *Poseta Suarezа Bliskom istoku*, 21.2.1980.).

⁴⁴³ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 430155, Телеграм Амбасаде СФРЈ у Дамаску упућен Савезном секретаријату иностраних послова, 5.5.1980.

⁴⁴⁴ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 430490, 430491, 430492, 430493, Телеграми Амбасаде СФРЈ у Мадриду упућени Савезном секретаријату иностраних послова, 5. и 6. мај 1980.

⁴⁴⁵ АЈ, фонд 803, фасц. 78, 30. *sednica Predsedništva SFRJ 4. maja 1980.*

⁴⁴⁶ АЈ, фонд 130, фасц. 7967, *Zapisnik sa vanredne sednice Saveznog izvršnog veća, održane 4. maja 1980.*

⁴⁴⁷ М. Ж. Чалић, *нав. дело*, 327-328; I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, 796.

односио се на припреме обе стране за предстојећи Мадридски састанак КЕБС-а, док је Суарез на крају додао да је у Београду том приликом имао задовољство да се сусретне и размени мишљења са Чаушескуом, канцеларом Западне Немачке Хелмутом Шмитом, британском премијерком Маргарет Тачер, америчким потпредседником Волтером Мондејлом и бројним другим личностима⁴⁴⁸. Са друге стране, Кариља су у то време угостили чланови Председништва ЦК СКЈ Душан Драгосавац и Стане Доланц. Том приликом код Кариља се могла приметити туга због смрти Тита, кога је назвао „драгим пријатељем“, док је у исто време похвалио државни врх и грађане Југославије за достојанственост у тузи због губитка вољеног председника и истакао да је Титова сахрана представљала „највећи политички скуп у историји“ због великог броја важних личности које су биле присутне⁴⁴⁹. Овакве ласкаве оцене о погребној церемонији Јосипа Броза Тита јесу претеране, али један од разлога који је навео Кариља на овакву изјаву свакако може бити и чињеница да је Титова сахрана успела да на једном месту окупи лидере блоковских, несврстаних и неутралних земаља у једном изузетно деликатном политичком тренутку у којем су, са пропашћу процеса детанта и кризом у бројним државама, трајни мир и међусобно поверење у билатералним односима изгледали недостижни.

⁴⁴⁸ ДАМСПРС, ПА, год. 1980, фасц. 125, пов. бр. 428568/1, Телеграм Савезног секретаријата иностраних послова упућен Амбасади СФРЈ у Мадриду, 15.5.1980.

⁴⁴⁹ АЈ, фонд 507, IX-Шпанија, к-4, 122/I-165, *Informacija o boravku Santjaga Karilja, generalnog sekretara KP Španije na sahrani druga Tita, od 7. do 9. maja 1980. godine*

Закључак

У периоду између 1975. и 1980. године напokon је окончан вишедеценијски вакуум у билатералним односима између Београда и Мадрида. Још од друге половине седме деценије XX века, франкистичка Шпанија желела је да дипломатском офанзивом уклони све остатке своје некадашње међународне изолације, те је покушавала да успостави дипломатске односе са земаљама Варшавског пакта, али и са Југославијом. Југословенски званичници примећивали су огромне напоре које су Шпанци предузимали зарад успостављања дипломатских односа, али све док је Франциско Франко био жив до тога није могло доћи. Успомене на борбу на републиканској страни у Шпанском грађанском рату још увек су биле живе у сећањима југословенских комуниста, док је СФРЈ у исто време пружала свесрдну подршку Комунистичкој партији Шпаније и Влади Републике Шпаније у избеглиштву. Процене Сантијага Кариља о унутрашњим кретањима и развоју Шпаније показале су се изузетно корисним за југословенске званичнике у годинама уочи смрти шефа шпанске државе, док су се редовни састанци и консултације државног врха СФРЈ са шпанским комунистима одвијали у изузетно срдочној и отвореној атмосфери.

Двадесетог новембра 1975. године преминуо је Франциско Франко. Још 1974. године, у време када је Франково здравље почело озбиљно да се погоршава, југословенски званичници донели су одлуку о упућивању посебног опуномоћеника за конзуларне послове у Трговинско представништво СФРЈ у Мадриду, што је значило да је за Југославију постало важно да стекне дубљи увид у унутрашње прилике у Шпанији и потенцијално успостави неки вид ограничених конзуларних односа са Мадридом. Прве планове о успостављању неког вида дипломатских односа изнели су званичници Савезног секретаријата иностраних послова још 1971. године, али они нису могли бити реализовани све до одласка Франка са шпанске политичке сцене. Убрзо по смрти шпанског диктатора, и југословенски и шпански званичници показали су изузетну спремност за што хитније нормализовање билатералних односа, те је већ крајем јануара 1976. године један представник Савезног секретаријата иностраних послова посетио Мадрид и са својим колегама из Шпаније договорио успостављање ограниченог облика конзуларних односа између две земље.

Од јануара 1976. године међусобни односи знатно су се интензивирали, те је постало јасно да се обе земље полако крећу ка потпуној нормализацији односа. Крајем јула 1976. године потписан је Трговински споразум, први билатерални уговор који су званично потписале владе из Мадрида и Београда, док су у истом периоду контакти и консултације југословенских и шпанских дипломата постали све учесталији. Шпанске власти су такође почеле ефикасније да раде на сузбијању усташке емиграције на својој територији, што је био један од основних услова које је постављала Југославија у процесу побољшања билатералних односа. Посетом заменика савезног секретара иностраних послова Шпанији крајем јануара 1977. године, тачно годину дана од успостављања ограничених конзуларних односа, установљено је да више нема препрека за отварање двеју амбасада у Мадриду и Београду. Званични дипломатски односи између две земље успостављени су разменом дипломатских нота у Паризу 27. јануара 1977. године.

Приоритети у билатералним односима након јануара 1977. године подразумевали су коначно уклањање свих последица вишедеценијског застоја у међусобним односима, те је за обе стране постало важно да се потпише што већи број билатералних уговора и тиме се званично регулишу различити аспекти међусобне сарадње, али и да се реализују прве посете

државних званичника на високом нивоу. Посетом југословенског савезног секретара иностраних послова Милоша Минића Мадриду у децембру 1977. године и узвратном посетом шпанског министра спољних послова Марселина Орехе Београду у марту 1978. године, напоскон су створени услови за подизање билатералне сарадње на један виши ниво. У току 1978. године потписана су чак четири билатерална споразума, док је трговинска размена двеју земаља у том периоду доживела значајан раст. Консултације шпанских и југословенских дипломата постале су све учесталије, а током самих разговора било је приметно постојање веома сличних гледишта у погледу најважнијих глобалних проблема.

Након успостављања дипломатских односа са Мадридом СФРЈ се није ограничила само на побољшање међудржавних односа. Добре односе са политичким партијама у Шпанији, нарочито са онима на левом политичком спектру, одржавао је Савез комуниста Југославије. Међусобне посете и консултације званичника СКЈ са шпанским комунистима и социјалистима имале су посебан значај за обе стране, док је током 1978. и 1979. године и Тито лично, у одвојеним посетама, примио вође шпанске опозиције - Сантијага Кариља и Фелипеа Гонзалеса. Културни, научни, просветни и технички односи две земље такође су се развијали у наведеном периоду, додуше у нешто мањем обиму него политички, међустранички и економски односи. Посебно поштовање према међународном угледу југословенског председника Јосипа Броза Тита гајили су готово сви водећи шпански политичари, без обзира на странку и идеологију којој су припадали. То поштовање посебно је било приметно приликом доласка чак четири страначке и синдикалне делегације из Шпаније на сахрану југословенског лидера почетком маја 1980. године.

Билатерални односи Југославије и Шпаније значајно су унапређени у периоду између Франкове и Титове смрти. У том петогодишњем периоду успостављени су званични дипломатски односи, док је сарадња у готово свим областима наставила да се креће узлазном путањом. Иако Шпанија и Југославија једна другој нису биле међу спољнополитичким приоритетима, ипак је важно напоменути да су обе стране у току тих пет година показивале жељу да унапреде билатералне односе у свим сферама, да сарађују у оквиру процеса КЕБС-а на пољу разоружања на Средоземљу и у области унапређења сарадње медитеранских земаља, као и да редовно размењују мишљења у вези са актуелним глобалним и регионалним питањима. Међутим, свакако треба поменути и недостатак сусрета на највишем врху. Југословенски позиви за посету шпанском краљу Хуану Карлосу и премијеру Адолфу Суарезу, као и шпански позив председнику Титу да посети Мадрид, били су упућени још у децембру 1977. године, али услед напетог унутрашњег стања у Шпанији до реализације ових посета никада није дошло. Тако је Шпанија остала једна од ретких европских земаља које Тито, као југословенски председник, никада није званично посетио, док је шпански премијер први пут допутовао у Београд у мају 1980. године ради присуства на Титовој сахрани. Са друге стране, шпански краљ Хуан Карлос имао је веома високо мишљење о Титу још од њиховог првог сусрета у Ирану 1971. године, али за живота југословенског председника није стигао да посети Југославију, те је први пут дошао у званичну посету Београду тек 1985. године.

Извори и литература

Извори

Необјављена грађа

- Архив Југославије:

Фондови: Кабинет Председника Републике, Председништво СФРЈ, Савез комуниста Југославије, Савез социјалистичког радног народа Југославије, Савезно извршно веће, Удружење југословенских добровољаца шпанске републиканске војске

- Дипломатски архив Министарства спољних послова Републике Србије:

Политичка архива

Објављена грађа

- Л. А. Величанскаја, Љ. Димић и др. (прир.), *Југославија – СССР: сусрети и разговори на највишем нивоу руководиоца Југославије и СССР. Том 2, 1965-1980*, Београд 2016.
- В. Milinković (ур.), *Dokumenti KEBS: 1975-1995*, Beograd 1995.
- М. Милошевић, Д. Богетић (прир.), *Југославија – Сједињене Америчке Државе: Сусрети и разговори највиших званичника Југославије и САД 1955-1980*, Београд 2017.
- М. Перишић, Љ. Шкодрић, Ј. Рељић (прир.), *Краљевина Србија и Краљевина Шпанија: документа*, Београд 2017.
- *Peti kongres jugoslovenskih dobrovoljaca španske republikanske vojske 1936-1939*, Split 1976.
- D. Popović (прир.), *Evrokomunistički putevi u socijalizam*, Zagreb 1979.
- L. Udovički, *O Španiji i španskim borbama (članci, intervjui, pisma, govori, izveštaji)*, Beograd 1991.
- S. Carrillo, „*Evrokomunizam*“ i država, Zagreb 1980.
- Штампa:

Борба, Вечерње новости, El País, Mundo Obrero, НИИ, Ослобођење, Политика, Slobodna Dalmacija

Литература

Синтезе, монографије и зборници радова

- J. Avilés Farré, Á. Egido León, A. Mateos López, *Historia contemporánea de España desde 1923: dictadura y democracia*, Madrid 2011.
- Lj. S. Adamović, Dž. Lempi, R. O. Priket, *Američko-jugoslovenski ekonomski odnosi posle Drugog svetskog rata*, Beograd 1990.
- Lj. Aćimović (yp.), *Razoružanje u Evropi*, Beograd 1995.
- J. Bakić, *Evropska krajnja desnica 1945-2018*, Beograd 2019.
- V. Begović, *Španija i frankizam*, Beograd 1977.
- I. T. Berend, *Ekonomska istorija Evrope u XX veku: Ekonomski modeli od laissez-faire do globalizacije*, Beograd 2009.
- D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi 1961-1971*, Beograd 2012.
- D. Bogetić, *Jugoslovensko-američki odnosi u vreme bipolarnog detanta 1972-1975*, Beograd 2015.
- D. Bogetić, *Koreni jugoslovenskog opredeljenja za nesvrstanost*, Beograd 1990.
- O. Bogetić, D. Bogetić, *Nastanak i razvoj pokreta nesvrstanosti: Beograd, 1. septembar 1961 - 1. septembar 1981*, Beograd 1981.
- R. Vukadinović, *Beogradski sastanak Konferencije o evropskoj sigurnosti i suradnji*, Zagreb 1979.
- R. Vukadinović, *Mediterran između rata i mira*, Zagreb 1986.
- V. Vukliš, *Sjećanje na Španiju: Španski građanski rat u jugoslovenskoj historiografiji i memoaristici 1945-1991*, Banja Luka 2013.
- I. Goldstein, S. Goldstein, *Tito*, Novi Sad 2018.
- Љ. Димић, *Историја српске државности. Књ. 3, Србија у Југославији*, Нови Сад 2001.
- Lj. Dimić, *Jugoslavija i Hladni rat: ogledi o spoljnoj politici Josipa Broza Tita: (1944-1974)*, Beograd 2014.
- T. Indić, *Savremena Španija*, Beograd 1982.
- T. Jakovina, *Treća strana Hladnog rata*, Zaprešić 2011.
- B. Лакер, *Историја Европе 1945-1992*, Београд 1999.
- L. Mates, *Međunarodni odnosi socijalističke Jugoslavije*, Beograd 1976.
- C. Molinero, P. Ysás, *De la Hegemonía a la Autodestrucción: El Partido Comunista de España (1956-1982)*, Barcelona 2017.
- G. Morán, *Adolfo Suárez: Ambición y destino*, Barcelona 2009.
- V. Pavlaković, *Jugoslaveni u Španjolskom građanskom ratu*, Beograd 2017.
- J. Paredes (yp.), *Historia contemporánea de España (siglo XX)*, Barcelona 2002.
- S. G. Payne, J. Palacios, *Franco: A Personal and Political Biography*, Madison (Wisconsin) 2014.

- J. C. Pereira Castañares, J. M. Fernández Fernández-Cuesta (ур.), *La política exterior y la dimensión internacional de la Transición española: testigos y protagonistas (1976-1986)*, Pamplona 2016.
- B. Petranović, *Istorija Jugoslavije: 1918-1988. Knj. 3: Socijalistička Jugoslavija 1945-1988*, Beograd 1988.
- F. Portero (ур.), *La política exterior de España en el siglo XX*, Madrid 2003.
- P. Preston, *Juan Carlos: el rey de un pueblo*, Barcelona 2012.
- С. Рудић, К. В. Никифоров (одг. ур.), Ј. Блажић Пејић (ур.), *Русија/СССР и државност Србије/Југославије*, Београд 2018.
- N. Samardžić, *Identitet Španije*, Beograd 2014.
- N. Samardžić, *Istorija Španije: od Altamire do današnjih dana pola miliona godina*, Beograd 2003.
- D. Stojanović, *Rađanje globalnog sveta 1880-2015: vanevropski svet u savremenom dobu*, Beograd 2015.
- Ђ. Tripković, *Jugoslavija – SSSR: 1956-1971*, Beograd 2013.
- J. Tusell, *Dictadura franquista y democracia 1939-2004*, Barcelona 2005.
- S. P. Hantington, *Treći talas: Demokratizacija na kraju dvadesetog veka*, Beograd 2004.
- S. Hulía, H. L. Garsia Delgado, H. K. Himenes, H. P. Fusi, *Španija u XX veku*, Beograd 2004.
- М. Ж. Чалић, *Историја Југославије у 20. веку*, Београд 2013.
- J. W. Young, J. Kent, *International Relations Since 1945: A Global History*, Oxford 2004.

Чланци у стручним часописима

- X. Flores, „El Gobierno de la República en el exilio. Crónica de un imposible retorno”, у: *Espacio, Tiempo y Forma*, Serie V - Historia Contemporánea, Número 14, Madrid 2001.
- S. Cvetković, „Terorizam i jugoslovenska politička emigracija“, у: *Istorija 20. veka*, 2/2014, Beograd 2014.